

RES LATVIENSES III

Latvijas Universitātes
Humanitāro zinātņu fakultātes
Latvistikas un baltistikas nodaļas raksti

Andra Kalnača, Ilze Lokmane, Inta Urbanoviča
(Sastādītājas un redaktors / Editors)

ALĪSE LAUA
(1914–1994)
IN HONOREM

RES LATVIENSES III. ALĪSE LAUA (1914–1994). IN HONOREM. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas raksti; krājuma sastādītājas un redaktores Andra Kalnača, Ilze Lokmane un Inta Urbanoviča. – Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 166 lpp.

Rakstu krājums izdots ar Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Domes 2014. gada 3. novembra lēmumu, protokola Nr. 2251-V2-2/5.

RES LATVIENSES Redaktors / Editor

Ojārs Lāms, Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Sturla Berg-Olsen, Språkrådet (The Language Council of Norway)

Māra Grudule, Latvijas Universitāte

Andra Kalnača, Latvijas Universitāte

Regina Kvašytė, Šiaulių universitetas

Linda Lauze, Liepājas Universitāte

Lidija Leikuma, Latvijas Universitāte

Ilze Lokmane, Latvijas Universitāte

Valdis Muktupāvels, Latvijas Universitāte

Silvija Radzobe, Latvijas Universitāte

Visi krājumā ievietotie raksti ir divkārt anonīmi recenzēti / All articles are double-blind peer-reviewed

Korektore **Gita Bērziņa**

Angļu valodas redaktore **Andra Damberga**

Maketētāja **Andra Liepiņa**

© Latvijas Universitāte, 2014

© Juris Baldunčiks, Brigita Bušmane,
Genovaitė Kačiuškienė, Andra Kalnača,
Ieva Kuplā, Regina Kvašytė,
Mārtiņš Laizāns, Ojārs Lāms, Ilze Lokmane,
Monika Michaliszyn, Ilona Miezīte,
Dzintra Paegle, Michal Škrabal,
Inta Urbanoviča, Ieva Zuicena, 2014

ISSN 2256-0262

ISBN 978-9984-45-929-5

Satura rādītājs

IEVADVĀRDI

Andra Kalnača, Ilze Lokmane, Inta Urbanoviča

Par Alīsei Lauai veltīto rakstu krājumu

On proceedings devoted to Alīse Laua 9

RAKSTI

Dzintra Paegle

Valodnieces Alīses Lauas (1914–1994) darba dzīves gājums

Career story of the linguist Alīse Laua (1914–1994) 13

Juris Baldunčiks

Kalki un puskalki latviešu valodā:

interpretācijas un inventarizācijas jautājums

Loan translations (calques) and loanblends (semi-calques)

in Latvian: issues of interpretation and inventory 26

Brigita Bušmane

Sklandraušu nosaukumi latviešu valodā

Names of sklandrausis 'carrot cake' in Latvian 53

Ieva Kuplā

Verbu metonīmiju tipi un saistāmība latviešu valodā

Metonymy types of verbs and distributional analysis in Latvian 65

Regina Kvašytė, Genovaitė Kačiuškienė

Onimai Roberto Bringhursto poezijos rinktinėje

„Kvēpuoti pėdomis“

Proper nouns in Robert Bringhurst's poetry collection

“Breathing through the Feet” 84

Mārtiņš Laizāns, Ojārs Lāms

Sengrieķu īpašvārdu atveide latviešu valodā: paražas vs. paraugs

lingvistikas un poētikas aspektos

The rendition of Ancient Greek proper names into Latvian:

customs vs. example in linguistic and poetic aspects 98

Monika Michaliszyn

- The Image of Poland and Poles in the “Latvian Encyclopedia”
(„Latviešu konversācijas vārdnīcā”) (overview of major problems)
Polijas un poļu attēlojums „Latviešu konversācijas vārdnīcā”
(*problēmas ieskicējums*) 106

Ilna Miezīte

- Alīses Lauas kolekcija Rakstniecības un mūzikas muzejā
Alīse Laua’s collection at the Museum of Literature and Music 125

Mihals Škrabals (Michal Škrabal)

- Frazēmu aktualizācija latviešu valodas korpusos –
sakāmvārdi Zdeņeka Jirotkas romānā „Saturnīns”
Actualization of idioms in Latvian corpora –
proverbs in Zdeněk Jirotká’s novel “Saturnin” 130

Inta Urbanoviča

- Alīses Lauas devums latviešu frazeoloģijas attīstībā
Alīse Laua’s contribution to the development of Latvian phraseology . . . 145

Ieva Zaicena

- Alīses Lauas ieguldījums latviešu leksikogrāfijas attīstībā
Alīse Laua’s contributions to the development of Latvian lexicography . . 157

ALĪSE LAUA (1914–1994). IN HONOREM

- Proceedings of conference 164

IEVADVĀRDI

Par Alīsei Lauai veltīto rakstu krājumu

On proceedings devoted to Alise Laua

Rakstu krājums „ALĪSE LAUA (1914–1994). IN HONOREM” ietilpst Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas rakstu „Res Latvienses” sērijā. Krājums tapis kā Latvijas Universitātes 72. konferences Latviešu un vispārīgās valodniecības sekcijas „Valodas leksiskā sistēma: teorija un prakse” (31.01.2014.) materiālu apkopojums.

2014. gada LU konferences Latviešu un vispārīgās valodniecības rīkotā sekcija bija īpaša, jo tika veltīta LU Filoloģijas fakultātes ilggadējas docētājas un Latviešu valodas katedras vadītājas Alīses Lauas (1914–1994) simt gadu jubilejai. LU 72. konferences sekcijas „Valodas leksiskā sistēma: teorija un prakse” tematika bija saistīta ar dažādiem Alīses Lauas zinātniskās darbības virzieniem – valodas vārdu krājuma, kā arī vārda nozīmes analīzi, leksikogrāfiju, frazeoloģiju, valodas resp. vārdu krājuma normēšanu.

Krājumā „ALĪSE LAUA (1914–1994). IN HONOREM” ietilpst vienpadsmit rakstu, kurus tematiski vieno A. Lauas personība un zinātniskās darbības analīze. Krājuma ievaddaļā Dzintra Paegle sniegusi pārskatu par Alīses Lauas dzīvesgājumu un darba gaitām („Valodnieces Alīses Lauas (1914–1994) darba dzīves gājums”). Ieva Zuicena („Alīses Lauas ieguldījums latviešu leksikogrāfijas attīstībā”) un Inta Urbanoviča („Alīses Lauas devums latviešu frazeoloģijas attīstībā”) tuvāk aplūkojušas A. Lauas pienesumu leksikogrāfijas un frazeoloģijas teorijā un praksē. Latviešu un čehu frazeoloģijas sastatāmai analīzei veltīts Mihala Škrabala (*Michal Škrabal*) raksts „Frazēmu aktualizācija latviešu valodas korpusos – sakāmvārdi Zdeņeka Jirotkas romānā „Saturņins””, savukārt leksikogrāfijas kultūrvēsturiskam aspektam – Polijas un poļu attēlojumam „Latviešu konversācijas vārdnīca” – Monikas Mihališinas (*Monika Michaliszyn*) raksts “The image of Poland and Poles in the “Latvian Encyclopedia” („Latviešu konversācijas vārdnīca”) (overview of major problems)”. Juris Baldunčiks plašā pētījumā „Kalki un puskalki latviešu valodā: interpretācijas un inventarizācijas jautājums” pievērsies vienam no aktuāliem vārdu krājuma papildināšanās aspektiem – kalkiem un to analīzei, kuru savulaik viena no pirmajām latviešu valodniecībā teorētiski aizsākusi Alīse Laua. Vārda nozīmes interpretācijas problemātika iztirzāta Ievas Kuplās rakstā „Verbu metonīmiju tipi un saistāmība latviešu valodā”, savukārt dialektu leksikai veltīts Brigitas Bušmanes pētījums „Sklandrašu nosaukumi latviešu valodā”. Īpašvārdu analīzes tematikai pievērsušies divu rakstu autori – onomastikā Regīna Kvašīte (*Regina*

Kvašytė) un Genovaite Kačuškiene (*Genovaitė Kačiuškienė*) („Onimai Roberto Bringhursto poezijos rinktinėje „Kvēpuoti pėdomis““), sengrieķu īpašvārdu atveidē – Mārtiņš Laizāns un Ojārs Lāms („Sengrieķu īpašvārdu atveide latviešu valodā: paražas vs. paraugs lingvistikas un poētikas aspektos”). Rakstu krājumā iekļauts arī Ilonas Miezītes sagatavots pārskats par A. Lauas kolekciju Rakstniecības un mūzikas muzejā.

Krājuma sastādītājas pateicas visiem autoriem par ieguldīto darbu rakstu sagatavošanā, kā arī recenzentiem par ieteikumiem publikāciju pilnīgošanā. Paldies arī Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijai, LU Humanitāro zinātņu fakultātei un LU Akadēmiskajam apgādam.

Īpaša pateicība pienākas Silvijai Veinbergai, kura Alīsei Lauai veltītā rakstu krājuma sagatavošanai laipni atvēlējusi sava personiskā krājuma fotogrāfijas un citus materiālus, kā arī sniegusi vērtīgas konsultācijas.

Andra Kalnača, Ilze Lokmane, Inta Urbanoviča,
krājuma sastādītājas un redaktores

RAKSTI

Valodnieces Alīses Lauas (1914–1994) darba dzīves gājums

Career story of the linguist Alīse Laua (1914–1994)

Dzintra Paegle

Asoc. prof. Dr. philol.

E-pasts: dzintrap@latnet.lv

Alīse Laua ir 20. gs. otrās puses ievērojama latviešu valodniece, kas darbojusies sinhroniskajā valodniecībā. 1954. gadā viņa aizstāv filoloģijas zinātņu kandidāta disertāciju „Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētiski fonoloģiskā sistēma”, kas izstrādāta Tērbatas Universitātes profesora Paula Aristes vadībā. A. Laua 30 darba gadus nostrādā Latvijas Universitātē par docenti, un 12 gadus viņa ir arī Latviešu valodas katedras vadītāja. Universitātē ir tapusi A. Lauas „Latviešu literārās valodas fonētika”, kas izstrādāta, izmantojot rentgenogrammu, palatogrammu un fotogrammu metodi, tajā aplūkota latviešu valodas fonēmu sistēma. Monogrāfija „Latviešu leksikoloģija” ir sistemātisks pārskats par valodas vārdu krājumu, tā raksturošanu un aprakstīšanu. „Latviešu valodas frazeoloģija” atklāj autores teorētisko skatījumu uz frazeoloģismiem. Pirmā skaidrojošā „Latviešu frazeoloģijas vārdnīca”, kas gatavota kopā ar Aiju Ezeriņu un Silviju Veinbergu, rāda latviešu frazeoloģismu bagātību un to kārtošanas iespējas. A. Laua ir praktiski un teorētiski darbojusies leksikogrāfijā, viņa ir sastādījusi skolu mācību grāmatas.

Atslēgvārdi: latviešu valodniecība, fonētika, leksikoloģija, leksikogrāfija, frazeoloģija, valodas kultūra, Latvijas Universitāte.

Alīses Lauas dzīves ceļš ir 80 gadu garumā, savu darba mūžu viņa veltījusi Latvijas Universitātes Latviešu valodas katedrai, filoloģijas studentiem un valodniecībai, nostrādājot Universitātē 30 darba gadus. Te ir tapusi viņas „Latviešu literārās valodas fonētika”, „Latviešu leksikoloģija”, „Latviešu valodas frazeoloģija”. Pensijas gados tiek pabeigta iesāktā pirmā skaidrojošā „Latviešu frazeoloģijas vārdnīca”.

Par A. Lauas dzīvi un devumu valodniecībā ir samērā daudz rakstīts, visvairāk viņas 60, 70 un 85 gadu jubilejā (Rudzīte 1974; Rudzīte 1983; Paegle 2000; Langrāte, Paegle 2000). Jaunākais raksts 100. gadskārtas atcerei ir izdevniecības „Zinātne” izdotajā kalendārā „Daba un vesture 2014” (Paegle 2013). Rakstā līdztekus informācijai, kas atrodama jau publicētajos rakstos, izmantoti Latvijas Universitātes arhīva materiāli (LU arhīvs, Laua) un dažādi fotoattēli, galvenokārt no Silvijas Veinbergas krājumiem.

A. Laua dzimusi 1914. gada 2. februārī, tēvs – mūrnieks Heinrihs, Vilhelma dēls Lau (dzim. 1885), un māte – Līze, Kārļa meita (dzim. 1889). Viņa ģimenē ir pirmais bērns, vēl Alīsei ir māsa Herta (dzim. 1916), pēc laulībām Niedra, brālis Edgars (dzim. 1923) un māsa Dagmāra (dzim. 1926), pēc laulībām Krastiņa. Tā rakstījusi pati A. Laua kadru anketā 1954. gada 14. oktobrī, anketa izpildīta krievu valodā, un tur atsevišķi personvārdi pielāgoti krievu valodai: ir rakstīts – Liza, nevis Līze, Henrihs, nevis Heinrihs, arī Alise ar īsu patskani *i* (LU arhīvs, Laua, 10, 11). Marta Rudzīte A. Lauas 70 gadu jubilejas rakstā piemin, ka Lauu ģimene toreiz dzīvojusi Rīgas pilsētas Jāņavārtu rajonā (Rudzīte 1983, 165). Bērna gadi iekrīt 1. pasaules kara laikā, tad Latvijas brīvvalsts pasludināšana un Brīvības cīņu periods – tie Latvijā bija kara postīti nabadzības gadi. Kā klājies Lauu ģimenei šajā laikā, raksta autorei nav zināms.

Pirmo izglītību A. Laua ieguvusi Rīgas pilsētas 11. pamatskolā (1922–1928), skola dibināta 1898. gadā pēc tautskolu inspektora Friča Treilanda-Brīvzemnieka ierosinājuma Jāņavārtu apkaimes bērniem. Alīse mācās vecajā skolas ēkā. Tā nopirkta reizē ar zemi, jauna skola uzcelta 1936. gadā, tā iegūst A. Pumpura vārdu, 2007. gadā skola renovēta. Pēc skolotāja ieteikuma izglītošanās turpinās Rīgas Skolotāju institūtā, kuru tolaik vada direktors Ludis Bērziņš (Ludvīgs Ernests Bērziņš). Rīgas Skolotāju institūts tolaik atrodas Āgenskalnā, Pilsoņu ielā 13, barakās, kur tagad atrodas Stradiņa slimnīcas konsultatīvās poliklīnikas telpas, internāts – Talsu ielā 7. Iestājkonkurss bijis liels, reflektanti atceras, ka „ap 1927. gadu bija tik stingrs, ka no katrām 10 meitenēm institūtā varēja iekļūt tikai viena” (Atmiņu gaismā 1990, 16). Mācības ilgst sešus gadus (1928–1934), nevis piecus, jo 1931. gadā institūtu mācību laiks tika pagarināts par vienu gadu. Šo institūtu 1931. gadā (piecgadīgu) ir beidzis Arturs Ozols, bet sešgadīgo 1934. gadā – A. Laua, viņa iegūst Rīgas Skolotāju institūta diplomu, kas atbilda vidusskolas izglītībai ar profesionālu ievirzi – pamatskolas skolotājs ar tiesībām iestāties augstskolā. Darbu izdodas sameklēt tālu projām no dzimtās Rīgas – Latgalē.

Pirmā darbavieta ir Čerznieku četrgadīgā skola Rēzeknes apriņķa Barokavas pagastā (1934–1936). Pēc tam darbs Gauru septiņgadīgajā skolā (1936./1937. mācību gads), kas atrodas Gauru pagasta Abrenes apriņķī; šis darba gads Abrenes apriņķa Gauru pamatskolā A. Lauas jubilejas rakstos piesardzības dēļ netiek minēts. Vēlāk A. Laua strādā Kurzemes skolās, vispirms vienu mācību gadu II pakāpes pamatskolā Tukuma apriņķa Milzkalnē (1937./1938.), tad – Tukuma apriņķa Engures septiņgadīgajā skolā (1938–1942) un Talsu apriņķa Strazdes septiņgadīgajā skolā (1942–1946) (LU arhīvs Laua, 10, 11). Pēc divpadsmit darba gadiem skolā, 1946. gadā, 32 gadu vecumā A. Laua iestājas Latvijas Universitātes (toreiz – Latvijas Valsts universitātes) Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļā. Studiju gados A. Laua pievēršas eksperimentālai fonētikai, un šajā nozarē top diplomdarbs. Pēc Universitātes beigšanas, 1951. gada 30. jūnijā, kad tiek iegūta filologa kvalifikācija, viņa tiek uzaicināta mācīties Universitātes

aspirantūrā (tagadējā doktorantūrā) Latviešu valodas katedrā. Aspirantūras laikā (1951–1954) A. Laua pēta latviešu valodas fonētisko sistēmu ar tā laika modernajām instrumentālām metodēm: rentgenogrammu, palatogrammu un fotogrammu metodi, izstrādā disertāciju „Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētiski fonoloģiskā sistēma” Tērbatas Universitātes profesora Paula Aristes vadībā. Aspirantūras laikā A. Laua vada studentu pedagoģiskās un dialektoloģijas prakses, pirmo aspirantūras gadu ir sekretāre Latviešu valodas katedrā, viņas pienākums ir rakstīt katedras sēžu protokolus. Disertāciju aizstāvēšanai A. Laua iesniedz tūlīt pēc aspirantūras laika beigām, un 1954. gada 25. oktobrī ir aizstāvēšana, viņa iegūst filoloģijas zinātņu kandidāta grādu, kas atbilst tagadējam zinātņu doktora grādam. (1992. gadā A. Laua atteicās no padomju laika zinātņu kandidāta grāda pielīdzināšanas zinātņu doktora grādam.)

1954. gada 1. novembrī A. Laua sāk strādāt Latvijas Universitātes Latviešu valodas katedrā par vecāko pasniedzēju.

Latviešu valodas katedru vada docents Arturs Ozols (1912–1964), par profesoru viņš kļūst 1962. gadā. Kopš 1957. gada A. Laua ir docente un šajā amatā paliek visu mūžu, viņa pēc profesora amata netiecas, kaut arī zinātniskais

1. attēls. A. Laua 1955. gada jūnijā (LU arhīvs, Laua 10)

devums un valodu prasmes to ļautu, bez latviešu valodas viņa prot arī krievu, angļu un vācu valodu, vācu valodu viņa ir mācījusi saviem skolēniem.

Pēc A. Ozola nāves, 1964. gada vasarā, katedru ar nākamo studiju gadu (1964./1965.) sāk vadīt A. Laua, to viņa dara, vairākkārt ievēlēta, līdz pat 1976. gadam. Dziļā cieņā pret pāragri mūžībā aizgājušo profesoru Latviešu valodas katedra A. Lauas vadībā no 1965. gada rīko zinātniskās konferences – *Artura Ozola dienas*, tās drīz vien izaug par starptautiska mēroga konferencēm un turpinās vēl mūsdienās.

Jaunajiem filologiem A. Laua kādu laiku lasa lekcijas vispārīgajā valodniecībā, praktiskajā latviešu valodā, vada pedagoģiskās un dialektoloģijas prakses, bet galvenie kursi, kas viņas atbildībā ir no pirmajām dienām pasniedzējas amatā, ir mūsdienu latviešu valodas fonētika, leksikoloģija un frazeoloģija.

2. attēls. Latviešu valodas katedras docētāji „obligātajā gājienā” Daugavas krastmalā 20. gs. 50. gadu beigās vai 60. gadu sākumā. 1. no kreisās – A. Laua, 2. – E. Soida, 3. – M. Rudzīte, 4. – E. Liepa, 5. – J. Rozenbergs (fotogrāfs nezināms)

Bez pamatkursiem A. Laua docē studentiem speciālkursus un seminārus leksikoloģijā un frazeoloģijā, vada studentu leksikoloģijas pulciņu, kurā pēta gan tautasdziesmu valodu, gan Raiņa valodu, lai nākotnē veidotu Raiņa leksikas vārdnīcu.

20. gs. 50. gados notiek diskusija par svešvārdu rakstību, A. Laua iesaistās diskusijā ar rakstu „Par dažu precizējumu nepieciešamību latviešu ortogrāfijas sistēmā” (Laua 1956), viņa atbalsta patskaņu garuma apzīmēšanu svešvārdos, jo tad to pareizrakstība atbilstu fonētiskajam ortogrāfijas principam. Valodas kultūrā ir A. Lauas raksti „Par pareizu valodu” (Laua 1966), „Par vietniekvārdu *manējs, tavējs* u. c. lietošanu” (Laua 1966a) un „Par dažiem nevēlamiem apvidvārdiem” (Laua 1966b), „Par dažām svārstībām šaurā un platā *e, ē* lietošanā” (Laua 1967), „*Dardedze* un *varavīksne*” kopā ar Aiju Balčunu (Balčuna, Laua 1969), recenzija par rakstu krājuma „Latviešu valodas kultūras jautājumi” 1966. gada laidieni (Laua 1969).

Studentiem ir vajadzīgi mācību līdzekļi. A. Lauas pētījumu rezultāti eksperimentālajā fonētikā jau iestrādāti „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (I 1959). 1959. gadā rotaprintā iznāk viņas „Konspekts mūsdienu latviešu valodas fonētikā” (Laua 1959), bet 1961. gadā Latvijas Valsts izdevniecība izdod grāmatu „Mūsdienu latviešu valodas fonētikas jautājumi” (Laua 1961), kas piedzīvo vēl trīs izdevumus ar nosaukumu „Latviešu literārās valodas fonētika”. Fonētikas speciālists Elmārs Liepa (1927–1974), novērtējot A. Lauas fonētikas grāmatu, recenzijai liek virsrakstu – „Darbs runas kultūras laukā” (Liepa 1970). Viņš rakstu sāk ar vārdiem, kas atklāj tā laika valodniecības nostādnes valodas kultūrā, kuru dēļ neviens netika saukts par pūristu:

„Augsti attīstīta un izkopta izruna ir nepieciešama profesijas sastāvdaļa plašām kultūras darbinieku masām: aktieriem, radio un televīzijas diktoriem, rakstniekiem, skolotājiem u. c. Taču, lai izrunu varētu normēt, izstrādājot un ieviešot praksē vienotas, visiem kādas valodas lietotājiem obligātas prasības, ir jāatrisina daudz sarežģītu zinātnisku jautājumu. Šādām aktuālām fonētikas problēmām ir veltīts A. Lauas darbs „Latviešu literārās valodas fonētika”, ko laidusi klajā izdevniecība „Zvaigzne” 1969. gadā 2. izdevumā.” (Liepa 1970, 165) Un tālāk E. Liepa raksta, ka A. Lauas pētījumā „apcerēti kā latviešu literārās valodas fonētikas, tā arī pareizrunas jautājumi, atklājot šīs runas kultūras nozaru savstarpējo sakarību, nosacītību un specifiku,” tas ir „pētījums, kas stimulē kādas valodas runas kultūras attīstību” (Liepa 1970, turpat).

1968. gadā iznāk A. Lauas nelielā grāmatiņa „Latviešu valodas grafētika un ortogrāfijas principi” (Laua 1968), bet 1969. gadā – pirmais teorētiskais un sistematiskais latviešu leksikas apskats „Latviešu leksikoloģija” (Laua 1969a). Monogrāfija, pēc Rutas Veidemanes vērtējuma, ir „leksikologu līdzšinējā darba rezumējums un jauna izpētes posma aizsākums, [...] tas ir pamats turpmākiem pētījumiem. [...] Kā padomju, tā ārzemju valodniecībā atrodami dažādi leksikoloģijas vispārīgo apcerējumu paraugi, taču autore nevienu no tiem nekopē, bet veido savu patstāvīgu variantu” (Veidemane 1969, 5). Valodas kultūras

3. attēls. A. Laua kopā ar M. Rudzīti un studentiem Nītaurē kalēja Krastiņa mājās 20. gs. 70. gadu sākumā (fotogrāfija no Silvijas Veinbergas personiskā krājuma, fotogrāfs nezināms)

4. attēls. A. Laua kopā ar S. Veinbergu un M. Rudzīti, un studentiem dialektoloģijas praksē Nītaurē 20. gs. 70. gadu sākumā (fotogrāfija no Silvijas Veinbergas personiskā krājuma, fotogrāfs nezināms)

jautājumi risināti arī „Latviešu leksikoloģijā”, un Liene Roze (1927–2005) recenzijā par A. Lauas monogrāfiju raksta: „[...] rūpes par valodas kultūru vērojamas visā darbā” (Roze 1969, 173).

Par zinātniskiem pētījumiem fonētikā un leksikoloģijā 1968. un 1969. gadā A. Laua saņēma J. Endzelīna prēmiju (1970).

Nozīmīgs ir A. Lauas devums skolai – mācību grāmatu izveide, skolotāju izglītošana, un šajā darbā viņa piedalās līdz pat mūža pēdējām dienām. A. Lauas pirmā publikācija adresēta skolotājiem – „Par skolēnu izrunas kļūdām un to novēršanu” (Laua 1953), pēc tam – „Pareizi mācīsim konjugācijas” (Laua 1959a). 1962. gadā iznāk rokasgrāmata „Latviešu valodas mācība. Palīg-līdzeklis vidusskolu skolotājiem”. Tās veidotāji ir Ilmārs Freidenfelds, Alfrēds Jankevics, Jūlijs Kārklīšs, Alīse Laua, Irma Martinsons, Emīlija Soida (Laua 1962). Te A. Lauas izstrādātās nodaļas ir leksikoloģija, frazeoloģija un fonētika. 1963. gadā iznāk šo pašu autoru „Latviešu valoda 9.–11. klasei”, tai ir daudz atkārtotu izdevumu līdz pat 1975. gadam. A. Laua ir autore grāmatas leksikoloģijas, frazeoloģijas un fonētikas nodaļai.

Pēc plašā teorētiskās latviešu leksikas apskata „Latviešu leksikoloģijā” (1969) A. Laua tajā pašā gadā ir jau sagatavojuši grāmatīņu skolēniem – „Leksikoloģija 9. klasei” (Laua 1972), kā arī „Leksikoloģija neredzīgo skolas 9. klasei” (Laua 1975). 1985. gadā iznāk „Latviešu valoda 9. klasei”, ko veidojis autoru kolektīvs: Margonis Apinis, Aina Blinkena, Rita Lāce, Alīse Laua (Laua 1985). A. Laua tajā izstrādājusi leksikoloģijas daļu. Šai grāmatai veidoti „Metodiski norādījumi latviešu valodas mācīšanai 9. klasei” (Laua 1985a), kuros katrs autors izstrādājis ieteikumus attiecīgās mācību vielas mācīšanai. A. Lauas veidotā nodaļa – „Leksikoloģijas mācīšana”, kurā iekļauta arī frazeoloģija un leksikogrāfija, ir nozīmīga latviešu metodikas vēsturē. Vēlāk iznāk „Latviešu valoda vidusskolām” (1988), tās otrš un trešais izdevums ar nosaukumu „Latviešu valoda 10.–12. klasei” (Laua 1988), A. Laua ir leksikoloģijas un frazeoloģijas daļu autore. Zīmīgi, ka A. Laua, gatavojot atkārtotu mācībgrāmatas izdevumu, savu daļu vienmēr pārskata, precizē, atjaunina ar svaigiem valodas piemēriem. Tā viņa rīkojās arī tad, kad Latvijas Universitātes Baltu valodu katedras docētāji gatavoja mācībgrāmatu vidusskolām „Latviešu valoda 10.–12. klasei”, autoru kolektīvs Jānis Kušķis, Alīse Laua, Ilze Lokmane, Dzintra Paegle, Marta Rudzīte (Laua 1998). Savu nodaļu viņa paspēj pārstrādāt un iesniegt publicēšanai nepilnu pusgadu pirms aiziešanas mūžībā. Mācībgrāmata iznāk 1998. gadā.

A. Laua, būdama katedras vadītāja un atrazdamās darbā no rīta līdz vēlam vakaram, neatlaidīgi seko līdzī katedras pārraudzīto nozaru zinātniskajam un mācību darbam, studiju programmu pilnīgošanai, piedalās fakultātes darbā. A. Laua hospitē nodarbībās, pārrauga jauno pasniedzēju darbu pedagoģiskajā praksē un nodarbībās.

A. Laua ir Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Pareizrakstības komisijas locekle, „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” redkolēģijas

A. L A U A

LATVIEŠU VALODAS GRAFĒTIKA UN ORTOGRĀFIJAS
PRINCIPI

*Dzintarai -
ped. prakses vadītājai
Rīgas 69. vidusskolā.
1979. gada 21. februārī A. Laua.*

Rīgā, 1968. g.

5. attēls. A. Lauas veltījums Dz. Paeglei pedagogiskajā praksē Rīgas 69. vidusskolā

6. attēls. A. Ozola konference 20. gs. 70. gadu beigās Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes 205. auditorijā (fotogrāfs nezināms)

locekle, izdevniecības „Liesma” vārdnīcu redakcijas padomes locekle. A. Laua ir viensējuma „Latviešu valodas vārdnīcas A–Z” (1987) līdzautore, ar viņas roku šajā vārdnīcā sarakstītas sešas autorloksnes. Ir ieguldīts darbs „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” 8. sējuma rediģēšanā un daudzu kolēģu darbu recenzēšanā.

Par frazeoloģijas teorijas un prakses jautājumiem ir domāts un rakstīts ilgstoši. Pārskatīt par paveikto zinātnisko darbu no 1971. līdz 1976. gadam A. Laua raksta:

„Visā šai laikā esmu strādājusi pie frazeoloģijas problēmām, ir uzkrāta apmēram 40 000 vienību liela frazeoloģiskā materiāla kartotēka, veikts pētījums par verbālo somatisko frazeoloģiju, izstrādāta šo frazeoloģismu vārdnīca (190 šķirkļi), esmu referējusi par frazeoloģijas problēmām zinātniskās konferences un publicējusi rakstus (plašākie mācību līdzekļi „Verbu un frazeoloģismu saistāmība” LVU izd., R. 1975), veikti priekšdarbi skaidrojošās frazeoloģiskās vārdnīcas instrukcijas uzrakstīšanai (izstrādāti šķirkļi ar frazeoloģismiem *acs*), no 1972. gada esmu pastiprināti pētījamās problēmas „Verbu un verbālo frazeoloģismu valences realizācijas semantiskie faktori” vadītāja.

Esmu uzrakstījusi mācību grāmatu 9. klasei „Leksikoloģija” (R. 1972, 1974²).

Biju Viļņas Valsts universitātes aspirantes L. Kudirkienes zinātniskā konsultante (1972–1975), disertācija ir pieņemta.” (LU arhīvs, Laua 73)

Iepriekšminētajā citātā A. Laua min „Verbu un frazeoloģismu saistāmību”, kas uzrādīts kā kolektīvs vairāku autoru darbs: docente Inta Freimane – I nodaļas „Verbu tematiskā klasifikācija un saistāmība” autore, II nodaļu „Frazeoloģismu saistāmība” sarakstījusi docente A. Laua, Filoloģijas fakultātes absolvente G. Riņķe un Viļņas Valsts universitātes aspirante L. Kudirkiene (sk. VFS 1975, 2). Tomēr, izpētot atsauces vēlāk iznākušajā A. Lauas „Latviešu valodas frazeoloģijā” (Laua 1992), var atšifrēt, kuras apakšnodaļas rakstījusi katra autore. A. Laua ir bijusi autore 1. un 2. apakšnodaļai – „Vārda semantiskā struktūra un frazeoloģija” (VFS 1975a, 57–76) un „Verbālo frazeoloģismu apkaime” (VFS 1975b, 76–104); G. Riņķe – „Frazeoloģisko salīdzinājumu kontaktvārdi un nozīmes” (VFS 1975 Riņķe 105–116); L. Kudirkiene – „Lietuvišu un latviešu valodas verbālie frazeoloģismi ar nozīmi ‘pērt, sist, pārmācīt, bārt’” (VFS 1975 Kudirkiene, 117–134). Bez šā krājuma ir vēl citas publikācijas par frazeoloģijas jautājumiem (sk., piem., Laua 1972a; Laua 1985b).

Pēc sadarbības ar studentiem un viņu iesaistīšanas pētnieciskajā darbā A. Laua var uzskatīt par paraugu, studenti ir aktīvi piedalījušies gan „Latviešu leksikoloģijas”, gan frazeoloģijas teorijas, gan frazeoloģijas vārdnīcas izstrādē. Katrs studenta valodas materiāla izraksts ir ticis pārbaudīts, pārrunāts un vēlreiz pārbaudīts, novērtēts un iekļauts pētījumā ar atsaucēm.

Jāpiebilst, ka Latvijas Universitātes Latviešu valodas katedrā frazeoloģismu vākumi norit kopā ar studentiem jau kopš A. Ozola laikiem, katedrā „Latviešu

7. attēls. A. Laua 20. gs. 80. gadu beigās Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātē
(fotogrāfs nezināms)

frazeoloģijas vārdnīcas” tapšanas gaitā ir uzkrāti ap 120 000 frazeoloģismu ekscerptu, tie izrakstīti no latviešu folkloras un izlokšņu materiāliem, daiļliteratūras, populārzinātniskās literatūras un periodikas.

Ir izstrādāta frazeoloģismu teorētiskā koncepcija, jau gatavi gandrīz visi vārdnīcas šķirkļi, tie jāpabeidz, jāpapildina un jāpārlūko. A. Laua 1981. gada 31. decembrī pensionējas, lai kopā ar palīdzēm Silviju Veinbergu un Aiju Ezeriņu vārdnīcu pabeigtu. A. Lauas 80 gadu jubilejā 1994. gada februārī Latvijas Universitāte piešķir viņai goda doktora nosaukumu, bet „Latviešu frazeoloģijas vārdnīca” divos sējumos iznāk jau pēc A. Lauas nāves 1996. gadā (LFV 1996). Viņa mirst 1994. gada 29. aprīlī, apglabāta Rīgā Meža kapos.

A. Laua ir bijusi ļoti strādīga, prasīga pret sevi un citiem, laiku nav tērējusi tukšās sarunās pie kafijas. Tajā pašā laikā A. Laua ir cilvēciski vienkārša, laikabiedri atceras viņas sirsnīgos, skaļos smieklus par kādu nejaušību, neapdomīgi izteiktu secinājumu vai komisku situāciju.

A. Lauai piemītusi īpašība – kādu darbu darot, domāt par nākamo, kā teikts tautasdziesmā: „To darbiņu darīdama, Jau es citu iegādāju.”

A. Lauai bijusi iecere veidot Raiņa leksikas vārdnīcu, materiālu vākumi jau aizsākti, 1966. gadā uz to norāda viņas raksts „Literatūrā un Mākslā” – „Raiņa

leksikas vārdnīca – darbs, kuru nevar atlikt” (Laua 1966c). Vēlāk Raiņa leksikas vārdnīcas veidošanu pārņem Latviešu valodas institūts, bet darbs vēl nav pabeigts. Otra iecere – sastādīt latviešu frazeoloģismu sinonīmu vārdnīcu, tad tā būtu ērtāk izmantojama tulkotājiem, rakstniekiem un žurnālistiem.

Saīsinājumi

LFV 1996 – *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. I–II sēj. Rīga: Avots.

VFS 1975 – *Verbu un frazeoloģismu saistāmība*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.

VFS 1975a – Laua, Alīse. *Frazeoloģismu saistāmība*. 1. Verbu semantiskā struktūra un frazeoloģija. *Verbu un frazeoloģismu saistāmība*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.

VFS 1975b – Laua, Alīse. *Frazeoloģismu saistāmība*. 2. Verbālo frazeoloģismu apkaime. *Verbu un frazeoloģismu saistāmība*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.

Literatūra

1. *Atmiņu gaismā*. 1990. Rīgas skolotāju institūts (1922. g. – 1938. g.) un Cēsu Valsts skolotāju institūts (1838. g. – 1940. g.). Redaktore un teksta autore Edīte Metuzala-Zuzena. 1934. Apgādājis RSI un CVSI audzēkņu puduris Kalamazū.
2. Balčuna, Aija, Laua, Alīse. 1969. *Dardedze un varavīksne*. *Karogs*, Nr. 11, 161–162.
3. Langrāte, Liāna, Paegle, Dzintra. 2000. Alīses Lauas darbu bibliogrāfija. *Baltu filoloģija*. IX. LU Zinātniskie raksti. 625. Rīga: Latvijas Universitāte, 226–230.
4. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. 1996. I. A–M; II. N–Ž. Laua, Alīse, Ezeriņa, Aija, Veinberga, Silvija. Rīga: Avots.
5. Laua, Alīse. 1953. Par skolēnu izrunas kļūdām un to novēršanu. *Padomju Latvijas Skola*, Nr. 12, 57–60.
6. Laua, Alīse. 1956. Par dažu precizējumu nepieciešamību latviešu ortogrāfijas sistēmā. *Literatūra un Māksla*, 8. dec., 2.
7. Laua, Alīse. 1959. *Konspēkts mūsdienu latviešu valodas fonētikā*. 2. novilkums. Rīga: LVU.
8. Laua, Alīse. 1959a. Pareizi mācīsim konjugācijas. *Skolotāju Avīze*, 13. nov.
9. Laua, Alīse. 1961. *Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība; 2. papildināts izdevums *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga: Zvaigzne, 1969; 3. izd. Rīga: Zvaigzne, 1980; 4. izd., pārstrādāts un papildināts. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997.
10. Laua, Alīse. 1962. Leksikoloģija. Frazeoloģija. Fonētika. *Latviešu valodas mācība*: palīglīdzeklis vidusskolu skolotājiem. Freidenfelds, Ilmārs, Jankevics, Alfrēds, Kārkliņš, Jūlijs, Laua, Alīse, Martinsone, Irma, Soida, Emīlija. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 5–33.
11. Laua, Alīse. 1963. Leksikoloģija. Frazeoloģija. Fonētika. *Latviešu valoda 9.–11. klasei*. Freidenfelds, Ilmārs, Jankevics, Alfrēds, Kārkliņš, Jūlijs, Laua, Alīse, Martinsone, Irma, Soida, Emīlija. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 3–48 [atk. izd. 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1974, 1975].
12. Laua, Alīse. 1966. Par pareizu valodu [par „Latviešu valodas kultūras jautājumiem” 1965] [1. laid.]. *Karogs*, Nr. 3, 167–168.
13. Laua, Alīse. 1966a. Par vietniekvārdu *manējs, tavējs* u. c. lietošanu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 2. Rīga: Liesma, 92.

14. Laua, Alise. 1966b. Par dažiem nevēlamiem apvidvārdiem. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 2. Rīga: Liesma, 57–59.
15. Laua, Alise. 1966c. Raiņa leksikas vārdnīca – darbs, kuru nevar atlikt. *Literatūra un Māksla*, 3. dec., 3.
16. Laua, Alise. 1967. Par dažām svārstībām šaurā un platā *e, ē* lietošanā. *Latviešu valodas apcerējumi*. LVU Zinātniskie raksti. LX sējums 9. A. Rīga: P. Stučkas LVU, 115–126.
17. Laua, Alise. 1968. *Latviešu valodas grafētika un ortogrāfijas principi*. P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte. Latviešu valodas katedra. Rīga: LVU.
18. Laua, Alise. 1969. Recenzija par rakstu krājumu „Latviešu valodas kultūras jautājumi”. 4. laidziens, Rīga: Liesma, 1968. *Literatūra un Māksla*, 22. febr., 3.
19. Laua, Alise. 1969a. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne; 2. papild. izd. Rīga: Zvaigzne, 1981.
20. Laua, Alise. 1972. *Leksikoloģija 9. klasei*. Rīga: Zvaigzne; 2. izd. Rīga: Zvaigzne, 1974.
21. Laua, Alise. 1972a. Apkaimes problēma frazeoloģijā. *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973*. Rīga: Zinātne, 293–299.
22. Laua, Alise. 1975. *Leksikoloģija: Neredzīgo skolas 9. klasei*. Rīga: Zvaigzne.
23. Laua, Alise. 1975a. Frazeoloģismu saistāmība. 1. Verbu semantiskā struktūra un frazeoloģija. *Verbu un frazeoloģismu saistāmība*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 57–76.
24. Laua, Alise. 1975b. Frazeoloģismu saistāmība. 2. Verbālo frazeoloģismu apkaime. *Verbu un frazeoloģismu saistāmība*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 76–104.
25. Laua, Alise. 1985. Leksikoloģija. *Latviešu valoda 9. klasei*. Apinis, Margonis, Blinkena, Aina, Lāce, Rita, Laua, Alise. Rīga: Zvaigzne, 78–114.
26. Laua, Alise. 1985a. Leksikoloģijas mācīšana. *Metodiski norādījumi latviešu valodas mācīšanai 9. klasē*. Apinis, Margonis, Blinkena, Aina, Lāce, Rita, Laua, Alise. Rīga: Zvaigzne, 15–23.
27. Laua, Alise. 1985b. Daži vērojumi semantikas izpētē latviešu frazeoloģijā. *Baltu valodas senāk un tagad*. Rīga: Zinātne, 234–240.
28. Laua, Alise. 1988. Leksikostilistiskie vingrinājumi. *Latviešu valoda vidusskolām*. Atkārtots, pārstrādāts un papildināts izdevums. Apinis, Margonis, Blinkena, Aina, Freidenfelds, Ilmārs, Grase, Helga, Laua, Alise, Rudzīte, Marta, Soida, Emīlija. Rīga: Zvaigzne; 2. un 3. izd. ar nosaukumu *Latviešu valoda 10.–12. klasei*. Rīga: Zvaigzne, 1989, 1990.
29. Laua, Alise. 1992. *Latviešu valodas frazeoloģija: mācību grāmata latviešu valodas specialitātes studentiem*. Rīga: Zvaigzne.
30. Laua, Alise. 1998. Leksikoloģija. *Latviešu valoda 10.–12. klasei*. Kušķis, Jānis, Laua, Alise, Lokmane, Ilze, Paegle, Dzintra, Rudzīte, Marta. Rīga: Zvaigzne ABC.
31. Liepa, Elmārs. 1970. Darbs runas kultūras laukā. Par A. Lauas „Latviešu literārās valodas fonētiku”. Rīga: Zvaigzne, 1969. *Karogs*, Nr. 7, 165–167.
32. Paegle, Dzintra. 2000. Alisei Lauai – 85. Alises Lauas (1914–1994) devums skolai. *Baltu filoloģija*. IX. LU Zinātniskie raksti. 625. Rīga: Latvijas Universitāte, 223–225.
33. Paegle, Dzintra. 2013. Valodniecei Alisei Lauai – 100. *Daba un vēsture 2014*. Rīga: Zinātne, 144–149.
34. Roze, Liene. 1969. Ievadījums vārdu krājuma izpratnē: Recenzija par A. Lauas „Latviešu leksikoloģija”. Rīga: Zvaigzne, 1969. *Karogs*, Nr. 11, 172–173.

35. Rudzīte, Marta. 1974. Četrkārtīga jubileja valodniecei: [sakarā ar Alises Lauas 60. dzimšanas dienu]. *Literatūra un Māksla*, 2. febr., 15.
36. Rudzīte, Marta. 1983. Valodniecei Alisei Lauai 2. februārī – 70. Paliekoša mūsu fonētikā, leksikā, frazeoloģijā. *Dabas un vēstures kalendārs 1984*. Rīga: Zinātne, 165–168.
37. Veidemane, Ruta. 1969. Monogrāfija par latviešu leksiku. *Literatūra un Māksla*, 22. nov., 5.

Nepublicētie avoti

LU arhīvs, Laua – Latvijas Universitātes arhīvs, lieta Nr. 8053, 7. apraksts. Alise Laua, katedras vadītāja, docente, filoloģijas zinātņu kandidāte, darbinieka personas lieta.

Summary

In the article “Career story of the linguist Alīse Laua (1914–1994)” Dzintra Paegle offers a survey of Laua’s career, which has been devoted to the Department of the Latvian Language at the University of Latvia, to the students of philology, with whom she had been working for 30 years.

While working at the university, she wrote a book on the phonetics of the literary Latvian language “Latviešu literārās valodas fonētika”, employing the research methods including radiography, palatogram and film frames. The book provides a survey of the core issues of phonetics, as well as of the phoneme system in the Latvian language.

The monograph on the Latvian lexicology “Latviešu leksikoloģija” provides a systematized review of the vocabulary and the aspects that characterise it.

“Latviešu valodas frazeoloģija”, a survey of phraseological units in the Latvian language, reveal the theoretical perspective of the author on the phraseological units. The first explanatory dictionary of phraseological units in the Latvian language “Latviešu frazeoloģijas vārdnīca”, which has been created in collaboration with Aija Ezeriņa and Silvija Veinberga, reveal the wealth of Latvian phraseological units and the opportunities for their categorisation

Laua has worked in lexicography, and she also wrote study books for high-schools.

The article provides a summary of the published information about the linguist, which has been supplemented by the archive materials.

**Kalki un puskalki latviešu valodā:
interpretācijas un inventarizācijas jautājums**
*Loan translations (calques) and loanblends
(semi-calques) in Latvian: issues of interpretation
and inventory*

Juris Balduncīks

Ventspils Augstskola, Tulkošanas studiju fakultāte

Inženieru iela 101a, Ventspils, LV-3600

E-pasts: *juris.baldunciks@venta.lv*

Rakstā aplūkots samērā maz pētīts jautājums latviešu kontaktlingvistikā un leksikoloģijā – kalki un puskalki. Darba mērķis ir komentēt teorētisko atziņu veidošanu un pētniecības darba metodoloģiju, kā arī sniegt ieskatu latviešu valodas kalku un puskalku apzināšanas (inventarizācijas) procesā. Galvenā uzmanība veltīta izpētes objektu kategorizācijai, kā arī kalkošanas procesa daudzveidīgajām izpausmēm dažādos vēsturiskos posmos un kontaktvalodu iespaida situācijās, kas līdzšinējos pētījumos vēl nav aplūkotas. Viens no svarīgākajiem secinājumiem – kalku pētniecība ir nesaraunājami saistīta ar dominējošo kontaktvalodu leksikas aktualizāciju latviešu valodas vidē, atvasinātu un saliktu identisko aizguvumu izpēti un latviešu terminoloģijas attīstības vēsturi.

Atslēgvārdi: aizgūšana, identiskie aizguvumi, kalki, kalkošana, puskalki.

Aizguvumi no citām valodām ir vārdu krājuma attīstības raksturīga iezīme. Atkarībā no konkrētajiem vēsturiskajiem apstākļiem aizgūšanai var būt dažāda intensitāte un izpausmes veidi. Citvalodu ietekme var aprobežoties ar atsevišķu svešu parādību vai priekšmetu apzīmējumu pārņemšanu mutvārdu komunikācijas gaitā, pielāgojot tos aizguvējvalodas skaņu un gramatisko formu sistēmai. Kultūrtautu valodu kontakti var būt ļoti daudzveidīgi, rakstu valoda, svešvalodu zināšanas un tulkošana paplašina aizgūšanas lingvistisko diapazonu (leksika, morfoloģija, sintakse u. c.) un citvalodu paraugu interpretācijas un noformēšanas iespējas, tāpēc arī vārdu darināšana citu valodu ietekmē ir vispārēja un likumsakarīga parādība.

Lai aizguvumu pētniecība sniegtu objektīvus un maksimāli izsmeļošus rezultātus, vispirms nepieciešams noteikt izpētes objektu, iezīmēt tā specifiku un robežas, kas sākumā balstās uz citu pētnieku (priekšgājēju) darbiem, un iegūt pietiekami reprezentatīvu valodas faktu kopumu. Latviešu valodniecībā

citvalodu materiāla pētījumi galvenokārt veltīti identisku leksikas elementu (vārdu) un kalkotu vārdkopu apzināšanai. Gandrīz visi darbi aplūko aizgūšanas procesa rezultātus, ļoti reti – pašu procesu. Pretēji pasaules pieredzei, kur aizgūtā materiāla klasifikācijas veido, analizē un modificē pieredzējuši aizguvumu pētnieki, Latvijā šajā jomā toni noteikuši ar aizguvumu pētniecību nesaistīti valodnieki. Iespējams, ka tieši šie faktori izskaidro neadekvātu aizgūtā materiāla klasifikāciju dominēšanu latviešu valodniecības vidē (sk. Baldunčiks 2005). Diemžēl arī latviešu valodai tik raksturīgie kalki, kuru pētniecību pirms gandrīz pusgadsimta rosināja Antonija Ahero (1967), vēl joprojām nav apzināti, bet to izpētes teorētisko aspektu izstrāde ar grūtībām meklē pasaulē jau aprobēto ceļu. Šī situācija noteica raksta mērķus: komentēt teorētisko atziņu veidošanu un pētniecības darba metodoloģiju, kā arī sniegt ieskatu latviešu valodas kalku un puskalku apzināšanas procesā.

1. Kalku interpretācija un izpētes metodoloģija

Pēdējos gados, pateicoties Anitai Butānei, kalku pētniecība aktivizējusies. Viņa mēģina vispusīgi noskaidrot kalku būtību, aplūkojot gan vārda *kalks*, gan arī tā jēdzienisko aizstājēju (aparakstošu formu) lietojuma vēsturi latviešu valodā (Ščucka 2008, 280–284), kā arī pakāpeniski veido kalku klasifikācijas aprises, izmantojot latviešu un lietuviešu (Ščucka 2008, 284–290; Ščucka 2009), kā arī vācu un citu tautu valodnieku publikācijas (Butāne 2009; Butāne 2014). Jaunākajā pētījumā jau novērstas dažas sākotnējās kļūdas un svārstības, tomēr ir saglabājusies zināma nekonsekvence, kurai par iemeslu droši vien ir vēl pilnīgi nesarautās saites ar sākotnējā uzstādījuma koncepciju, tajā skaitā vēlmi vienlaicīgi pētīt un vērtēt caur literārās valodas normu prizmu. Otrs iemesls varētu būt ļoti ierobežotais latviešu valodas faktu kopums, kuru izmanto autore.

Jebkuras valodniecības apakšnozares vai šaurāka pētniecības virziena tālāka attīstība parasti balstās uz iepriekšējo pētījumu rezultātiem. Tie ir jāizvērtē, un, ja tie ir novecojuši, nebūtiski vai pretrunīgi, tad tos nevar izmantot par atbalsta platformu turpmākam darbam. Ja iedziļināmies Intas Freimanes monogrāfijas nodaļā par kalkiem (Freimane 1993, 346–413), tad jau pirmais kalku piemērs (*krūzs*) izraisa neizpratni. Taču drīz kļūst skaidrs, ka viņa visus leksiskos aizguvumus uzskata par kalkiem, piem., *ofiss*, *imidžs*, *menedžments*, *dīlers*, *kičs* (Freimane 1993, 349), izveidojot tiem īpašu sadaļu kalku klasifikācijā – leksiskie kalki. Šķiet, ka nekur citur mūsdienu kontaktlingvistikā šāda pieeja nav konstatēta. Darbā kalku klasifikācija balstās nevis uz īpaša pētījuma rezultātiem, bet uz valodas kultūras jautājumiem pielāgota visu valodas līmeņu iesaistes principa, tāpēc tiek apsvērts arī tāds īpatnējs jēdziens kā „fonētiskie (fonemātiskie) kalki”. Klasifikācijā iekļautie sintaktiskie kalki latviešu valodā ir ievēribas cienīgs izpētes objekts, taču jāapzinās, ka šī parādība ir vēsturiski dinamiskāka nekā citi kalku veidi. Tie sintaktiskie (konstrukciju)

kalki, kurus sastopam 19. gadsimtā un senākos gadsimtos (pēc vācu paraugiem), kļuva arvien neaktuālāki 20. gadsimtā, kad samērā intensīvi tika kopēti krievu valodas paraugi, bet šodien arvien biežāk lasām pēc angļu parauga veidotus teikumus. Kopumā visa kalkiem veltītā nodaļa ir teorētiski pretrunīgu, pareizu un diskutējamu risinājumu un secinājumu kopums, piem., visu laiku mijas apzīmējumi „kalks” un „aizguvums”, autore ir radījusi jaunu cilmes avotu – „internacionālo cilmi” (sk. Freimane 1993, 347, 362 u. c.) un secinājusi, ka nevēlami kalki „kropļo un pazemo arī donorvalodu un kontaktvalodas” (sk. Freimane 1993, 348) u. tml. Citēti deviņi darbi, no kuriem tikai viens veltīts kalku jautājumam. Tas ir saprotams, jo minētā nodaļa un visa monogrāfija nav par kalkiem, bet valodas kultūru. Autorei bija interese tikai par tādiem kalkiem, kas izraisa problēmas valodas kultūras aspektā.

Pasaulē valodnieki galveno uzmanību pievērš salikteņu un atvasinājumu (piem., *debesskrāpis, izraksts*), kā arī stabilo vārdkopu (piem., *apaļais galds, aukstais karš*) kalkiem, jo tie ir valodas, ja tā var teikt, paliekošā daļa. Arī latviešu valodā tādu ir ne viens vien tūkstotis, tāpēc spēki būtu jākoncentrē tieši šajā virzienā, jāapzina kalku korpusi, jāatklāj kalkošanas iekšējās likumsakarības un pozitīvais devums (Ahero 1967, 13). Pētniekam, kas vēlas rūpīgi izpētīt kalkus latviešu valodā, ir jāprot galvenās kontaktvalodas un jābūt kompetentam latviešu valodas attīstības un standartizācijas vēstures jautājumos, bez tam nepieciešams paturēt prātā, ka latviešu valodas attiecības ar savām dominējošajām kontaktvalodām atšķiras no Rietumeiropas valodu savstarpējiem sakariem. Šo priekšnoteikumu ievērošana būtiski mazinās izskanējušās bažas, ka ir sarežģīti noteikt kalku cilmi vai ka kalki grūti atšķirami no pašcilmes darinājumiem (Ahero 1967, 20; Butāne 2014, 8).

Latviešu valodas kalku pētniecībā, kā jau teikts, svarīgi iezīmēt izpētes objekta specifiku un robežas. Aizgūšanas procesa un tā rezultātu pētnieki jau 20. gadsimta 50. gados bija noteikuši galvenos uz aizguvējvalodu pārnesamos objektus: 1) identiskus vārdus vai vārdkopas, kuras uztveramas kā viens vesels, donorvalodas ārējā formā; 2) aizguvējvalodā jaunradītus (pēc donorvalodas parauga elementsecīgi pārtulkotus, „pārkopētus”) vārdus vai vārdkopas (Haugen 1950; Weinreich 1953; Betz 1959). Bez tam tika nodalīti: 3) daļēji identiski un daļēji pārtulkoti vārdi (vārdkopas), kurus būtībā var pievienot (kā īpašu apakšgrupu) gan 1., gan 2. grupai; 4) donorvalodas vārda konkrētas nozīmes pārnesums aizguvējvalodas ekvivalentā, jau eksistējošā valodas vienībā. Protams, aizgūtā materiāla (vāciski *Lehnwort*) klasifikācijās tika uzrādīti arī citi, mazāk izplatīti un mazāk svarīgi objekti. Vēlāk tika piedāvāti daudzi uzlabojumi, precizējumi, varianti (sk. Capuz 1997; Allenbacher 1999, 44; Oksaar 2004; Onysko 2007; Butāne 2014 u. c.), kā arī izteikta kritika, tomēr lielos vilcienos minētie četri aizgūtā materiāla tipi kontaktlingvistikā dominē arī tagad, lai gan vācu valodā un dažās citās valodās šīs kategorijas ietvertas un sadalītas divās lielās aizgūtā materiāla klasifikācijas grupās (vācu *Lehnwort* un

Lehnprägung, sk. Betz 1959, 128; citā terminoloģijā: *äußeres Lehngut* un *inneres Lehngut*, sk. Yang 1990, 16).

Līdz šim latviešu valodniecībā šāds grupējums akcentēts reti, vācu *Lehnwort* atbilstme parasti ir aizgūts vārds vai aizguvums, bet *Lehnprägung* buriski tulkojams kā aizgūts veidojums vai darinājums. Šajā otrajā grupā ir vairāki līmeņi, tajā iekļautas vairākas apakšgrupas, kuras nav nemaz tik viengabalains kopums. Un tikai zemākajā līmenī ir apakšgrupa (*Lehnübersetzung*), kuru tradicionāli uztveram kā kalku. Verneram Becam ir izteikti aizrādījumi, ka dažu apakšgrupu (piem., *Lehnübertragung* un *Lehnschöpfung*) atšķirības ir grūti nosakāmas (Jansen 2005, 61). Šai klasifikācijai sniegti arī latviskie tulkojumi (Dubova 2009, 65; Butāne 2009, 36), tomēr tie vismaz daļēji vēl koriģējami. Noteikti jāiebilst pret formulējumu „kalks jeb semantisks aizguvums” (Butāne 2009, 36) kā *Lehnprägung* ekvivalentu, jo grupas lielākā apakšgrupu daļa ir galvenokārt saistīta ar jaunām formām, donorvalodas vienību vairāk vai mazāk precīzu reproducēšanu ar aizguvējvalodas līdzekļiem, bez tam vienu pilnīgi savrupu apakšgrupu (*Lehnbedeutung*) tradicionāli saucam par semantiskajiem kalkiem (*semantic loans*). Vēlreiz jāuzsver, ka jebkurš aizgūšanas veids ir jēdzieniskas pārneses izpausme (Onysko 2007, 30), kas parasti īstenojas kādā no minētajiem četriem paveidiem: 1) aktuālais jēdziens kopā ar tā citvalodisko formālo ietēru; 2) aktuālais jēdziens, kas pēc citvalodiskās formas parauga izteikts ar aizguvējvalodas resursiem (radīta jauna forma aizguvējvalodā); 3) abu iepriekšējo paveidu kombinācija; 4) aktuālais jēdziens, kas iemiesots (pārņests) jau esošā aizguvējvalodas formā. Citi jaunrades veidi, kad donorvalodas paraugs tikai kalpo par zināmu „iedvesmas” avotu, bet jaunradītajai vienībai nav pat aptuvenas tāpatības ar paraugu, būtu jāaplūko pilnīgi atsevišķā kontaktlingvistikas sadaļā.

Iepriekš minēto četru pamatkategoriju, kā arī citu aizgūtā materiāla apakštipu nosaukumi dažādās valodās (vai pat vienā valodā) atšķiras, tāpēc nepieciešams novilkt jēdzieniskās paralēles un ieviest kādas vienojošas shēmas (sk. Oksaar 2004). Tomēr nevajadzētu centies visam daudzkrāsainajam un daļēji internacionalizētajam aizgūšanas norišu apzīmējumu kopumam (*terminologische Wirrwarr*, Jansen 2005, 71) rast terminoloģiskas atbilstmes latviešu valodā vai kardināli mainīt tradicionālos apzīmējumus. Domājot par oficiāli apstiprināmiem latviešu terminiem, jāpatur prātā galveno kategoriju būtiskākās iezīmes.

1. kategorijai visbiežāk izmantots apzīmējums „[leksiskie] aizguvumi”, retāk – „identiskie aizguvumi” jeb „identismi”, arī „tiešie aizguvumi”. Pēdējais apzīmējums nav vēlams, jo runājam par tiešajiem valodu kontaktiem (kā pretmetu pastarpinātajiem), arī par tiešajiem aizguvumiem (kā pretmetu ar starpniekvalodas valodas palīdzību aizgūtajiem, sk. Koduhovs 1987, 194). Kategorijas būtību vislabāk izteiktu apzīmējums „identisks leksiskais aizguvums” jeb, īsāk, „identisms”, kas norāda uz donorvalodas un aizguvējvalodas elementu tāpatību (latviešu valodniecībā tradicionāli netiek ņemtas

vērā formālās (fonētiski grafiskās un gramatiskās) adaptācijas korekcijas, kas ir nelielā pretrunā ar tāpatības izpratni). Pasaulē pieņemtais identisko aizguvumu dalījums asimilētos aizguvumos un neasimilētos aizguvumos jeb svešvārdos pēdējos gados Latvijā ir samērā plaši apspriests (sk. Baldunčiks 2005; Baldunčiks 2005a; Dubova 2009; Dubova 2013). Neraugoties uz zinātniski argumentētu Artura Ozola klasifikācijas un terminoloģijas (nacionālie un internacionālie aizguvumi) kritiku, tā joprojām tiek tirāžēta mācību līdzekļos un tīmeklī.

2. kategorijai visbiežāk izmantots apzīmējums „kalks” (sk. Laua 1969, 147; Baldunčiks 2010, 67), retāk – „tulkots aizguvums”, „burtisks tulkojums” un dažī citi (sk. Ščucka 2008, 281–282). Būtiskākā iezīme ir elementsecīgs donorvalodas parauga tulkojums („kopējums”), jauns veidojums no aizguvējvalodas materiāla. Šāda semantika saskan ar vārda „kalks” etimoloģisko pamatu (Laua 1969, 147).

3. kategorija ir tieši saistāma ar tulkošanu, kad vienas valodas runātājs kādu vārdu citā valodā identificē ar tā pamatekvivalentu savā valodā, lai gan šis citas valodas vārds lietots ar aizguvējvalodā neparastu nozīmi, piem., angļu vārda *memory* pamatekvivalents latviešu valodā ir *atmiņa*, tāpēc informātikas jomas speciālisti pārnesa angļu vārda specifisko nozīmi ‘iekārta vai datu vide, kurā var uzglabāt informāciju tās vēlākai izmantošanai’ uz latviešu vārdu, papildinot tā semantiku, citiem vārdiem – radot jaunu leksiski semantisko variantu. Šeit izšķirami divi galvenie apakšveidi (sk. Haugen 1950, 219–220): 1) homologi (viena nozīme, bet atšķirīgas formas, piem., angļu *hawk* ‘stingra kursa piekritējs (politiķis)’ – latviešu *vanags*); 2) homofoni (viena nozīme un arī forma, piem., angļu *application* ‘īpaša datorprogramma’ – latviešu *aplikācija*). Otrais apakšveids bieži saistāms ar tulkotāja viltusdraugiem (Rüdel-Hahn 2008, 48), t. i., gadījumiem, kad aizguvējvalodā konkrētās nozīmes izteikšanai jau ir apzīmējums vai tas tiek īpaši darināts. Arī šajā piemērā atspoguļots tautā izplatītais vārds, lai gan pareizais latviešu termins ir *lietojumprogramma* jeb *lietotne*.

4. kategorija ir nepilnīgas kalkošanas rezultāts, kad viens no valodas vienības elementiem, piem., saliktna daļa vai afikss, paliek nepārtulkots (saglabā donorvalodas formu). Šāds risinājums var īstenoties jau aizgūšanas procesā vai vēlāk, cenšoties dziļāk integrēt aizguvējvalodā identisku aizguvumu, piem., *ģenerālprove* (no vācu *Generalprobe*) → *ģenerālmēģinājums*. Formāli šādi vārdi ir gan daļēji aizguvumi, gan daļēji kalki, tomēr pirmais apzīmējums ir maldinošs, jo vedina domāt, ka kaut kas nav aizgūts. Atbilstošāks ir termins „daļējs kalks” jeb, īsāk, „puskalks”, jo tas norāda, ka aizguvuma daļa ir pārtulkota (plašāk par puskalkiem raksta trešajā daļā). No puskalkiem jāatšķir apzināti darināti hibrīdvārdi, kuriem var būt arī aptuveni paraugi donorvalodā.

Pēdējā kategorijā minētais piemērs ir kā atgādinājums, ka valodnieki galvenokārt spriež un diskutē par aizgūšanas procesa gala rezultātiem un to nosaukšanas veidiem (sk. arī Haugen 1950, 213), bet pats process paliek otrajā plānā.

2. Kalki latviešu valodā

A. Butāne jau sniegusi samērā detalizētu vārda *kalks* un tā jēdzienisko aizstājēju (aprakstošu formu) lietojuma vēsturi latviešu valodā (Ščucka 2008), tomēr vēl nepieciešami daži papildinājumi. Pirmo reizi vārdu *kalks* kā valodniecības terminu izdevies konstatēt „Latviešu konversācijas vārdnīcas” 8. sējumā (1932, 15081):

„Kalki (fr. *calques*) – lingvistiskās stilistikas termins, ko ieviesis Š. Balī (Ch. Bally) vārdiski tulkotu svešvalodu vārdu un izteicienu apzīmēšanai, piem., pārcilvēks (vāc. *Übermensch*), ietekme (vāc. *Einfluss*, fr. *influence*), iesēdējums (vārdiski tulkots no vācu *Ersitzung* latviskā noilguma vietā). K-u problēma ļoti svarīga tulkojumos. Tie padara valodu un stilu bagātāku un ir nepieciešami zinātniskā terminoloģijā. Tomēr jāizvairās no valodas garam nepiemērotiem k-iem. Nevajadzīgi ir stilistiski nesvarīgu sintaktisku un morfoloģisku idiētismu k., kuņiem var atrast līdzvērtīgus izteicienus tulkojuma valodā.”

Kalku skaidrojumu devis arī Jānis Loja (1968, 154):

„Par tulkotiem aizguvumiem jeb analogismiem („leksiskiem kalkiem”) sauc atvasinājumus pēc citu valodu vārdu parauga, t. i., vārdus, kas darināti pārtulkojot citas valodas atvasināta vārda nozīmīgās sastāvdaļas (priedēkli, sakni, piedēkļus) vai saliktna komponentus.”

Viņš turpat sniedz virkni neapšaubāmu kalku piemēru, kur pārdomas izraisa vienīgi vārda *tēviņa* krievu paraugs: diez vai 1867. gadā mācītāju Ludvigu Hērvāģenu iespaidoja krievu valoda (ticamāk, ka tā bijusi latīņu valoda – *patria*). Savukārt „Latviešu etimoloģijas vārdnīcā” sniegtā norāde, ka vārdu *tēviņa* 1870. gadā darinājis Atis Kronvalds, ir neprecīza. Aizgūšanai veltītā sadaļā kalrus aplūko arī Aleksandrs Reformatskis (1975, 110): „... ir arī cita veida aizgūti vārdi un izteicieni, kas radīti, citvalodas paraugu pa daļām pārtulkojot dzimtajā valodā. Tie ir kalki. Kalku izcelšanās parasti saistīta ar rakstu valodu, tie visbiežāk ir tulkotāju radīti.” Viņš norāda, ka bieži paralēli notiek vārda aizgūšana un kalkošana, pie tam kalks iegūst plašāku, bet aizguvums – šaurāku, speciālu nozīmi. Aizguvumu un kalku atšķirības tomēr var būt arī citādākas, piem., stilistikā aspektā, sal.: *basketbols* – *groza bumba*; *vīkends* – *nedēļas nogale*.

Vārda *kalks* formas maiņas (*kalka*) iemesls 20. gadsimta 50.–60. gados ir krievu valodas ietekme. 60. gadu beigās, iebilstot pret neliterārā sarunvalodā lietoto vārdu *kaļka* (paušpapīrs), acīmredzot uzmanība tika pievērsta arī valodniecības terminam un mainīta dzimte, bet varbūt tika atjaunota „Latviešu konversācijas vārdnīcā” lietotā forma.

Alīse Laua (1969, 147) samērā precīzi raksturojusi kalku vietu valodā:

„Ar kalkiem valodā ienāk kaut kas jauns, bet, rūpīgāk ieskatoties jaunajos valodas veidojumos, kļūst saredzams arī svešais paraugs. Izcelšanās ziņā kalki atrodas it kā vidū starp mantotiem un aizgūtiem valodas elementiem. Paraugs, pēc kura kalks ir veidots, ir svešs, veidošanas līdzekļi ir ņemti no dzimtajā valodas.”

Tomēr, tikai apzinot pietiekami plašu valodas faktu materiālu, kas ilustrē kalku veidošanās procesu un konkrētās lingvistiskās situācijas, varam dziļāk izprast minētā raksturojuma detaļas. Šajā nodaļā sniegts neliels ieskats morfoloģisko (Laua 1969, 147) jeb vārddarināšanas (Butāne 2014, 8) kalku veidošanās procesā. Atšķirībā no A. Butānes (2014, 8–9) definīcijas šajā kalku grupā aplūkoti tikai vārdi ar pilnīgu morfēmu aizstāšanu (vārdi ar daļēju morfēmu aizstāšanu apskatīti nākamajā nodaļā). Jāatzīst, ka pilnīgu un daļēju kalku šķīrumu apgrūtinā dažu saliktu vārdu sastāvdaļas (vārdi), kuras var interpretēt divējādi (sk. arī Jansen 2005, 38): 1) kā jau latviešu valodas sastāvdaļu (jo vārds aizgūts senāk); 2) kā citvalodas parauga sastāvdaļu. Piem., vārdu *augstskola* A. Butāne (2014, 11) uzskata par daļēju saliktenkalku, jo aizgūtais vārds *skola* vācu vārda *Hochschule* kalkošanas brīdī jau bija stabila latviešu valodas sastāvdaļa (autore gan neprecizē, kad šī kalkošana notikusi jeb, citiem vārdiem, kad latviešu valodā radies saliktenis). Viedoklim par vārdu *skola* var piekrist, jo to balsta valodas vēstures fakti, taču tādā gadījumā terminoloģiski neprecīzs ir apzīmējums „daļējs saliktenkalks”, jo *Hoch-* ir aizstāts ar *augst-* un *-schule* – ar *-skola*. Līdzīgos gadījumos ir rūpīgi jāizpēta kalkošanas procesa apstākļi un izmantotie vārdi. Nereti vācu salikteni sākotnēji tiek pārtulkoti kā vārdkopas vai savienojumi ar biedrotājīmi, kas, iespējams, bija vieglāk uztverami, jo garu salikteni lietojums latviešu valodā ieviesās pakāpeniski, sal.:

augstskola

Arridfan Professari, jeb Mahžitaji us <u>augftahm skohlahm</u> ..	Klē 1789, 24
Şchè arridfan irraid tahda <u>augfta skohla</u> , kur wişşas augftas gudribas un şkunftes warr mahžitees.	Stend 1796, 55
Tè arri <u>augfta skohla</u> , kas jau preekşch 182 gaddeem eezelta ..	LA 1822, 17, 2
Bet şpittaļa balbeeris ņehme tşchuhşku lihdf us mahjahm un şuhtija us Karkowes pilsşehtu teem tur pee <u>augftas skohlas</u> ftahwedameem şkohlas kungeem ..	TLD 1844, 15, 59

1. tabula

Koprakstījumā *augstskola* reģistrēta tikai 19. gadsimta 60. gadu beigās, bet paralēli saliktenim kādu laiku vēl tika lietota arī vārdkopa. Līdzīgs sākums latviešu valodā bija arī virknei citu kalku un pusalku, piem., A. Butānes (2014, 11) minētajam saliktenim *cukurbiete* (vācu *Zuckerrübe*), sal.:

cukurbiete

Mušš dġimtskungs zeenigs leelskungs no Lambsdorff jau aispehrn mafumâ mehġinaja Wahzŷemmes <u>zukkura beetes</u> (Runckelrûben), no kuŷrahm Wahzŷemmê zukkuru taiša, aufdeht. To redfejis, ka ŷchihs <u>zukkura beetes</u> ir muhšu femmê gan labbi aug [..] un jaw no tahn pehrn audŷehtahm <u>zukkura=beetehm</u> kahds augġti mahzihts kungs no Wahzŷemmes, kas arri to pabrihġi eerikteja, zukkuru taiša.	LA 1839, 11, 41
---	--------------------

2. tabula

Šis ekscerpts ir interesants arī vācu vārda *Runckelrûben* lietojuma dēļ, jo, pārskatot 19. gadsimta 30. un 40. gadu vietējos vācu preses izdevumus, jākonstatē, ka cukura ražošanas kontekstā galvenokārt lietots tieši šis vārds, nevis *Zuckerrûbe*. Arī samērā daudzu citu vārdu rakstība (saliktenis – vārdkopa) ilgi bija nestabila, piem., vārda *galvaspilsēta* (vācu *Hauptstadt*) forma svārstījās līdz pat 20. gadsimta 30. gadiem.

Kalku darināšana notiek dažādi, tāpēc šā procesa rezultāti valodnieku klasifikācijās dalīti vairākās grupās. Kā jau iepriekš minēts, pats process un kalku darināšanas motivācija valodnieku uzmanību piesaistījuši mazāk, lai gan tiek norādīts, ka aizguvumu pētniecībā diahroniskais aspekts ir svarīgākais (Haugen 1950, 225; Bäckler 1975, 7). Latviešu valodā galvenokārt izšķirami divi kalkošanas paveidi, kas zināmā mērā līdzīgi vācu valodniecībā nodalītajiem *Lehnübersetzung* (kalks tradicionālā izpratnē, kas precīzi reproducē paraugu), un *Lehnübertragung* (aptuvenais kalks); kā ilustratīvus piemērus varētu minēt vārda *televīzija* precīzos kalkus *tālredzēšana/tālredzēšana* un *tālredze/tālredze*, kurus lietoja 20. gadsimta 20. un 30. gados, un Zigmunda Skujiņa piedāvāto aptuveno kalku *tālrade* (iespējams, ka Z. Skujiņš nav zinājis par 30. gados lietotajiem vārdiem). Jautājums, vai latvieši paši izdomāja darināt vārda *televīzija* kalkus vai iespaidojās no vācu valodas (*Fernsehen*), ir sarežģīts, tam nepieciešams padziļināts pētījums. Šādu kalku šķīrumam jāņem vērā jebkādas būtiskas, tāpatību vai atšķirību apliecināšanas detaļas, piem., vācu *Mitleid* saskan ar latīņu *compassio*, bet vācu *Wolkenkratzer* un franču *gratte-ciel* īsti neatbilst angļu oriģinālam *skyscraper* (precīzās atbildes būtu *Himmelkratzer* un *ciel-gratteur*, sk. arī Jansen 2005, 54; Onysko 2007, 22). Līdzīgi var vērtēt kādreiz plaši lietoto vārdu *komjaunatne*: krievu parauga kopija būtu **kompadjaune*, taču šāds burtisks darinājums latviešu valodā ir kropļīgs un turpmākā atvasināšanā neērts. Domājams, ka latviešu valodniecībā vispirms ir pamatīgāk jāizstrādā minētie divi kalku paveidi, un tad uz gūto atziņu pamata varētu lemt par iespējam dalīt latviešu valodā vācu klasifikācijā iekļauto *Lehnschöpfung* (radoši darinātu kalku, kad svešais paraugs pat aptuveni netiek reproducēts, sk. Betz 1949, 27; Duckworth 1977, 53).

Kalku darināšana latviešu valodā parasti saistīta ar tipveida gadījumiem, piem.: 1) apzīmējuma nepieciešamība jēdzienam, ko izsaka kontaktvalodas vārds (vārdkopa) – parastākā valodu kontaktu situācija; 2) neapmierinātība

ar esošo apzīmējumu, bieži – identisku aizguvumu; 3) puskalka svešās daļās tālāka substitūcija. Divu dominējošo kontaktvalodu vienlaicīga (vai ar nelielu laika distanci) ietekme var izraisīt paralēlu kalku veidošanos, piem., pēc vācu un krievu parauga:

ogļhidrāts / ogļūdnis

Mehs atkal if ķihmijas finnam, ka labbâ pļawu=šeenâ irr main=aihraha ftarp <u>ogļū=hidrateem</u> un šlahpekligeem leetekļeem, ka 1 : 5,4.	BV 1871, 26, 205
Wiši <u>ogļū=hidrati</u> newa pilnigi šagretojami ..	Darbs 1875, 37, 444
Pehz E. Wolff'a peenâ ir atnešchanahs ftarp protein= un <u>ogļūgidratu</u> =weelahm = 1:2,08.	BZ 1876, 48, 382
.. ifkahrnijumôs bija wairak <u>ogļū hidrata</u> .	BZ 1883, 37
No tam rodâs weelas, kâ zukurs, ftehrķeles, kuņas wiņas šauz par <u>ogļū hidrateem</u> (Kohlenhydrate) jeb <u>ogļū=uhdeņeem</u> (углеводы).	Aus 1887, 11, 670
Tâ peem. tulkotajs apfihmejis ar wahrdu ogleklis, ko kreewiški apfihme ar углеродъ, wahziški Kohlenstoff; lihdîf ņchim arweenu apfihmeja ņcho nojehgumu ar wahrdu: ogļuradis pehz kreewu noņaukuma углеродъ; un ar wahrdu: oglekli apfihmeja ogļurafcha un uhdenrafcha ņaweenojumus, – ko tulkotajs noņauz par <u>ogļuhdeni</u> –, kreewiški углеводы, wahziški Kohlenhydrate.	Aus 1891, 7, 891
.. fteebrôs pee mehrķņchanas noteek daņchadas pahrmaiņas: wiņôs ņaturoņņchees <u>ogļuhdeni</u> (Cn(H ₂ O)m) ņahk ruhgt ..	B 1892, 42, 3
ņchi neorganiņņku weelu (ogļņkahbes un uhdens) pahrwērņchanâs organiņņkâ weelâ (<u>ogļuhdeni</u>) ir uĶ muņņu planeta weenigais dabiņkais – organiņņkâs weelas ņeļņchanâs proņeņs.	DL 1898, 65, 3
.. kura ņatur 130 gramu olbaltuma, 84 gramu tauku un 404 gramu <u>ogļhidratu</u> .	MVM 1903, 6, 419
.. ta ņaftahw no olbaltuma weelas, taukeem un tâ ņauzameem <u>ogļū hidrateem</u> .	JTekas 1913, 1, 93
углеводъ – Kohlenhydrat – <u>ogļūdnis</u>	ZTV 1922, 60
углеводы – Kohlenhydrate – <u>ogļhidrati</u> , <u>ogļūdņi</u>	ZTV 1922, 81

3. tabula

Rakstâ kalkoņanas procesa ilustrēņšanai izraudzīti gan pazīstami, gan mazāk pazīstami vārdi. ņĶiet, ka populārākais kalks, iespējams, pat visâ pasaulē, ir *debesskrāpis* (pēc angļū *skyscraper* < *sky* 'debess' + *scraper* 'skrāpis'), kas

minēts daudzās kalkiem veltītās publikācijās un vārdnīcās. Latvieši ar šo vārdu un jēdzienu saskārās 19. gadsimta pašās beigās, kad latviešu valoda jau bija sasniegusi samērā augstu attīstības stāvokli, bija daudz izglītotu latviešu un gūta pietiekami liela tulkošanas pieredze. 4. tabula ilustrē vairākus aspektus: nominācijas grūtības, sastopoties ar svešu parādību, kalkošanas izvēli, formas svārstības un stabilizēšanos, sinonīmus, pareizrakstības ieteikumu.

debesskrāpis (*skyscraper*)

Bet naw jau auditorija weenigà leelà „ <u>mahkonu šaturetajà</u> ” mahja; šawâ laikâ wiņa bija gan wispahrigakà, bet tagad jau ir 21 ftahwu augftas ..	Aus 1893, 2, 371
Amerikas leelakàs pilšehtàs kà Tšchikagà, Boftonà un zitàs jau kopšch gadeem atrodamas ehkas no 10 – 15 ftahweem. Šchis milfu buhwes jau wairak iškatas pehz torņeem nekà pehz nameem un Amerikaņi tàs ar’ gluŕchi pareifi nošauz par „ <u>debešs urķeem</u> ” (Sky scrapers). Ne=eewehrojot deefgan glihti iŕftrahdatàs fašades (nama preekšchpušes) šchee nami tomehr pilšehtai nebuht neder par glihtumu ..	MVM 1896, 7, 554
Waram tapehz puslihdŕ drošchi buht, ka ari Europas pilšehtàs nekad un nekur tahdu „ <u>debešs=škrahpetaju</u> ” – kà Amerikaneēšchi šawas augftàs mahjas mehdf šaukt – buhwe netiks peelaiŕta.	BV 1897, 121p
Kahda „ <u>debešs=škrahpja</u> ” pirmà degšchana Ņujorkâ [raksts]. Par „ <u>debešs=škrahpjeem</u> ” (Sky-scraper) jozigâ kahrtâ šauz Ņujorkâ mahjas, kuņas diwdešmit un wairak ftahwu augftas.	MVM 1899, 2, 151
Amerikas leelakàs pilšehtàs, kà Ņujorkâ, Tšchikagà, Boftonà un zitàs, jau gadeem atrodamas ehkas ar 10 – 15 ftahweem. Šchàs milfu buhwes lihdŕinajas wairak torņeem, nekà nameem, un amerikaņi tahdus namus eešaukušchi par „ <u>debešs škrahpjeem</u> ”.	JDr 1903, 12, 397
.. šchi ehka buhs 612 pehdas augfta, tas ir, 200 pehdas augftaka nekà wiši lihdŕšchinejee <u>debešsškrahpi</u> .	Avots 1907, 39, 466
Amerikaņeem nepatihk wairs „ <u>debešsškrahpi</u> ”.	DzV 1908, 189, 10
.. 400–500 pehdu augftee <u>debešsškrahpi</u> Ņujorkas eedŕihwotajeem ļoti peerafti.	LiepA 1908, 93, 3
.. uŕ Alekšandra eelas un tàs apkahrtnē pažehlušchees wareni <u>debešsškrahpi</u> ; ari Wezrigâ netruhkŕtot jaunu buhwju.	DzV 1909, 33, 1
Šchee kungi .. dod naudu tauteešcheem preekšch tradizionalo šešchftahwu <u>debešsškrahpiu</u> zelšchanas.	Sadz 1911, 127, 1

Dafchâ tahdâ leelâ namâ („ <u>debeşşskrahpi</u> ”) ir wairak eedfihwotaju, nekâ muhşu mafâş pilşehntiņâs. [...] Sihm. 2. <u>Debeşşskrahpis</u> .	JTekas 1913, 1, 51; 52
Augftakais „ <u>debeşşskrahpis</u> ”. Drihfakâ laikâ nahks pilnigi gataws leetoşchanai Ņujorkas augftakais <u>debeşşskrahpis</u> . Kas buhs redfehjis ņchis ņpezifişki amerikanişkâs architekturas pirmos reebekļus, tas ar ifbrihneşchanos buhs nowehrojis, ka ņchis buhwes pamafam top ņitadakas, daiļakas, ftilâ eeturetakas.	LiepA 1913, 77, 1
Şchis apftahklis ņilwekus pamudinajis zelt augftzeltnes, tâ ņauţamos „ <u>debeşşskrahpijus</u> ”.	A 1928, 215, 30
Zeberinş .. lolo ceribas uzcelt Ziepniekkalnâ pirmo <u>debesskrâpi</u> .	Svari 1929, 50, 5
<u>Debesskrâpi</u>	PV 1939, 40
Kādâ Ņujorkas centra ielâ atrodas 17 stâvu <u>debesskrâpi</u> .	JZ 1940, 78, 9

4. tabula

Samērā daudzos rakstu avotos minēts A. Kronvalda jaunvārds *pilnvara* kā vācu *Vollmacht* aizstājējs, taču nekur nav dots situācijas un procesa apraksts. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas arvien lielāks skaits latviešu kļuva par tiesību subjektiem: slēdza līgumus, tiesājās un veica citas darbības, kurām bija nepieciešami dažādi dokumenti. Visumā latviešu izglītības līmenis bija zems un valodas vārdu krājums nebija pietiekami attīstīts, tāpēc gan latviešiem, gan vācu mācītājiem (latviešu tekstu autoriem) bija daudzas terminoloģiska rakstura grūtības. 5. ekserptu tabula atspoguļo nepieciešamību izteikt latviski vācu jēdzienu *Vollmacht*, šīs nepieciešamības sākotnējo atrisinājumu un turpmāko attīstību.

pilnvara (*Vollmacht*)

.. ufaizinati taî 2trâ, 3şchâ un 4tâ Juhli 1841 pee Kuldigas Wirşpilskunga teeşas woi ikkatrs pats, woi arri zaur kahdu taişnu <u>weetneeku grahmatu</u> (<i>Vollmacht</i>) .. peeteiktees ..	LA 1841, 20, 78
.. pee Kuldigas Magítrata teeşas, woi paşchi mekletaji; woi zaur weetneekeem ar <u>polmakti</u> , jeb kâ wehrminderi peeteiktees ..	LA 1865, 7, 55
Weens teeşas kungs apņemmahs iņşâ laikâ israkftiht wişşadus rakftus, kâ: luhgşchanas rakftus pee teeşahm, <u>folmaktes</u> , kuntraktes, ka arri pahrtulkoşchanas eekşch peezi wallodahm, kâ: kreewişkâ, wahzişkâ, franzişkâ, pohlişkâ un latwişkâ wallodâ.	DunB 1868, 9, 36

.. wišši tee beedribas=lohžekļi, kas pehž likkumu § 40 turra to rekti preekšch šchtimmešchanas (balšs dohšchanas) zaur šcho tohp ufaizinati .. pašchi jeb zaur <u>folmakti</u> atnahkt.	LA 1869, 48, 384
<u>Pilnwara</u> = Vollmacht, pilnwaris = Bevollmächtiger, pilnwaru doht = bevollmächtigen, pilnwarigs = bevollmächtigt.	BV 1872, 3, 21 A. Kronvalds
Wiņam <u>pilnwaru</u> prezēs=leetâ nodewis, es .. dewohs uf mahjahm.	BV 1873, 3, 15
.. beedriba eezehluši komišiju no 12 akzionehreem un teem dewuši <u>pilnwaru</u> ..	BV 1875, 9, 66
.. preekšch mineto papihru apftempeleşchanas ir <u>pilnware</u> (folmakte) Rihgas walfts=bankas kantohra direktoram Schoepff (Šchepf) kungam.	MV 1875, 46, 362
.. balši war dot wiņa aifbildnis (pehrminderis) bef ihpaščas <u>pilnwaras</u> ..	BV 1877, 29, 228
<u>Pilnwaru</u> (folmaktes) ifgatawoščhana.	RL 1878, 20, 4
.. pee šchihs pagafta=teešas peršonigi jeb likumigi <u>folmaktê</u> meldetees ..	LA 1878, 49, 447
Vollmacht – pilniga wara; weetneeka teeša, weetneežiba; <u>weetneežibas raklts, folmakte.</u>	VLV 1880, 744
Polnomochie – <u>pilnwara</u>	KLV 1890, 268
<u>Pilnwara</u> – ir lihgums, pehž kuŗa weena peršona, pilnwarneeks, apņemas, ifpildot otras peršonas, pilnwarotaja, ufdewumu, rihkotees...	KV 1910, 3178
<u>pilnvara</u> * – die Vollmacht.	ME ₃ 1927, 216

5. tabula

Ši mikrokontekstu virkne ļauj gūt priekšstatu, kā A. Kronvalda darbība ģermānismu aizstāšanā ar senvārdiem, apvidvārdiem vai jaunvārdiem (šajā gadījumā – kalku) un „Baltijas Vēstneša” atbalsts, popularizējot A. Kronvalda vārdus, pakāpeniski maina leksisko vienību pozīcijas. Protams, lai arī teksti ir pietiekami daiļrunīgi, visas procesa [socio]lingvistiskās detaļas mēs vairs noskaidrot nevaram.

Līdzīgu, bet laika izteiksmē vēl ilgāku identiska aizguvuma (*valdhorns*, retāks variants – *valtorna*) un tā kalka *mežrags* līdzaspastāvēšanu atspoguļo 6. tabula. Iespējams, ka apzīmējuma varianta izvēli ietekmēja arī instrumenta un mūziķa saskanīgu nosaukumu ierasts lietojums kontaktvalodās: *valdhornam* varēja ērti pielikt *-ists* (*valdhornists*), bet par *mežraga* saskaņošanu ar tā spēlētāja nosaukumu bija jādama ilgāk.

mežrags (Waldhorn)

.. fleiti un <u>waltornu</u> deefgan labbi špehleja.	BV 1871, 13, 100
.. šchogad atkal pabeidīs kuršu uf <u>waldhorna</u> .	MV 1882, 23, 179
Man truhkft wahrdu, kas ihŕteni waretu aplihmet Jurjaņu brahļu ifweizigo <u>waldhornu</u> puhšchanu.	BV 1883, 175, 3
Jurjaņu kgs klaūsitajus eepreezinahs ar <u>waldhorna</u> jaukumeem ..	MV 1885, 27, 4
<u>Waldhorna</u> folo, špehlehs F. Lihdak kgs.	DL 1886, 34, 4
Jurjana k. <u>meŕchraga</u> ŕkaņas kuftinaja daudf ŕirfchu.	B 1887, 39, 5
.. uf <u>meŕchraga</u> – Peterburgas konferwatorifts Mihliŕchakungs ..	MV 1889, 30, 2
.. ar ŕawu „ <u>meŕcha ragu</u> ” druŕku pamehġinotees ..	DL 1891, 176, 2
Adagio, <u>waldhornam</u> ar orķetra pawadijumu.	BV 1891, 192, 4
.. pasihstamais <u>meschraga (waldhorna)</u> wirtuoss ..	DzV 1909, 293, 3
<u>Waldhorn – waldhorns, meŕcha rags</u>	VLV 1910, 1239
<u>Waltorns – meŕcha rags</u> , puhŕchams inŕtruments, riņķi ŕagreeltas truhbas weidā.	SV 1911, 661
<u>meŕchrags – валторна</u>	LKV 1923, 161

6. tabula

Iepriekš minēto trešo tipisko gadījumu (puskalka tālāku pārveidošanu par kalku) var ilustrēt ar salikteni *apakšvirsnieks*. Daudzus gadu desmitus latviešiem bija pazīstams vārds *unteroficieris*. Spriežot pēc senākiem tekstiem, latvieši šo vārdu bija diezgan raupji adaptējuši, un tikai no „Pēterburgas Avižu” laika nostiprinājās variants *unteroficieris*. Apzinātais leksiskais materiāls liecina, ka 19. gs. 70. gados salikteņa pirmo daļu aizstāja ar *apakš-*, un izveidojās pus-kalks *apakšoficieris*. Vēlāk tika pārtulkota arī otrā daļa, un kalkošanas process tika pabeigts. Šis pārmaiņas atspoguļo 7. tabula.

apakšvirsnieks (Unteroffizier)

.. godafihmes pee kruhtihm un <u>apakŕchofizeera</u> paletes uf plezeem ..	BZ 1875, 21, 178
.. peedoht klaht 5000 jahtneeku <u>apakŕchofizeerus</u> ..	LP 1878, 21, 3
.. no deeneŕta atlaiŕts <u>apakŕchofizeeris</u> Iwans Peterŕsons.	LA 1879, 27, 210
.. <u>apakŕsch=wirŕsneeku</u> ŕkola ..	DL 1887, 153, 3
Meitene ufrunaja <u>apakŕschwirŕneeku</u> , bet kad ŕchis atbildeja ..	LA 1889, 31, 2
Eewehrojot wezā <u>apakŕschwirŕneeka</u> leelos nopelnus, wiņam pehġ Turku kaŗa laika peedahwaja ofizeera tŕchinu.	BV 1891, 201, 3

7. tabula

Latviešu valodā ir daudz interesantu kalkošanas gadījumu, tomēr ir kāds triju sinonīmu kopums, kas pēdējos gados vairākkārt minēts kā dominējošo kontaktvalodu ietekmes simboliska ilustrācija (kopumu veido arktiskajā apgabalā mītošā lāča nosaukumi, kas kalkoti no dažādām valodām). Šo īpatnējo lingvistisko situāciju īsi izvērtējis Andrejs Veisbergs (Veisbergs 2010/2011, 20):

„No kontaktvalodām latviešu valoda gūst attiecīgā laikā vajadzīgo, piemēram, *leduslāci* (*Eisbär*) nomainīja *baltais lācis* (*belyj medved'*) un tagad *polārlācis* (*polar bear*). To vēsturiskā nomainīšana ir nākusi par labu – ja tāda būtu tikai viena, mūsu valoda sāktu pārāk līdzināties tai.”

Noteikti jāpiekrīt autoram, ka tikai vienas dominējošās kontaktvalodas ietekme ir negatīva. Arī nomainīšanas procesa raksturojums subjektīvi šķiet pareizs, un latviešu elektroniskā enciklopēdija „Vikipēdija” to it kā apliecina: „**Polārlācis**, arī **baltais lācis** vai **leduslācis**, (*Ursus maritimus*) ir lāču dzimtas (*Ursidae*) lāču ģints (*Ursus*) plēsīgo zvēru suga.” Tomēr, zinot „Vikipēdijas” pretrunīgo kvalitāti (arī *kalka* skaidrojums tajā būtu būtiski rediģējams un papildināms) un nepaļaujoties tikai uz intuitīvu uztveri, tika veikta diezgan darbietilpīga rakstu avotu izpēte no 19. gadsimta līdz 21. gadsimta sākumam. No aptuveni 100 rakstu avotiem iegūto valodas materiālu nevar uzskatīt par pilnīgu, tomēr tam ir objektīvāks raksturs nekā uz fragmentāru impulsu pamata veidotiem priekšstatiem. Vārdlietojumu kopums ir tik secīgi nevienmērīgs, ka tikai īss statistisks pārskats nesniegtu pat aptuvenu priekšstatu. Tāpēc šī interesantā sinonīmu lietojuma pārskats sniegts pilnā apjomā, nepārveidojot avotos izmantoto rakstību. Ekscerptu kopums dalīts atbilstoši vēstures posmiem, bet mūsdienu periodos atsevišķi nodalīti arī leksikogrāfiskie izdevumi. 8. tabula atspoguļo sinonīmu lietojumu visos avotos no 1803. līdz 1918. gadam.

lācis [visi 1803–1918]

.. kas pehz teem leelem <u>balteem feemeļa lahtscheem</u> , kas tur daudf pa leddus gabbaleem maldahs, gahrds kummošis.	Mīl 1803, 118
.. warren tahlu us feemeļa pušši brauzis lihdf to šallu, ko Spižbergen šauz, kur aukftuma labbad itt ne kahdi zilweki ne dfihwo, bet tikkai leeli <u>balti lahtšchi</u> ween ..	LA 1824, 4, 1
Tur redf leelu <u>baltu leddus lahzi</u> blakkam, ar lauwu noftahditu.	TLD 1839, 22, 87
Daudfreif' tee arri kaujahs šawâ ftarpâ, brihfcham arri ar <u>leddus lahtscheem</u> u. t. j. pr.	TLD 1845, 48, 192
.. <u>baltajs lahzi</u> tumšchôs feemelôs dfihwo.	MV 1858, 3, 23
Wehl Maškawas fwehru dahrfâ irr redfami: elefants, deggunarags, tiģeri, lauwas, ehirmi, <u>baltee un pellekee lahtšchi</u> , kamehļi ..	LA 1866, 15, 117

.. <u>leddus=lahtšchi</u> ..	DunB 1868, 3, 11
.. <u>ledus=lahtšcha</u> weetâ ..	BV 1874, 3, 16
Eisbār – <u>ledus lahžis</u> , <u>baltais lahžis</u> .	VLV 1880, 236
„Bet te jaw tik karfts, ka <u>ledus lahži</u> war ifzept.”	Pag 1881, 5, 51
Peebahfti <u>leduslahtšchi</u> ..	MV 1882, 29, 230
.. un <u>baltais ledus=lahžis</u> , feemeļa leelakais un plehšigakais fwehrs.	Kund 1883, 10
.. redfejis Winklera fwehriņzâ „ftarp daudfeem ziteem fwehream” 3 Afijas elefantus, wairak tihģeru, diwas lauwas, weenu <u>ledus lahži</u> u. t. j. pr.	DL 1886, 34, 2
.. <u>leduslahtšcha</u> ķepas ..	B 1887, 26, 3
Maškawas fwehru dahrfâ .. ņašlimuše weža lauwa un <u>ledus (baltais) lahžis</u> .	DL 1887, 191, 3
.. <u>baltais ledus lahžis</u> , kas karftumu newaredams paneft paftahwigi grihļojas ..	DL 1890, 180, 3
<u>Baltais lahžis</u> , ņk. lahžis.	KV 1891, 181
.. kuŗâ bij <u>leduslahtšchi</u> .	BV 1891, 140, 3
.. uť grihdam raibi ņegi, dahrgas tiģeru un <u>leduslahtšču</u> ahdas ..	Aus 1893, 5, 463
.. <u>balto ledus lahži</u> ..	Tei 1902, 12
Arktiška fauna .. feemeļu breedis, moščus wehršis, 2 ņugas lemingu, pola faķis, <u>baltais lahžis</u> , filâ jeb ledus lapša, wilks, daudfehdis un ņermulis.	KV 1904, 185
<u>Baltais ledus lahžis</u> leelako daļu no ņawa muhņcha pawada uť Seemeļu leeljuhras ledus laukeem.	Dišl 1908, 166
<u>Baltais ledus lahžis</u> (<i>U. maritimus L.</i>) – 2,7 m gaŗščh un lihdf 20 zentneru ņmags ..	KV 1908, 2148
Eisbār – <u>ledus lahžis</u> , <u>baltais lahžis</u>	VLV 1910, 331
Ja noščauj kahdu <u>balto lahži</u> , lapšu, breedi, feemeļu faķi waj putnu ..	JZ 1911, 18, 1
белый медведь – <u>ledus lahžis</u>	KLV 1913, 376
.. bite taču nav <u>leduslācis</u> ..	Z 1914, 30, 661
.. ne <u>leduslahtšcha</u> , ne walfiws ..	DzZ 1918, 189, 1

8. tabula

Kā redzams, ekscerptu virknē dominē varianti *leduslācis* un *baltais lācis*, bet lietots arī apzīmējums *baltais ledus lācis* (gan presē, gan mācību grāmatā un Rīgas Latviešu biedrības „Konversācijas vārdnīcā”).

9. tabula ilustrē sinonīmu lietojumu visos avotos no 1919. līdz 1944. gadam.

lācis [visi 1919–1944]

.. tihtees ţeeme]neeku <u>leduslahtšcha</u> kaſchokâ.	BV 1919, 71, 1
.. leels bars <u>leduslahtšchu</u> ..	LS 1922, 5, 3
.. nokļūt Ziemeļu okeanā pie <u>baltiem lāčiem</u> ..	DVārds 1926, 6, 4
Drešetī <u>leduslahtšchi</u> .	A 1926, 81, 21
Te sasalusi ziemeļu tundra ar <u>balto ledus lāci</u> un ziemeļbriežu bariem ..	Borm 1926, 38
Tas ir <u>baltais leduslācis</u> .	FunS 1932, 75, 873
.. Paleenot fem <u>leduslahtšcha</u> ahdas ..	Lat 1933, 42, 6
Polārapgabalus apdzīvo <u>ledus lācis</u> (<i>U. (Thalassarctos) maritimus Phipps</i>), baltu vai (vecākiem dzīvniekiem) iedzeltenbaltu spalvu, līdz 1½ m. pie skausta, 2¾ gaŗumā un 800 kg. svarā.	KV 1934, 19735
.. peeraft pee aukſtuma un ledus, ka <u>polarlahtšchi</u> un lapšas.	PēdB 1935, 280, 6
.. labi imitēts <u>polārlācis</u> .	DzP 1935, 18, 568
.. kā pulks pinkainu <u>polarlahtšchu</u> .	Mag 1936, 212, 20
reizēm <u>leduslācis</u> , bada spiests, mēģina uzbrukt cilvēkiem.	Mag 1937, 280, 7
Eisbār – <u>ledus lācis</u>	VLV 1938, 167
<u>Leduslācis</u> – mednieka skolotājs.	DaugV 1940, 89, 6
.. lauva, <u>polārlācis</u> , kalnu āzis ..	Mag 1940, 422, 19
.. briesmīgais un viltīgais <u>ledus lācis</u> . [...] <u>baltais lācis</u> biežāk sastopams salās ..	Pion 1940, 4, 38
Eisbār – <u>ledus lācis</u>	VLV 1942, 147
<u>Baltie</u> jeb <u>leduslāči</u> apdzīvo ziemeļu polāros apgabalus ..	DVan 1944, 4, 3

9. tabula

Šajā periodā rakstu avotos konstatēts arī variants *polārlācis*. Nevar kategoriski apgalvot, ka tam paraugs meklējams angļu valodā (*polar bear*), jo 20. gadsimta pirmajā pusē arī samērā daudzos vācu avotos lietots vārds *Polarbär*.

Nākamās divas tabulas apvieno 1) grāmatās un periodikā atrastos vārdlietojumus; 2) leksikogrāfiskajos izdevumos reģistrētos variantus no 1945. līdz 1990. gadam.

lācis [grāmatas un periodika 1945–1990]

.. <u>polārlāča</u> ādu.	C 1946, 280, 5
.. katrs <u>leduslācis</u> ik dienas dabū 4 kg rudzu maizes, 3,5 kg zivju ..	Bērn 1948, 3, 22
Un kurš gan nepazīst lielo slēgto automašīnu ar <u>leduslāci</u> , kas izvadā Rīgas Piena Kombināta ražoto saldējumu!	Zv 1951, 12, 30

Liels balts leduslācis, stāvēdams uz ledusbluķa ..	LM 1953, 21, 2
.. dzīvojot kopā ar <u>leduslāčiem</u> un pingviniem ..	PJ 1957, 123, 4
.. par <u>leduslāčiem</u> un klejojošiem leduskalniem ..	PJ 1959, 43, 1
.. ledos sastopami arī <u>baltie lāči</u> .	Sčast 1960, 36
.. krokodilu, <u>leduslāči</u> .	PJ 1964, 26, 4
.. draudīgi ienāca <u>polārlāču</u> māte ..	C 1967, 134, 4
.. <u>ledus lācis</u> – <i>Ursus maritimus</i> ir Ziemeļu Ledus okeāna peldošo ledāju iemītņi.	Bobr 1969, 315
Tur, kur <u>leduslāči</u> mīt ..	Zīl 1970, 2, 4
.. pārvest no Arktikas <u>baltā leduslāča</u> ādu.	C 1970, 56, 2
.. tas ir <u>baltais polārlācis</u> ..	C 1971, 59, 4
.. uz <u>polārlāča</u> ādas ..	Dadzis 1973, 24, 11
.. divkauja ar <u>polārlāči</u> .	C 1974, 77, 4
.. ar <u>leduslāču</u> taukiem ..	L 1976, 12, 36
.. samazinājies roņu un valzirgu, briežu un <u>balto lāču</u> skaits ..	Smirn 1979, 78
<u>Ledus lācis</u> (<i>Ursus maritimus</i>) ir cirkumpolārs ledāju iemītņi.	Sloka 1979, 209
<u>Baltais lācis</u> .	Zhr 1980, 207
<u>Ledus lāči</u> dzīvo Arktikā.	Pzdz 1981, 29
<u>Baltais lācis</u> (<i>Ursus maritimus</i>) – Arktikas iemītņi.	Rzd 1984, 10
Izlien <u>polārlāči</u> balti ..	DzB 1985, 4, 6
<u>Baltajam polārlācim</u> ..	C 1887, 119, 4
<u>Baltais lācis</u> (<i>Thaloarctos maritimus</i>) pārtiek no roņiem ..	Naum 1990, 440

10. tabula

lācis [vārdnīcas un enciklopēdijas 1945–1990]

polar bear – ledus lācis	ALV 1948, 726
белый медведь – baltais lācis	KLV 1950, 430
белый медведь – leduslācis	KLV 1951, 319
polārlācis – полярный (белый) медведь	LKV 1953, 487
Eisbār – ledus lācis, baltais lācis	VLV 1954, 212;
Polarbār – <i>zool.</i> baltais lācis, polārlācis	509
bear [?] : polar bear – baltais (ledus) lācis	ALV 1957, 78,
polar: polar bear – ledus lācis	579
белый медведь – leduslācis	KLV 1959 II, 747
leduslācis – <i>zool.</i> polar bear	LAV 1962, 308
leduslācis – белый медведь, полярный медведь	LKV 1963, 357;
polārlācis – полярный (белый) медведь	568

leduslācis – baltasis lokys, baltoji meška	LLV 1977, 348
Mīt ziemeļbrieži, vilki, muskusvērši, <u>leduslāči</u> , polārlapsas [..] Dzīvo polārlapsas, <u>leduslāči</u> ..	PZT 1978, 234; 517
leduslācis – полярный (белый) медведь	LKV 1979, 605
polārlācis – полярный (белый) медведь	LKV 1981, 287
leduslācis	LLVV ₄ 1980, 628
polārlācis	LLVV ₆ 1987, 300
leduslācis <i>Thalarctos maritimus</i> – белый медведь	EĢTV 1981, 184
leduslācis (<i>Thalarctos maritimus</i>) – lāču dz. suga, vienīgā ģintī.	LPE ₆ , 1985, 33
leduslācis	LVaV 1987, 435
Eisbār – ledus lācis, baltais lācis	VLV 1990, 189;
Polarbār – baltais lācis, polārlācis	459

11. tabula

Grāmatu un periodikas ekscerptu kopumā sinonīmu lietojumā nav izteikta līdera, tomēr tulkojumos no krievu valodas dominē *baltais lācis*. Terminoloģiskā konsekvence saskatāma augstskolām paredzētajās mācību grāmatās un leksikogrāfiskajos izdevumos ar nozares speciālistu piedalīšanos (visos – *leduslācis* / *ledus lācis*).

Nākamās divas tabulas apvieno 1) grāmatās un periodikā atrastos vārdlietojumus (izdevumi bez gada apvienoti atsevišķi); 2) leksikogrāfiskajos izdevumos reģistrētos variantus no 1991. gada līdz 21. gadsimta otrās desmitgades sākumam.

lācis [grāmatas un periodika no 1991]

<u>Ledus lācis.</u>	Sprīd 1991, 78
<u>Leduslāči</u> dzīvo uz ledus.	Vārl 1996, 53
Arktisko tuksnešu iemītnieki ir <u>baltie lāči</u> , ziemeļbrieži ..	Lips 2000, 53
<u>Baltais lācis.</u>	Buile 2000, 34
<u>Baltie lāči.</u>	Zīl 2000, 2, 16
<u>Baltais lācis.</u>	Idze 2000, 268
<u>Baltais lācis</u> (<i>Ursus maritimus</i>).	Halla 2002, 200
<u>Baltais lācis.</u>	Dzīvn 2003, 62
<u>Balto lāči</u> baltajā ainavā ir ļoti grūti saskatīt ..	Ipda 2003, 42
Šādos bargos apstākļos dzīvo <u>leduslāči</u> ..	Igaune 2004, 115
Bagātīga dzīvnieku valsts: vaļi, roņi, <u>leduslāči</u> , muskusvērši ..	Lģe 2009, 50

12. tabula

lācis [grāmatas pēc 1991, bez gada]

Pats lielākais ir arktiskajos apgabalos sastopamais <u>baltais lācis</u> ..	Piter, 113
<u>Baltais lācis</u> (<i>Thalarctos maritimus</i>).	Pasz, 8
<u>lācis baltais</u>	Dvsk, 28
<u>Leduslāči</u> ir pielāgojušies dzīvei skarbijos Arktikas apstākļos.	Brdzp, 21

13. tabula

lācis [vārdnīcas no 1991]

baltais ledus lācis	LVaV 1995, 399
leduslācis	LVPPV 1995, 415; 625
polārlācis (<i>leduslācis</i>)	
baltais lācis – Eisbār / leduslācis – Eisbār / polārlācis – Polarbār, Eisbār	LVV 2001, 435; 444; 707
baltais lācis žr. leduslācis	LLV 2003, 368; 375
leduslācis – zool.	
baltasis lokys, baltoji meška	
polar bear – l'ours blanc – der Eisbār – leduslācis – белый медведь	5VVV 2003, 291
polar bear – leduslācis	ALV 2004, 764
baltais lācis – polar bear / leduslācis – polar bear / polārlācis – polar bear	LAV 2005, 392; 399; 625
leduslācis	LVaV 2006, 585
leduslācis – Eisbār / polārlācis – Polarbār	LVV 2007, 663; 1000
baltais (polārais) lācis – medźwiedz biały (polarny)	LPV 2011, 745

14. tabula

Apkopotais materiāls liek secināt, ka iepriekšējā perioda sinonīmiskā daudzveidība turpinās. Neskatoties uz kontaktvalodas maiņu, būtisks pavērsiens rakstu valodas praksē nav vērojams. Arī tīmekļa pārlūkprogrammas „Google” rezultāti (2014. gada 30. septembrī) liecina, ka pārsvars ir variantam *baltais lācis*, tad seko *polārlācis*, un pavisam nedaudz atpaliek *leduslācis* (šeit gan piebilstams, ka „Google” dati nav viendabīgi un pilnīgi ticami). Jāsecina, ka valodā lieto visus trīs sinonīmus, tāpēc vispārīgajās tulkojošajās vārdnīcās ar latviešu valodu kā avotvalodu būtu jāiekļauj visi trīs apzīmējumi. Oficiālās terminoloģijas aspektā šāda daudzveidība nav pieļaujama.

3. Puskalki latviešu valodā

Kā jau iepriekš minēts, puskalki ir nepilnīgas kalkošanas rezultāts, kad viens no valodas vienības elementiem saglabā donorvalodas veidolu, un tādējādi kalpo par pierādījumu aizgūšanas faktam. Puskalku kopumā izšķirami morfoloģiskie (*kniepada*, *lietusširmis*, *rokzvaigzne*, *ūdenspolo*), morfoloģiski derivatīvie (*apstellēt*, *elektrība*, *komandējums*) un sintaktiskie (*ķēdes reakcija*) puskalki. Biežāk aizguvējvalodas runātāji pārtulko to vārda (vārdkopas) elementu, kas ir „caurspīdīgs”, proti, kuram ir latviešu ekvivalents, piem.: *pusfabrikāts* (vācu *Halbfabrikat*, krievu *полуфабрикат*); *skunstdārziņš* (vācu *Kunstgärtner*); *elementārā daļiņa* / *elementārdaļiņa* (vācu *Elementarteilchen*, angļu *elementary particle*). Par līdzīgām valodas parādībām runā arī citās valodās, piem., vācu valodā tās apzīmē ar *Mischkomposita* (Yang 1990, 15) vai *Teillehnwort* (Bäcker 1975, 74; Сурьонка 1994, 245; Jansen 2005, 35).

Virkne izplatītu puskalku sākotnēji īsāku vai ilgāku laiku bijuši identiski aizguvumi, piem., saliekto ar pirmo elementu *val-* (*valrieksts*, *valziņš*, *valziņš*) „caurspīdīgās” daļas tika samērā ātri pārtulkotas, bet plaši pazīstamais vārds *degvīns* (kā daļējs sena aizguvuma *brandvīns* latviskojums) rakstos reģistrēts tikai 19. gs. 80. gados. Kalku apskatā jau tika norādīts, ka puskalki var būt starpstāvoklis starp identismu un kalku. Dažreiz valodā ilgāku laiku funkcionē visas trīs fāzes, piem., *mikroorganisms* – *sikorganisms* – *sīkbūtne* (ja nepieļaujām iespēju, ka *sikorganisms* un *sīkbūtne* varētu būt vācu vārdu *Kleinorganismus* un *Kleinlebewesen* daļējs vai pilnīgs tulkojums), sal.:

mikroorganisms (*Mikroorganismus*)

.. šmaršchas tihra gaišu no mums kaitigeem <u>mikro=organīšmeem</u> .	DL 1890, 160, 1
.. wiši <u>mikro=organīšmi</u> zaur šutu teek nogalinati ..	DL 1890, 170, 2
Šchee mafee organīšmi jeb <u>mikroorganīšmi</u> * Ńtahw uf robefchas Ńtarp dŃihwneeku un Ńtahdu walŃti. /*Mikros = mafs./	Aus 1890, 8, 1030
.. Ńsche darbojotees lihdfi <u>mikroorganīšmi</u> , kas ešot Ńoti mafas, ar wairojamu Ńtiklu ŃaredŃamas Ńehnites.	B 1891, 12, 7
Dafchadu Ńlimibu <u>mikro=organīšmu</u> Ńtarpâ ..	DL 1892, 36, 2
<u>Mikroorganīšmu</u> noŃihme peenŃaimneežibâ.	LA 1914, 68, 2
<u>Mikroorganīšmi</u> (jaunlat. <i>organismus</i> , no gr. <i>organon</i> , riks) – mikrobi, sīkbūtnes, sīkâkie augi un dzīvnieki, piem., baktērijas, viensūnu augi, viensūnu dzīvnieki.	KV 1936, 27146

15. tabula

sīkorganisms (?Kleinorganismus)

.. <u>sīhkorganīsmu</u> (šehnišchu) wairošchanàs pa galwenai teešai war notikt tikai uł finamas weelas wiršus ..	Z 1901, 50, 666
Uhdeņa daļas auglī šazeļ <u>sīhkorganīsmu</u> darbibu ..	BaBi 1905, 8/9, 121
Un tas wišs mantots ar finibas, neeka <u>sīhkorganīsmu</u> dñihwes ištehtišchanas palihdñibu.	DzV 1907, 4, 1
.. spēj nomākt dažadus <u>sīkorganismus</u> .	Z 1909, 36, 715
Šcho šlimibu eerošina <u>sīhkorganīsmi</u> ..	LS 1924, 129p

16. tabula

sīkbūtne (?Kleinlebewesen)

<u>Šihkbuhtnes</u> jeb mikroorganīsmi.	JTekas 1913, 7, 511
1. nowembrī Indr. Rihtiņšch turpinàs uļšahkto lekziju wirkni par <u>sīhkbuhtnem</u> jeb mikroorganīsmem.	DzV 1913, 251, 4
Gaļas maitašchanos leelâ mehrâ weizina <u>sīhkbuhtnes</u> .	T 1914, 3, 1
.. neezigs škaits šcho <u>sīhkbuhtnu</u> ..	JArK 1914, 53
<u>sīkbūtne</u> * – der Mikroorganismus.	ME ₃ 1928, 851

17. tabula

Divu kontaktvalodu ietekmē un latviešu valodas patstāvīgā vārd darināšanā var veidoties dažādi nominācijas varianti, piem., ierīcei, ko pazīstam ar nosaukumu „izpletis”, sākotnējais apzīmējums bija *fallširmis* (vācu *Fallschirm*), kas tika aizstāts ar puskalku *krišširmis*. Vēlāk tika aizgūts *parašits* (domājams, ar krievu valodas starpniecību no franču *parachute*) un 20. gadsimta 20. gados darināts *izplētnis*. 20. gadu beigās aktīvi lietoja visus trīs vārdus, taču pēc 2. pasaules kara *krišširmis* rakstos nav sastopams.

Visumā jāsecina, ka latviešu valodniecībā puskalkiem līdz šim veltīta ļoti maza uzmanība, tomēr šī leksikas grupa var sniegt vērtīgu informāciju gan leksikas, gan vārd darināšanas izpētē.

Galvenie secinājumi

Pirmie soļi kalku izpratnē un izpētē latviešu valodā (Ahero 1967; Laua 1969) orientēja pētniecību vispārīgā virzienā, taču nākamajā posmā (Freimane 1993) kalki tika „iespilēti” valodas kultūras teorijas shēmās un teorētiski pretrunīgu risinājumu.

Kalku pētniecībā nepieciešams izmantot pasaulē aprobētus kategoriālus modeļus, precīzi iezīmēt izpētes objektus un, pats svarīgākais, apzināt pietiekami plašu kalku materiālu latviešu valodā.

Kalku pētniecība ir nesaraucjami saistīta ar dominējošo kontaktvalodu leksikas aktualizāciju latviešu valodas vidē, atvasinātu un saliktu identisko aizgūvumu izpēti un latviešu terminoloģijas attīstības vēsturi.

Avoti

1. A – *Atpūta* (žurnāls)
2. ALV 1948 – Turkina, Eiženija. *Angliski-latviska vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1948.
3. ALV 1957 – *Angļu-latviešu vārdnīca*. Stradiņa, M. (red.). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
4. ALV 2004 – *Angļu-latviešu vārdnīca*. 4. izd. Rīga: Jāņa sēta, 2004.
5. Aus – *Austrums* (žurnāls)
6. Avots – *Avots* (žurnāls)
7. B – *Balss* (laikraksts)
8. BaBi – *Baltijas Biškopis* (žurnāls)
9. Bērn – *Bērnība* (žurnāls)
10. Bobr 1969 – Bobrinskis, N., Matvejevs, B., Baņņikovs, A. *Zooloģija*. 2. sēj. *Mugurkaulnieki*. Rīga: Zvaigzne, 1969.
11. Borm 1926 – Bormanis, Kārlis. *Āreiropas ģeogrāfija*. 4. iespied. Rīga: Valters un Rapa, 1926.
12. Brdzp – *Brīnumainā dzīvnieku pasaule. Disney Learning*. Rīga: Egmont Latvija.
13. Buile 2000 – Buile, N., Druva–Druvaskalne, E. *Āzijas un Eiropas ģeogrāfija 8. klasei*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2000.
14. BV – *Baltijas Vēstnesis* (laikraksts)
15. BZ – *Baltijas Zemkopis* (laikraksts)
16. C – *Cīņa* (laikraksts)
17. Dadzis – *Dadzis* (žurnāls)
18. Darbs – *Darbs* (žurnāls)
19. DaugV – *Daugavas Vēstnesis* (laikraksts)
20. Dišl 1908 – Dišlers, Kārlis. *Ģeogrāfija tautskolām*. 2. pārlabots izd. Rīga: K. J. Zihmanis, 1908.
21. DL – *Dienas Lapa* (laikraksts)
22. DunB – *Draugs un Biedris* (laikraksts)
23. DVan – *Daugavas Vanagi* (laikraksts)
24. DVārds – *Daugavas Vārds* (laikraksts)
25. Dvsk – *Latviešu-krievu, krievu-latviešu dabaszinību vārdnīca skolēniem. Bioloģija. Ģeogrāfija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
26. DzB – *Dzimtenes Balss* (laikraksts)
27. Dzīvn 2003 – *Dzīvnieki. Bagātīgi ilustrēta enciklopēdija par visas pasaules dzīvniekiem*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2003.
28. DzP – *Dzimtene un Pasaule* (žurnāls)
29. DzV – *Dzimtenes Vēstnesis* (laikraksts)
30. DzZ – *Dzimtenes Ziņas* (laikraksts)
31. EĢTV 1981 – *Ekonomiskās ģeogrāfijas terminu vārdnīca*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981.
32. FunS – *Filma un Skatuve* (žurnāls)
33. Halla 2002 – Hallanaro, E. L., Pylvänäinen, M., Spuņģis, V. *Ziemeļeiropas daba – dabas daudzveidība mainīgajā vidē*. Kopenhāgena: Ziemeļu Ministru padome, 2002.

34. Idze 2000 – *Ilustrētā dzīvnieku enciklopēdija*. Bērnijs, Deivids (sast.). Rīga: Zvaigzne ABC, 2000.
35. Igaune 2004 – Igaune, Solveiga, Šusters, Edvīns. *Ģeogrāfija pamatskolai*. 1. daļa. Rīga: RaKa, 2004.
36. Ipda 2003 – *Iepazīsti pasaules dabu. Dzīvnieki*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2003.
37. JDr – *Jaunības Draugs* (žurnāls)
38. JArK 1914 – *Jaunais ārstniecības kalendārs 1915. gadam*. Rīga: Ed. Zirģelis, 1914.
39. JTekas – *Jaunības Tekas* (žurnāls)
40. JZ – *Jaunākās Ziņas* (laikraksts)
41. Klē 1789 – Klēfelds, J. K. *Padoms visiem arājiem dots, kam trūkums pie lopu ēdumiem iraid*. Jelgava: Steffenhagen, 1789.
42. KLV 1890 – K. *Valdemāra Krievu-Latviešu vārdnīce*. Jelgava: H. Allunans, 1890.
43. KLV 1913 – Dravnieks, Jēkabs. *Krievu-latviešu vārdnīca*. Rīga: J. Brigadera apgādībā, 1913.
44. KLV 1950 – *Krievu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1950
45. KLV 1951 – *Krievu-latviešu vārdnīca*. Loja, Jānis (sast.). Maskava: Valsts svešvalodu un nacionālo valodu vārdnīcu izdevniecība, 1951.
46. KLV 1959 – *Krievu-latviešu vārdnīca*. 1. sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1959.
47. Kund 1883 – J. *Kundera dabas stāstu vadonis priekš Latviešu pagasta skolām un draudžu skolu apakšklasēm, pārtulkots no S. Rudziša*. Rīga–Tērbata, 1883.
48. KV 1891 – *Konversācijas vārdnīca. Ar daudz mācītu latviešu palīdzību H. J. Dravnieka izdota*. 1. sēj. Jelgava: H. J. Draviņ-Dravnieka apgādībā, 1891.
49. KV 1903–1921 – *Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļas Konversācijas vārdnīca*. 1.–4. sēj. Rīga: RLB Zinību komisija, 1903–1921.
50. KV 1927–1940 – *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Švābe, A., Būmanis, A., Dišlers, K. (red.). Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1927–1940.
51. LA – *Latviešu Avīzes* (laikraksts)
52. Lat – *Latvija* (laikraksts)
53. LAV 1962 – Turkina, Eiženija. *Latviešu-angļu vārdnīca*. 2. izd. Andersone, M. (red.). Rīga: Technisko un praktisko rakstu apgāds, 1944.
54. LAV 2005 – *Jaunā latviešu-angļu vārdnīca*. Veisbergs, Andrejs (sast.). Rīga: Zvaigzne ABC, 2005.
55. Lģe 2009 – *Lielā ģeogrāfijas enciklopēdija*. Grīnvalds, Māris (sast.). Rīga: Jumava, 2009.
56. LiepA – *Liepājas Atbalss* (laikraksts)
57. Lips 2000 – Lipsberga, Agra. *Kontinentu ģeogrāfija 8. klasei*. Rīga: Lielvārds, 2000.
58. LKV 1923 – Dravnieks, Jēkabs. *Latvju-krievu vārdnīca*. Rīga: Valters un Rapa, 1923.
59. LKV 1953 – *Latviešu-krievu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1953.
60. LKV 1963 – *Latviešu-krievu vārdnīca*. 2. izd. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1963.
61. LKV 1979 – *Latviešu-krievu vārdnīca divos sējumos*. 1. sēj. Rīga: Liesma, 1979.
62. LKV 1981 – *Latviešu-krievu vārdnīca divos sējumos*. 2. sēj. Rīga: Avots, 1981.
63. LLV 1977 – Balkevičius, Jonas, Kabelka, Jonas. *Latviių-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1977.

64. LLV 2003 – *Latviešu-lietuviešu vārdnīca*. Butkus, Alvīds (sast.). Kaunas: AESTI, 2003.
65. LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Rīga: Zinātne, 1972–1996.
66. LM – *Literatūra un Māksla* (laikraksts)
67. LP – *Liepājas Pasteniēks* (laikraksts)
68. LPE 1981–1988 – *Latvijas padomju enciklopēdija*. 1.–10. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981–1988.
69. LPV 2011 – *Latviešu-poļu vārdnīca*. Sarkanis, Alberts (red.). Rīga: Zvaigzne ABC, 2011.
70. LS – *Latvijas Sargs* (laikraksts)
71. LTD – *Tas Latviešu (Laužu) Draugs* (laikraksts)
72. LVaV 1987 – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1987.
73. LVaV 1995 – *Latviešu valodas vārdnīca*. Bērziņa-Baltiņa, Valērija, Bičolis, Jānis (sast.). Montclair, NJ: Amerikas Latviešu apvienība, 1995.
74. LVaV 2006 – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2006.
75. LVPPV 1995 – Ceplītis, Laimdots, Miķelsone, Aina, Porīte, Tamāra, Raģe, Silvija. *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1995.
76. LVV 1927 – Dravnieks, Jēkabs. *Latvju-vācu vārdnīca*. Rīga: Valters un Rapa, 1927.
77. LVV 1954 – *Latviešu-vācu vārdnīca*. Granta, Katrīne, Pampe, Eleonora (sast.). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
78. LVV 2001 – *Latviešu-vācu vārdnīca*. Burve, Daina, Kļaviņa, Ilze, Saliņa, Ineta, Šteinberga, Aija (sast.). Rīga: Avots, 2001.
79. LVV 2007 – *Latviešu-vācu vārdnīca*. Bisenieks, Valdis (sast.). Rīga: Atēna, 2007.
80. Mag – *Magazīna* (žurnāls)
81. ME – *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca*. Endzelīns, Jānis (red.). 1.–4. sēj. Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1932.
82. Mīl 1803 – Mīlihs, G. *Jaunā skolas grāmata*. Jelgava: Steffenhagen, 1803.
83. MV – *Mājas Viesis* (laikraksts)
84. MVM – *Mājas Viesa Mēnešraksts* (žurnāls)
85. Naum 1990 – Naumovs, N., Kartašovs, N. *Mugurkaulnieku zooloģija*. Rīga: Zvaigzne, 1990.
86. Pag – *Pagalms* (žurnāls)
87. Pasdz – *Pasaules dzīvnieki*. Rīga: Zvaigzne.
88. PēdB – *Pēdējā Brīdī* (laikraksts)
89. Pion – *Pionieris* (laikraksts)
90. Piter – Piterāns, A., Tjarve, D. *Zooloģija 8. klasei*. Rīga: Zvaigzne ABC.
91. PJ – *Padomju Jaunatne* (laikraksts)
92. PV 1939 – Blese, Ernests. *Pareizrakstības vārdnīca*. Rīga: Valters un Rapa, 1939.
93. Pzd 1981 – Bērtons, Moriss, Bērtons, Roberts. *Plēsīgo zōēru dzīve*. Rīga: Liesma, 1981.
94. PZT 1978 – *Pasaules zemes un tautas. Ģeogrāfijas vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne, 1978.
95. RL – *Rīgas Lapa* (laikraksts)
96. Rzd 1984 – *Rīgas zooloģiskais dārzs*. Rīga: Avots, 1984.
97. Sadz – *Sadzīve* (laikraksts)

98. Sčast 1960 – Sčastņevs, P., Terehovs, P. *Pasaules daļu fiziskā ģeogrāfija. Mācību grāmata 6. klasei*. Rīga: LVI, 1960.
99. Sloka 1979 – Sloka, Nora. *Zoogeogrāfija*. Rīga: Zvaigzne, 1979.
100. Smirn 1979 – Smirnova, Ņina, Šibanova, Ariadna. *Kontinentos un valstīs (Dienvidamerika, Ziemeļamerika, Eirāzija)*. Rīga: Zvaigzne, 1979.
101. Sprīd 1991 – *Sprīdītis dodas pasaulē. Enciklopēdija bērniem*. Rīga: Latvijas Enciklopēdiju redakcija, 1991.
102. Stend 1796 – *Tā Vecā Stendera Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas tagad no jauna pārlūkota un vairota no ta Jaunā Stendera*. Jelgava, 1796.
103. SV 1911 – Vidiņš, Juris. *Svešvārdu grāmata*. Rīga: Zinātne, 1911.
104. Svāri – *Svāri* (žurnāls)
105. T – *Tēvija* (laikraksts)
106. Tei 1902 – Teilors E. *Antropoloģija*. 1. daļa. Rīga, 1902.
107. Vārl 1996 – Vārlijs, Kerols, Mailza, Liza. *Ģeogrāfijas enciklopēdija*. Vilnius: Alma littera, 1996.
108. VLV 1880 – *Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche. Zweiter Theil. Deutsch-lettisches Wörterbuch von Gustav Brasche*. Rīgau. Leipzig: H. Brutzer & Co., 1880.
109. VLV 1910 – Dravnieks, Jēkabs. *Vācu-latviešu vārdnīca*. Rīga: K. J. Zihmanis, 1910.
110. VLV 1938 – Dravnieks, Jēkabs. *Vācu-latviešu vārdnīca*. Piektais iespiedums, Zentas Mauriņas pārstrādāts. Rīga: Valters un Rapa, 1938.
111. VLV 1942 – *Vāciski-latviešu vārdnīca*. 5. izd. Ozoliņš, E. (sak.). Rīga: A. Gulbis, 1942.
112. VLV 1990 – Granta, Katrīna, Pampe, Eleonora. *Vācu-latviešu vārdnīca*. 3. izd. Rīga: Avots, 1990.
113. Z – *Zemkopis* (žurnāls)
114. Zhr 1980 – *Zooloģijas hrestomātija 6. un 7. klasei*. Molis, S. (sast.). Rīga: Zvaigzne, 1980.
115. Zil – *Zīlīte* (žurnāls)
116. ZTV 1922 – *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*. Rīga: Izglītības ministrijas izdevums, 1922.
117. Zv – *Zvaigzne* (žurnāls)
118. 5VVV – *5 valodu vizuālā vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2003.

Literatūra

1. Ahero, Antonija. 1967. Par citu valodu ietekmi vārdu darināšanā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3. Rīga: Liesma, 12–20.
2. Allenbacher, Peter. 1999. *Anglizismen in der Fachlexik unter Berücksichtigung mündlichen Belegmaterials in der Fachsprache des Fernsehens*. Frankfurt: Neue Wissenschaft.
3. Bäcker, Notburga. 1975. *Probleme des inneren Lehnguts: dargestellt an den Anglizismen der französischen Sportsprache*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
4. Baldunčiks, Juris. 2005. Ar leksikas aizgūšanu saistītie jēdzieni un terminoloģija mūsdienu latviešu valodniecībā. *Linguistica Lettica*. 14. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 174–188.

5. Baldunčiks, Juris. 2005a. Priekšvārds. *Svešvārdu vārdnīca*. Baldunčiks, Juris, Pokrotniece, Kornēlija (sast.). Rīga: Jumava, 6–10.
6. Betz, Werner. 1949. *Deutsch und Lateinisch. Die Lehnbildung der althochdeutschen Benedikterregel*. Bonn: Bouvier.
7. Betz, Werner. 1959. Lehnwörter und Lehnprägungen in Vor- und Frühdeutschen. *Deutsche Wortgeschichte*. Maurer, Friedrich, Stroh Friedrich (Hrsg.). Bd. 1. Berlin: de Gruyter, 127–147.
8. Butāne, Anita. 2009. Kalku vieta leksikā. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. 13 (1). Liepāja: Liepājas Universitāte, 31–39.
9. Butāne, Anita. 2010. Ieskats sugasvārdu un īpašvārdu kalkošanas tradīcijās latviešu valodā. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. 14 (1). Liepāja: Liepājas Universitāte, 84–90.
10. Butāne, Anita. 2010. Kalku analīze: pētījumi Latvijas Universitātē. *Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē*. Kalnača, Andra (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 15–21.
11. Butāne, Anita. 2014. Vārddarināšanas kalku paveidi un to norobežošanas kritēriji. *Valoda: nozīme un forma. 4. Kategoriju robežas gramatikā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 7–13.
12. Cypionka, Marion. 1994. *Französische „Pseudoanglizismen“: Lehnformationen zwischen Entlehnung, Wortbildung, Form- und Bedeutungswandel*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
13. Dubova, Agnese. 2009. Svešvārds vācu aizgūvumu pētniecībā. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. 13 (2). Liepāja: Liepājas Universitāte, 65–72.
14. Dubova, Agnese. 2013. *Politiskās jomas svešvārdi vācu 20. gs. leksikogrāfiskajos avotos sastatījumā ar latviešu valodu*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte.
15. Duckworth, David. 1977. Zur terminologischen und systematischen Grundlage der Forschung auf dem Gebiet der englisch-deutschen Interferenz: Kritische Übersicht und neuer Vorschlag. *Sprachliche Interferenz: Festschrift für Werner Betz zum 65. Geburtstag*. Kolb, Herbert, Lauffer, Hartmut (Hrsg.). Tübingen: Niemeyer, 36–56.
16. Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
17. Haugen, Einar. 1950. The analysis of linguistic borrowing. *Language*. 26/2. 210–231.
18. Jansen, Silke. 2005. *Sprachliches Lehngut im „world wide web“: Neologismen in der französischen und spanischen Internetterminologie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
19. Koduhovs, Vitālijs. 1987. *Vispārīgā valodniecība*. Rīga: Zvaigzne.
20. Laua, Alīse. 1969. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne.
21. Loja, Jānis. 1968. *Valodniecības pamatjautājumi*. 2. izd. Rīga: Zvaigzne.
22. Oksaar, Els. 2004. Terminologie und Gegenstand der Sprachkontaktforschung. *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. 2., vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Besch, Werner, Betten, Anne, Reichmann, Oskar, Sonderegger, Stefan (Hrsg.). 4. Teilband. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 3160–3171.
23. Onysko, Alexander. 2007. *Anglicisms in German: Borrowing, Lexical Productivity and Written Codeswitching*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
24. Reformatskis, Aleksandrs. 1975. *Ievads valodniecībā*. Rīga: Zvaigzne.

25. Rüdél-Hahn, Martina. 2008. *Anglizismen im Internetwortschatz der romanischer Sprachen: Französisch - Italienisch - Spanisch*. Düsseldorf: Heinrich-Heine-Universität.
26. Ščucka, Anita. 2008. Kalks kā valodniecības termins tipoloģiskā skatījumā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 12 (1). Liepāja: Liepājas Universitāte, 280–293.
27. Ščucka, Anita. 2009. Kalku apraksts J. Endzelīna un K. Milēnbaha „Latviešu gramatikā”. *Valodniecība. Latvistika un somugristika. Latvijas Universitātes Raksti*. 746. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 113–122.
28. Veisbergs, Andrejs. 2010/2011. Vēlreiz par valodas pārmaiņām un valodas attīstību. *Akadēmiskā Dzīve*. 47. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 18–26.
29. Weinreich, Uriel. 1953. *Languages in contact: Findings and problems*. New York: Linguistic Circle of New York.
30. Yang, Wenliang. 1990. *Anglizismen im Deutschen. Am Beispiel des Nachrichtenmagazins Der Spiegel*. Tübingen: Niemeyer.

Summary

The present paper is dedicated to two important issues in the study of loan translations (calques) and loanblends (semi-calques) in Latvian. The first issue concerns theory and methodology of research: the classification of borrowed material, especially the multi-faceted group of loan creations, and categorisation of its main constituents: loan translations, loanblends, and semantic loans. The second issue is the quantity and quality of actual language data in the research of loan translations in Latvian. Most of the studies dedicated to borrowing deal with the final results of the process, however, paper stresses the indispensability of historical (diachronic) development, providing convincing illustrations of various stages of morphemic substitution and parallel influences of two or even three dominating contact languages, e. g. the rivalry of three calqued designations of polar bear (*leduslācis*, *baltais lācis*, *polārlācis*). The main conclusion emerging from the study: in order to arrive at objective results it is necessary to combine empirical and theoretical research, and analyse the acquired data in the context of the actual language situation.

Sklandraušu nosaukumi latviešu valodā

Names of sklandrausis 'carrot cake' in Latvian

Brigita Bušmane

Latvijas Universitāte, Latviešu valodas institūts

Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050

E-pasts: *brigita.busmane@inbox.lv*

Sklandrausis, kas ir pirmais Eiropas Savienības līmenī reģistrētais aizsargātais latviešu lauksaimniecības produkts, pazīstams Kurzemē un vietām Rietumzemgalē. Izloksnēs pagaidām sklandraušiem fiksēti 28 nosaukumi, kopā ar vārdu fonētiskajiem un morfoloģiskajiem variantiem – 44. Lielā daļā izlokšņu sklandrauša apzīmēšanai tiek lietots viens nosaukums, visai bieži izloksnēs zināmi divi vai trīs nosaukumi, bet atsevišķās izloksnēs (piem., Engurē, Snēpelē) vairāk.

Sklandraušu apzīmēšanai galvenokārt tiek lietoti vārdkopnosaukumi vai salikto nosaukumi ar substantīvu *rausis* neatkarīgajā komponentā resp. otrajā daļā. Semantiskā skatījumā tie apkopojami trīs grupās: 1) nosaukumi, kuru atkarīgajā komponentā resp. pirmajā daļā ir ietverta norāde uz būtisku rauša pazīmi – tā uzlocītājām malām (piem., *žuograusis*, *sklandu rausis*, *malu rausis*, *kantrausis*), 2) nosaukumi, kas ietver norādi uz kādu citu ar sklandrauša formu, lielumu saistītu pazīmi (piem., *dižrausis*, *plānais rausis*, *diogabalu rausis*), 3) nosaukumi, kas ietver norādi uz šā maizes izstrādājuma būtisku sastāvdaļu (*burkānu rausis*, *burkanrausis*, *rāceņu rausis*, *kreima rausis*).

Atsevišķu grupu veido sporādiski sastopamie nosaukumi, kas darināti bez substantīva *rausis* (*karaša*, *klipiņš*, *plācene*, *burkānu plācenītis*, *čepuru maize*, *riteņa maize*).

No cilmes viedokļa raugoties, sklandraušu apzīmēšanai lietoti galvenokārt uz mantotās leksikas bāzes darināti vārdi. No igauņu valodas aizgūts vārds *karaša*.

Atslēgvārdi: sklandrausis, izloksne, vārda fonētiskie un morfoloģiskie varianti, semantika, cilme.

2013. gada oktobra vidū radio, presē un internetā tika ziņots – kā pirmais Eiropas Savienības līmenī aizsargātais latviešu lauksaimniecības produkts ir reģistrēts sklandrausis, proti, Eiropas Komisija ir apstiprinājusi sklandrauša reģistrēšanu shēmā „Garantēta tradicionālā īpatnība”, padarot šo latviešu tradicionālo rausi par pirmo lauksaimniecības produktu Latvijā, ko aizsargās Eiropas Savienības līmenī. Nosaukumu *sklandrausis* pievienos sarakstam, kurā ir jau vairāk nekā 1100 produktu, ko aizsargā tiesību akti par ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu aizsardzību, aizsargātiem cilmes vietas nosaukumiem un garantētām tradicionālām īpatnībām. Šī ziņa ir ietverta „Eiropas Savienības Oficiālajā

Vēstnesī” (sk. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis. 12.10.2013.; pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013R0978&rid=1>). Tas nozīmē, ka turpmāk vienu no latviešu tradicionālajiem ēdieniem – mīklas, kartupeļu un burkānu rausi, kas izskatās pēc sklandrausa, varēs dēvēt par sklandrausi tikai tad, ja tas būs pagatavots, ņemot vērā tradicionālās paražas.

Sklandrauši pazīstami galvenokārt Kurzemē un vietām Rietumzemgalē. Reizē ar sklandrausu nosaukumu apzināšanu 20. gadsimta 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā tika gūtas ziņas arī par to izejproduktiem, gatavošanu u. tml. Jāatzīst, ka to gatavošanā resp. produktu izvēlē, pēc izlokšņu pārstāvju stāstījuma, vērojamas atšķirības.

Sklandrauši ir divdaļīgi. To apakšējā daļa (*apakša*) ir apļveida pannīņa, apmēram 10–20 cm diametrā, kas gatavota no stingras (parasti neraudzētas) rudzu miltu mīklas, to plāni izveltnējot un uzlokot maliņu. Pagaidām tikai no Nīcas zināms šās daļas nosaukums *gruūite* (*nu tā gruūite* [sklandrausim] *skāitijās tas apaļais apkārt, tās maliņ(a)s ku uzliēca uz viřsu. tas tā gruūite i, nu apakša. vairāk jaū saūca tiēm raušiem apakša*). Parastākie pildījumi (*oirsa*) ir rīvētu burkānu vai rīvētu kartupeļu un dažādu piedevu (piem., krējuma, miltu, olu, cukura) masa. Vietām abi pildījumi lietoti vienlaicīgi, kartupeļu masu liekot apakšā, burkānu masu virsū. Vairākās Ziemeļkurzemes izlokšnēs, piem., Dundagā, Laidzē, Mērsragā, Popē, Pužē, sklandrausa pildījuma daļas nosaukuma ziņā tiek diferencētas: to daļu, ko liek apakšā (parasti kartupeļu masu), sauc par *dižoirsu*, un to daļu, ar ko pārklāj (parasti burkānu masu), – par *mazoirsu*. Kārļa Milenbaha vārdnīcā šie nosaukumi reģistrēti ar skaidrojumu, kas norāda uz relatīvi senāku produktu izmantošanu sklandrausu pildījumam: *dižoirsa* ‘ein Gerstenbrei, den man auf die „dižraušī” streicht’ (ME I 476), *mazoirsa* ‘šķidrums nuo krējuma un uolām (arī citām vielām), ar kuo apsmērē dižraušus’ (Dundagā, ME II 575). Zināmi arī citi sklandrausu pildījumi, piem., no kviešu miltiem, mannas ar dažādām piedevām (par sklandraušiem sk. arī Kursīte 2012, 760–763; to gatavošanas aprakstu sk., piem., LFK 880, 1067; Dumpe 2009, 59, 60; No Sventājas līdz Ancei 2008, 102–103).

Etnogrāfe Linda Dumpe ir secinājusi, ka lielie rausi no neraudzētas rudzu mīklas ar uzlocītām malām un samīcītu kartupeļu, burkānu un krējuma pildījumu ir bijuši sevišķi iecienīti Kurzemes lībiešu ciemos (Dumpe 2013, 392; Dumpe 1994, 184). 20. gadsimtā to gatavošanā ir izmantots vairāk piedevu (piem., Kolkā) – vārti kartupeļi, sajaukti ar biezi pienu un pienu, virsū burkāni ar ķimenēm un olām, krējumu, arī kanēlis (E 62, 269). Sklandrauši parasti cepti uz svētkiem, svinībām, talkām. Piem., Dundagas apkārtne dzīvojošajiem lībiešiem *dižraušī* ‘sklandraušī’ bija obligāti kāzu mielastā (Kārkluvāls 1892, 52).

Sklandrauši pieminēti galvenokārt 20. gadsimta rakstu avotos, retumis 19. gadsimta beigu publicējumos. Raksturīgi, ka senākajos avotos (līdzīgi kā ME) ir norāde galvenokārt uz miltu vai putraimu masas un krējuma

izmantošanu pildījumam, turpretī jaunākajos materiālos dominē norāde uz kartupeļu un burkānu masas pildījumu. Pamatojoties uz ziņām par dažu produktu, piem., kartupeļu, mannas, cukura, ieviešanas laiku tautas uzturā, jāsecina, ka relatīvi jaunāki ir sklandrauši, kuriem izmantoti šie produkti. Ir pamats domāt, ka sklandrauši no neraudzētas mīklas apakšas un šķidrākas miltu mīklas (biezputras) pildījuma ir sens maizes izstrādājums, jo biezputras, putras bija pazīstamas pirms maizes un neraudzētas mīklas maize bija pirmais maizes veids. Arheoloģe Elvīra Šnore, piem., ir secinājusi, ka raudzēta (rudzu) maize izplatījies tikai 11.–12. gadsimtā, izspiezdama neraudzētas mīklas rausus (Šnore 1961, 92). Savukārt etnogrāfs Saulvedis Cimermanis pētījumā par laukstrādnieku dzīves veidu Kurzemē un Zemgalē 19. gadsimta otrajā pusē ir uzsvēris, ka „sakarā ar ierobežoto produktu sortimentu un saimnieku cenšanos palētināt gājēju uzturēšanu izveidojās vienmuļa ēdienu karte” (Cimermanis 1959, 221), kuru jūtami negrozīja pat rituālie ēdieni, ko pasniedza svētkos, kā arī pēc zināmu darbu beigšanas (Cimermanis 1959, 222). Sklandrauši šajā pētījumā nav pieminēti, bet norādīts, ka „sestdienas vakaros, dažādos svētkos cepa arī rupju kviešu miltu maizi, baltmaizi, miežu maizi un pīragus” (Cimermanis 1959, 220).

Izloksnēs pagaidām sklandrausim fiksēti 28 nosaukumi, kopā ar vārdu fonētiskajiem un morfoloģiskajiem variantiem – 44. Lielākā daļa sklandrauša apzīmējumu ir vārdkopnosaukumi vai saliktenosaukumi, kam neatkarīgajā komponentā resp. otrajā daļā ir substantīvs *rausis* (sk. 1. attēlu).

Vārds *rausis* ir darināts no mantotā verba *ràust* (ME III 488: „weil der *rausis* in der heissen Herdasche oder an den glimmenden, in die Herdgrube gefegten Ofenkohlen gebacken werde”; sk. arī LEV II 108). Jānis Sanders pēc vārda etimoloģijas ir secinājis, ka *rausis* jāuzskata par vissenāko maizes veidu, ko latvieši iemācījušies cept: „Tas [vārds *rausis*] pierāda, ka senlatvieši bijuši pie pirmās maizes cepšanas un ka viņi šo mākslu nav pieņēmuši jeb mācījušies no citiem, bet paši to ir atraduši un ar savu īpatnēju vārdu nosaukuši: ierausuši mīklu un to vienkārši pēc tā par rausi nosaukuši” (Sanders 1923, 655).

Laika gaitā reizē ar tehnoloģijas pilnveidošanos un izejproduktu pavairošanos diferencējās dažādi maizes izstrādājumu veidi, kas atspoguļojas arī leksikā. Vārds *rausis* latviešu valodas izloksnēs ir polisēmisks. K. Mīlenbaha vārdnīcā (ME III 488) tam reģistrētas trīs nozīmes: ‘ein Kuchen, Fladen aus gegorenem Teig’ (ši nozīme minēta jau 18. un 19. gadsimta vārdnīcās – Stenders 1789, 220; Ulmanis 1872, 221; sal. 17. gadsimtā *rauša* līdzās *karša*, *plācins* ‘eine Kuche, Fladen’ Langijs 1685, 216), ‘der Pfannkuchen’ un ‘Oelkuchen (Viehfutter)’ un tās papildinājumos (EH II 358) šādas ar ēdienu saistītas nozīmes: ‘ein runder und flacher Brotlaib aus Weizen- od. Gerstenmehl’, ‘grobes Weizenbrot’, ‘Eier od. Milch, womit ein Brotlaib vor dem Backen bestrichen wird’, ‘Pfannkuchen’. Izloksnēs dažkārt par *raušiem* sauc nelielus, parasti plakanus izstrādājumus no neraudzētas mīklas.

Nosaukums *rausis* (līdzās sinonīmam *karaša*) pamanīts kulinārijas literatūrā (piem., sk. Āriņa 1935, 205).

Vārds *rausis* ar nozīmi 'sklandrausis' reģistrēts, piem., Kurmālē (LVM 3088, 138), Mērsragā (LVM 2980, 131), Milzkalnē (LVM 2933, 258), Pampāļos (LVM 3088, 130), Snēpelē (LVM 3088, 213), *raūsis* arī Basos, Grobiņā, Nīgrandē, Rudbāržos, Sakā u. c. Lielākajā daļā minēto izlokšņu sklandrauša apzīmēšanai paralēli tiek lietoti arī salikti nosaukumi ar substantīvu *rausis* neatkarīgajā komponentā resp. otrajā daļā.

Semantiskā skatījumā vārdkopnosaukumus un salikteņnosaukumus ar *rausis* var apkopot trīs grupās.

I. Vienā grupā apkopojami sklandraušu nosaukumi, kuru atkarīgajā komponentā resp. pirmajā daļā ir ietverta norāde uz būtisku rauša pazīmi – tā uzlocītājām malām, kas atgādina žogu.

Saliktenis *žuograusis* ir izplatīts Ziemeļkurzemē: *žuôgraūsis*² 'sklandrausis' Stendē (ME IV 839; Draviņš, Rūķe 1956, 13), Kandavā un Laidzē (Graudiņa 1964, 280), Lībagos un Talsos (Dziļleja-Sināte 1967, 47), Ārlavā, Cērē, Engurē, Ugālē, Upesgrīvā, Usmā, *žuograusis* arī Matkulē (LVM 2933, 127), Pastendē (LVM 2980). 20. gadsimta 70. gados biežāk pierakstīts saliktenis ar pilnu pirmo komponentu – *žuôgaraūsis*², piem., Dzirās, Lībagos, Popē, Strazdē, Virbos, Usmā. Konstatēts arī vārdkopnosaukums *žuôga² raūsis*, piem., Engurē, Rendā, Sēmē, Vecmokās, *žuoga rausis* arī Remtē (Vīksna 2010, 329), Snēpelē (Šenkeviča 1933, 184). Tikai Ancē fiksēts salikteņnosaukums *apžuôgraūsis*².

Minēto sklandraušu nosaukumu pirmais komponents radies metaforiska pārnesuma rezultātā uz reāliju zināmas līdzības pamata, tas ir, rauša malai asociējoties ar žogu. Vārds *žuogs* ir plaši pazīstams konkrētās reālijas nosaukums Kurzemē (LVDAm. 479). Pēc Kazimira Būgas (*Kazimieras Būga*) vērojumiem tas ir kuršu un sēļu vārds, bet par tā cilmi vēl ir neskaidrības (sk. LEV II 580).

Semantiski līdzīgi darināts nosaukums *sŕtas raūsis* Lestenē, kur par *sŕtu* sauc zedeņus (LVDAm. 480).

Izplatītāki, tas ir, sastopami gandrīz visā rauša izplatības teritorijā, ir sklandrauša nosaukumi ar vārda *sklanda* vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīva formu atkarīgajā komponentā vai pirmajā daļā, kā arī ar bezgalotnes formu pirmajā daļā (sk. 2. attēlu). Vārdkopnosaukums *sklañdu raūsis* 'vīļu rausis' reģistrēts Valdemārpilī (Sasmakā) un Dundagā (Heniš 1924, 52). K. Milenbaha vārdnīcā nosaukums *sklañdu rausis* ar skaidrojumu 'eine Art Fladen mit ringsum aufgebogenen Rändern und einer Füllung in der Mitte' minēts no Valdemārpils (Sasmakas), Saldus, Ezeres (Lielezeres), Kursišiem, Dundagas un Vandzenes. Vārdkopa *sklandu rausis* zināma arī Blīdenē (Vīksna 2010, 361), Snēpelē (Šenkeviča 1933, 184), Augstkalnē (Mežamuižā), kur norādīts, ka reālija kļuvusi pazīstama jaunākajos laikos (Jansons 1937, 232). Vārdkopnosaukums ar daudzskaitļa ģenitīva formu atkarīgajā komponentā

bieži sastopams Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas bijušās Pieminekļu valdes materiālos, piem., Brocēnos (LVM 3088, 319), Ciecērē (LVM 3088, 196), Kalētos (LVM 2347, 613, 1106), Ziemupē (LVM 2347, 732). 60. gados tas pierakstīts Bārtā (E 27, 10699), Engurē, Ķesterciemā (E 27, 10634), arī Aizputē, Kursišos.

Saliktenis ar pilnu daudzskaitļa ģenitīva formu pirmajā daļā **sklaņduraūsis** dzirdēts Ēdolē, Jaunpilī, Jūrkalnē, Nīcā, Priekulē un Užavā.

Saliktenis ar bezgalotnes formu pirmajā daļā **sklaņdrausis** reģistrēts Īvandē (pēc FBR VI 48) un Ventspilī (ME III 882). K. Milēnbaha vārdnīcas papildinājumos nosaukums *sklandrausis* minēts no Alantu Viļa darba (Poem pa kulšēn 14) (EH II 505). Tas zināms arī Matkulē (LVM 2933, 127), Kuldīgā (E 27, 10610), *sklandraūsis* – Ancē, Jūrkalnē, Padurē, Popē, Rudbāržos, Ugālē, Zūrās u. c.

Salikteņnosaukums ar vienskaitļa nominatīva formu pirmajā daļā **sklaņdaraūsis** biežāk pierakstīts 20. gs. 60., 70. gadu apvidvārdu vākumos – apmēram 40 izlokšanās. Vārdkopnosaukums **sklanda rauši** ‘nuo rudzu miltiem un burkāniem cepti rauši’ fiksēts Vērgalē (EH II 505), arī Kalētos (LVM 2347, 560) un Kazdangā (E 27, 10605). Iespējams, ka salikto nosaukumu formas ar *-a* pirmās daļas beigās ir jaunāki darinājumi, kas varēja rasties ērtākas izrunas labad, jo nav reģistrēts *o*-celma vārds *sklands*.

Substantīvs *sklaņda* ar nozīmi ‘eine Stange, Zaunstange’ sastopams galvenokārt Kurzemē (sk. ME III 881, EH II 504). Minētie rauša nosaukumi skaidrojami ar nozīmes pārnesumu uz ārējas līdzības pamata, rauša uzlocītajai malai asociējoties ar žogu, proti, ar kāršu žogu, ko Kurzemē sauc par *sklandu žuogu*.

Vārds *sklanda* ir kursisms, kas saistāms ar lietuviešu *sklindas* vai *sklāstis* ‘Riegel’, *sklēsti* ‘verriegeln’ (sk. ME III 881, 882; arī LEV II 201). Kā norādījis Konstantīns Karulis, pēc Ernsta Frenkeļa uzskata vārda pamatā ir indoeiropiešu **(s)kel-* ‘griēzt, šķelt’.

Salikteņnosaukums **skraņdraūsis** reģistrēts Zantē, **skrandrausis** Anneņiekos, Jaunpilī un Zebrenē. Iespējams, ka līdzskanis *r* vārda pirmajā daļā ir skaidrojams ar asimilāciju.

Jāpiebilst, ka sklandraušī – *sklandu rauši* – ir pieminēti kulinārijas literatūrā gan 20. gs. 30. gados, gan otrajā pusē (piem., Siliņa 1935, 129; Birziņa, Švāgers-Vīksne 1936, 24–25; Masiļūne 1982, 314; Masiļūne, Pasopa 1987, 196–197), arī „Latviešu konversācijas vārdnīcā” (LKV 20, 39105).

Saliktie nosaukumi ar substantīva *mala* vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīva formu atkarīgajā komponentā resp. pirmajā daļā ir maz izplatīti: nosaukums **malas rausis** fiksēts Brocēnos (LVM 3088, 319), **maluraūsis** – Priekulē. Nosaukums ar atbilstošo ģermānismu pirmajā daļā **kaņtraūsis** pierakstīts tikai Spārē. Domājams, ka šie ir jaunāki nosaukumi pēc semantiski līdzīgo salikteņu *sklandrausis*, *žuograusis* parauga.

Vārds *mala* ietilpst mantotajā leksikā (ME II 555–556; LEV I 564), *kante* aizgūts no vācu valodas (ME II 156).

Nosacīti šai semantiskajai grupai var pievienot arī saliktos nosaukumus ar *vīl*²- pirmajā daļā resp. atkarīgajā komponentā: *vīlēts² raūsis* ‘raūsis, kam mīkla bijusi izveidota kā šķīvis (ar plānām, atluocītām, atvīlētām malām), kuo piepilda ar mīkstu kartupeļu un burkānu masu’ Puzē (EH II 792), *vīlraūsis²* Laidzē, Mērsragā, Upesgrīvā. Tie ietver norādi uz reālijas formu – pēc rauša apakšējās daļas malas asociācijas ar vīli, vīlējumu.

Substantīvs *vīle*² darināts no mantotā verba *vīt* (sk. ME IV 639, 645; LEV II 529).

II. Daži sklandraušu nosaukumi ietver norādi uz kādu citu ar tā formu, arī lielumu saistītu pazīmi.

No šiem nosaukumiem izplatītākais ir salikto nosaukums *dižraūsis*, kas reģistrēts kompaktā Kurzemes lībisko izlokšņu grupā. Tas fiksēts Dundagā (FBR III 107; ar neskaidru nozīmi – ‘eine Art Kuchen’ ME I 475; bez skaidrojuma EH I 324), ar skaidrojumu ‘eine Art Kuchen’ arī Valdemārpilī (Sasmakā, ME I 475). Izlokšņu leksikas vākumi ļauj secināt, ka abās vārdnīcās ietvertais saliktenis *dižraūsis* ir sklandraūša apzīmējums. Tas lietots arī Laidzē (LVM 2980, 93), Lubezerē (LVM 2980, 142), Pastendē (LVM 2980), Ancē, Ārlavā, Popē un Vandzenē.

Nosaukuma pirmajā daļā ir norāde uz rauša relatīvo lielumu (analoģisks darinājums ir, piem., Puzē fiksētais nosaukums *dižkriņģelis* ‘liels kliņģeris, ko cepa kāzām’). Reizē saliktenis diferencē divas reālijas – Dundagā, piem., ir konstatēts arī saliktenis ar antonīma *mazs* celmu pirmajā daļā *mazraūsis* ‘ein raūsis aus feinem Mehl’ (ME II 574).

Mantotais adjektīvs *dižs* ar nozīmi ‘liels’ ir izplatīts ne tikai Ziemeļkurzemē, bet lietots plašāk Kurzemē (sk. ME I 475; EH I 324, LVDA. 597; par cilmi, semantiku sk. arī LEV I 222). Taču, tā kā sklandraušus Dundagā un tās apkārtnē parasti cepa godiem, iespējams, ka vārds *dižs* saliktenī *dižraūsis* ietver arī nozīmi ‘pārāks, kvalitatīvi labāks’.

Vairākās Ziemeļkurzemes izloksnēs sastopami arī ar adjektīvu *plāns*, resp., tā celmu, darināti sklandraušu nosaukumi, kas ietver norādi uz rauša apakšējās daļas raksturīgu pazīmi. Vārdkopnosaukums *plānais² raūsis* reģistrēts Laidzē, Lībagos, Mērsragā, Nogalē, Spārē, Stendē, Ugālē, Zentenē un Zlėkās, *plānais raūsis* – Engurē, (Ķesterciemā, E 27, 10634). Salikto nosaukums *plānraūsis²* fiksēts Engurē, Piltenē. Tikai no Engures zināms nosaukums *plānis²*, kas, iespējams, ir jaunāks, no vārdkopas radies rauša apzīmējums.

Adjektīvs *plāns* ietilpst mantotajā leksikas slānī (sk. ME III 331; LEV II 59).

Vārdkopnosaukums *diogabalu raūsis* pierakstīts Ciecērē (LVM 3088, 196). Tā atkarīgais komponents ietver norādi uz rauša struktūru – divām daļām.

Saliktenis *divogabalu* darināts uz mantotās leksikas bāzes (par vārda *divi* etimoloģiju sk. ME I 472; LEV I 220; par *gabals* resp. *gabana* etimoloģiju sk. ME I 580; LEV I 275).

Atsaucoties uz rauša formu, darināts Ugālē bērnu valodā reģistrētais sklandraušu nosaukums **ripraūsis**. Vārds *ripa* ietilpst mantotajā leksikā (sk. ME III 529–530; LEV II 124).

Atšķirīga pazīme – norāde uz ļaužu grupu, kuras uzturā rausis ir raksturīgs, – ietverta Alsungā fiksētajā vārdkopnosaukumā **suitu rausis** (E 27, 10620). K. Mīlenbaha vārdnīcā (ME III 1116) vārds *suīti* dots ar skaidrojumu ‘die katholischen Letten von Alschwangen’, sal. *suiti* ‘Alsungas novada iedzīvotāji’ (LLVV VII₂ 272).

Vārda *suiti*, *suits* cilme ir dažādi skaidrota. Galvenos uzskatus cilmes skaidrojumā ir atklājis K. Karulis, norādot, ka zināmi arī daļēji tautas etimoloģijā bāzēti skaidrojumi (sk., piem., ME III 1115, 1116; LEV II 320; LME III 446).

III. Semantiskā skatījumā trešo salikto nosaukumu grupu ar vārdu *rausis* neatkarīgajā komponentā resp. otrajā daļā veido nosaukumi ar norādi uz maizei izstrādājuma būtisku sastāvdaļu tā atkarīgajā komponentā resp. pirmajā daļā.

Sklandraušu apzīmējumi, kas nosauc pildījuma izejproduktu – burkānus –, pazistami daudzās izloksnēs visā reālijas izplatības teritorijā. Vārdkopnosaukums **burkānu rausis** zināms, piem., Kurmālē (LVM 3088, 138), Sātiņos (LVM 3088, 358), Zebrenē, **buĶkānu² rausis** – Grobiņā, Krotē, Medzē, Nicā, Pampāļos, Ventā, **buĶkānu rausis** – Jaunpilī, **buĶkānu² rausis** – Grenčos, **buĶkānu² rausis** – Piltenē, Ventā, **buĶkānu² rausis** – Stendē. Dažās izloksnēs konstatēti arī salikto nosaukumi, piem., **buĶkānraūsis²** Nicā, **buĶkanraūsis** Ēdolē, Slokā, Stendē, Zūrās, **buĶkānraūsis²** Lestenē, Padurē, **buĶkanraūsis²** Piltenē, **burkanraūsis** Cērē, **buĶkaņraūsis²** Spārē.

Minēto nosaukumu pirmais komponents ir ģermānisms (sk., piem., Sehwers 1918, 85; no baltvācu *burkan* LEV I 155).

Retumis reģistrēti vārdkopnosaukumi, kam atkarīgajā komponentā minēts otrs pildījuma izejprodukts – kartupeļi: **kartupeļu rausis** Kursišos (LVM 3089), Sātiņos (LVM 3088, 357), **rāceņu rausis** Kurmālē (LVM 3088, 138).

Šo nosaukumu atkarīgais komponents *kartupelis* aizgūts no vācu valodas (sk., piem., Sehwers 1918, 68; no vācu apvidvārda (baltvācu) *kartuffel* LEV I 387–388); *rācenis*, kas ir izplatīts Kurzemē (sk. LVDA 44), ir iespējams kontaminējums no *rac-* (*rakt*) un *rāp-* (sk. ME III 494; LEW 743; LEV II 96).

Atsevišķās izloksnēs pierakstīti salikti nosaukumi ar norādi uz miklas izejproduktu – rudzu miltiem: **rudzmiļtraūsis** Užavā, **rudzu rausis** Blīdienē (LVM 2933, 299). Vārds *rudzi*, arī *milti* ietilpst mantotajā leksikas slānī (sk. ME III 555; ME II 628; LEV II 133; LEV I 596).

Sporādiski sastopami vārdkopnosaukumi ar norādi uz krējuma izmantojumu atkarīgajā komponentā: **kreima rausis** Kurmālē (LVM 3088, 138),

krējuma rausis Snēpelē (LVM 3088, 213). Atbildes uz Latviešu valodas dialektu atlanta 545. jautājumu liecina, ka daļā izlokšņu, arī Kurmālē, tiek lietots saīsinātais variants *kreims* (sk. arī Bušmane 2007, 128–129). Šie nosaukumi, domājams, apzīmē sklandraušu paveidu, kas atšķiras ar bagātīgāku pildījumu – ar krējuma aizdaru. Analoģiski, t. i., ar norādi uz pildījuma saturu, darināti vārdkopnosaukumi **piēna raūsis** ‘sklandrausis ar biezpiena pildījumu’ Virbos, **maguoņu rausis** ‘sklandrausis ar vārītu putraimu, krējuma un magoņu sēklu pildījumu’ Saldū (LVM 3088, 359).

Vārdkopnosaukumi *krējuma rausis* un *piena rausis* darināti uz mantotās leksikas bāzes (vārdu *krējums*, *kreims*, resp., *kriet*, etimoloģiju sk. ME II 284; LEV I 422; vārda *piens* etimoloģiju sk. ME III 277; LEV II 43–44). Saliktā nosaukuma *maguoņu rausis* atkarīgais komponents ir ģermānisms (sk. ME II 547; *maguone* no ģermāņu **magon-* < **magan-* LEV I 557–558).

Jāpiezīmē, ka atsevišķās izloksnēs konstatēts, ka saliktajos nosaukumos ar *rausis* atkarīgajam komponentam resp. pirmajai daļai ir diferencētāja nozīme, piem., *sklañdu raūsis* ‘sklandrausis ar kartupeļu masas pildījumu’ un *buřkānu² raūsis* ‘sklandrausis ar burkānu masas pildījumu’ Kursišos, *burkanrausis* ‘sklandrausis ar burkānu masas pildījumu’ un *žuograusis* ‘sklandrausis ar dažādiem citiem pildījumiem, piem., kartupeļu masas, miltu putras pildījumu’ Cērē, *buřkanrausis* ‘sklandrausis ar burkānu masas pildījumu’ un *sklañdraūsis* ‘sklandrausis ar dažādiem citiem pildījumiem’ Zūrās.

IV. Nelielu sklandraušu apzīmējumu grupu veido nosaukumi, kas darināti bez substantīva *rausis* un ir sastopami sporādiski.

Vārds **karaša** sklandrauša apzīmēšanai konstatēts Engurē (Ķesterciemā, E 27, 10634; arī 20. gs. 70. gadu apvidvārdu pierakstos). K. Milēnbaha vārdnīcā vārdam *karaša* minētas nozīmes ‘Festbrot, Weissbrot’ un ‘ein flacher Kuchen aus grobem, dunklem Mehl’ (ME II 160). Jāņa Endzelīna un Edītes Hauzenbergas papildinājumos K. Milēnbaha vārdnīcai šim vārdam reģistrētas nozīmes ‘ein kleiner Weissbrotlaib’, ‘(kürzere Zeit gesäuertes) Grobweizenod. Gerstenbrot’, ‘ein Fladen aus Roggenmehl’ un daudzskaitļa forma *karašas* ar skaidrojumu ‘auf der Pfanne gebackene geriebene Kartoffeln’ un ‘auf der Pfanne gebackene dünne Schwarzbrotsschnitten’ (EH I 587). K. Milēnbaha vārdnīcā un J. Endzelīna un E. Hauzenbergas papildinājumos minētās vārda *karaša* nozīmes liecina, ka šā vārda semantiskais apjoms ir paplašinājies galvenokārt nozīmes sašaurināšanas un precizēšanas rezultātā. Daļu minēto nozīmju vieno kopīga pazīme – ‘mazs, parasti arī plakans maizes izstrādājums’. Šī diferenciālā pazīme varēja sekmēt arī nozīmes ‘sklandrausis’ rašanos. Nosaukums *karaša* (līdzās sinonīmam *rausis*) konstatēts kulinārijas literatūrā (sk., piem., Āriņa 1935, 205).

Vārds *karaša* aizgūts no igauņu *karask* ‘Kuchen, Fladen’ (sk., piem., ME II 160; Zeps 1962, 121). Arī igauņu valodas izlokšņu materiāli liecina par vārda

karask daudznozīmību (sk. EKMS II 487–489; par vārda *karaša* cilmi sk. arī LEV I 381).

Sklandrauša nosaukums **klipiņš** reģistrēts Stendē (EH I 619). Vārda motīvācija un etimoloģija neskaidra; semantiski to grūti sastatīt ar izloksnē pazīstamo nosaukumu *klipiņu rīki*² ‘eine Art Kummel’ (EH I 619), arī ar Limbažos fiksēto vārdu *klipiņš* ‘die Schindel’ (ME II 229).

Atsevišķās izloksnēs fiksēti vārdkopnosaukumi ar substantīvu *maize* neatkarīgajā komponentā: **čepuru maize** Kursīšos (LVM 3088), **riteņa maize** Snēpelē (Šenkeviča 1933, 184). Šie abi sklandraušu nosaukumi darināti, pamatojoties uz reāliju asociēšanas formas ziņā.

Vārds *čepure* ietilpst mantotajā leksikā (sk. LEV I 166–167), arī *ritenis*, resp., *rist*, *ritēt* (ME III 531–532; LEV II 125).

Vārds **plācene** ar skaidrojumu ‘ein flacher Kuchen, „sklandu rausis”’ reģistrēts Dundagā (ME III 328). Šā vārda izplatītākā nozīme ir ‘plāns rausis’, no kuras minētajā izloksnē varētu būt radusies nozīme ‘sklandrausis’. Vārdkopnosaukums **buřkānu² plācenītis²** ar norādi uz izejproduktu atkarīgajā komponentā pierakstīts Lestenē.

Vārds *plācene* ietilpst mantotajā leksikas slānī un etimoloģiski saistāms ar verbu *plakt* (ME III 328, 317; sk. arī LEV II 57).

Aplūkotais materiāls atklāj, ka sklandrauši un to nosaukumi sastopami galvenokārt Kurzemē un vietām Rietumzemgalē. Visbiežāk izloksnēs reģistrēti vārdkopnosaukumi un salikteņnosaukumi ar vārdu *rausis* neatkarīgajā komponentā vai otrajā daļā. Izplatītākie ir nosaukumi *sklandarausis*, *sklandu rausis*, *sklandrausis*, *žuograusis*. No cilmes viedokļa raugoties, sklandrauša apzīmēšanai lietoti galvenokārt uz mantotās leksikas bāzes darināti vārdi.

Avoti

1. Āriņa, Marija. 1935. *Praktiska pavāru grāmata*. Rīga: A. Raņķis.
2. Birziņa, Hilda, Švāgers-Vīksne, Anna. 1936. *Latviskā un modernā virtuve*. Rīga: J. Grīnbergs.
3. Dziļleja-Sināte, Rasma. 1967. Daži Talsu novada ēdieni. *Ceļi. Rakstu krājums*. XIII. Lunda: Ramave, 45–47.
4. E – LU Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuves materiāli; pirmais skaitlis pēc burta apzīmē ekspedīcijas numuru, nākošie – dokumenta numuru.
5. EH – Endzelīns, Jānis, Edīte Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Milenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1.–2. sēj. Rīga: 1934–1946.
6. EKMS – Saareste, Andrus. *Eesti keele mõisteline sõnaraamat*. I–IV. Stockholm, 1958–1968.
7. FBR – *Filologu biedrības raksti*. I–XX. Rīga, 1921–1940.
8. Graudiņa, Milda. 1964. Laidzes un Kandavas izloksne. *Valodas un literatūras institūta raksti*. VIII. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1964, 143–292.
9. Henriņš, Jānis. 1924. Vārdi, kas nav sastuopami Ulmaņa vārdnīcā. *Rīgas Latviešu biedrības zin. komisijas rakstu krāj.* XVII.

10. Jansons, Aleksandrs. 1937. Kādās Mežamuižas mājās norādītie ēdieni. *Ceļi. Rakstu krājums*. VIII. Rīga: Ramaves apgāds, 231–232.
11. Kārkluvāls, Fricis. 1892. Lībieši. Vēsturīgi-etnogrāfisks raksts. *Sēta, daba, pasaule*. 7.
12. Kursīte, Janīna. 2012. *Virtuves vārdene*. Rīga: SIA Rundas.
13. Langijs, Jānis. 1685. *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. Pēc manuskripta fotokopijas izdevis E. Blese. Rīga: Latvijas Universitāte. 1936.
14. LEV – Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I–II. Rīga: Avots.
15. LEW – Fraenkel, Ernst. 1955–1965. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
16. LFK – LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves materiāli.
17. LKV – *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 20. sēj. Rīga, 1940.
18. LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Rīga: Zinātne, 1972–1996.
19. LME – *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. III sēj. Rīga: Zinātne, 1970.
20. LVDA – *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Bušmane, Brigīta, Laumane, Benīta, Stafeca, Anna u. c. (sast.). Rīga: Zinātne, 1999.
21. LVDAm. – Latviešu valodas dialektu atlanta kartotēkas materiāli.
22. LVM – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas bij. Pieminekļu valdes materiāli. (Saglabāta numerācijas sistēma – kolekcijas mapes numurs, dokumenta numurs –, kāda bija pieņemta 20. gadsimtā.)
23. Mašiļūne, Ņina. 1982. *Ikdienai un svētku galdam*. Rīga: Avots.
24. Mašiļūne, Ņina, Pasopa, Anita. 1987. *Latviešu ēdieni*. Rīga: Avots.
25. ME – Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. 1.–4. sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.
26. No Sventājas līdz Ancei. 2008. *No Sventājas līdz Ancei. Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā*. Liepāja: LiePU izdevniecība LiePA.
27. Sehwers, Johannes. 1918. *Die deutschen Lehnwörter im Lettischen*. Zürich: Berichtshaus.
28. Siliņa, Kristīne. 1935. *Tautas virtuve*. Rīga: Tautas Bibliotēkas izdevums.
29. Stenders, Gothards Frīdrihs. 1789. *Lettisches Lexicon* In zween Theilen abgefasst, und den Liebhabern der lettischen Litterature gewidmet. Mitau: I. F. Steffenhagen.
30. Šenkeviča, Elza. 1933. Snēpeles „sklandu” rauši. *Filoloģijas materiāli*. Rīga: Ramave, 184.
31. Ulmanis, Karls Kristians. 1872. *Lettisches Wörterbuch. Erster Theil. Lettisch-deutsches Wörterbuch*. Rīga.
32. Vīksna, Māra. 2010. Novadu folklorā. *Sveicināti Saldū!* Saldus novada folklorā Māras Vīksnas atlasē un sakārtojumā. [Rīga:] Zinātne.
33. Zeps, Valdis Juris. 1962. *Latvian and Finnic Linguistic Convergences*. Indiana University publications. Uralic and Altaic Series. Vol. 9. Published by Indiana University, Bloomington. Mouton & Co, The Hague, The Netherlands.

Literatūra

1. Bušmane, Brigīta. 2007. *Piena vārdi. Piena produktu nosaukumi latviešu valodā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
2. Cimermanis, Saulvedis. 1959. *Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē 19. gadsimta otrajā pusē*. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība.
3. Draviņš, Kārlis, Rūķe, Velta. 1956. *Laute und Nominalformen der Mundart von Stenden, II. Wortbildung, Deklination und Komparation*. Slaviska och baltiska studier. 3. Lund.
4. Dumpe, Linda. 1994. Par Kurzemes lībiešu tradicionālo uzturu. *Lībieši. Rakstu krājums*. Rīga: Zinātne, 180–192.
5. Dumpe, Linda 2009. *Latviešu tautas ēdieni. Latvijas vēstures institūta etnogrāfisko ekspedīciju materiāli*. Dumpe, Linda (sast.). [Rīga:] Zinātne.
6. Dumpe, Linda. 2013. Kurzemes lībiešu uzturs. *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Blumberga, Renāte, Mekeleinsens, Tapio, Pajusalu, Karls (sast.). Rīga: Līvō Kultūr sidām, 385–415.
7. Sanders, Jānis. 1923. Maizes nosaukumi. *Zemkopis*, Nr. 42, 654–655.
8. Shnore, Elvira. 1961. *Asotskoye gorodishchye*. Rīga.

Summary

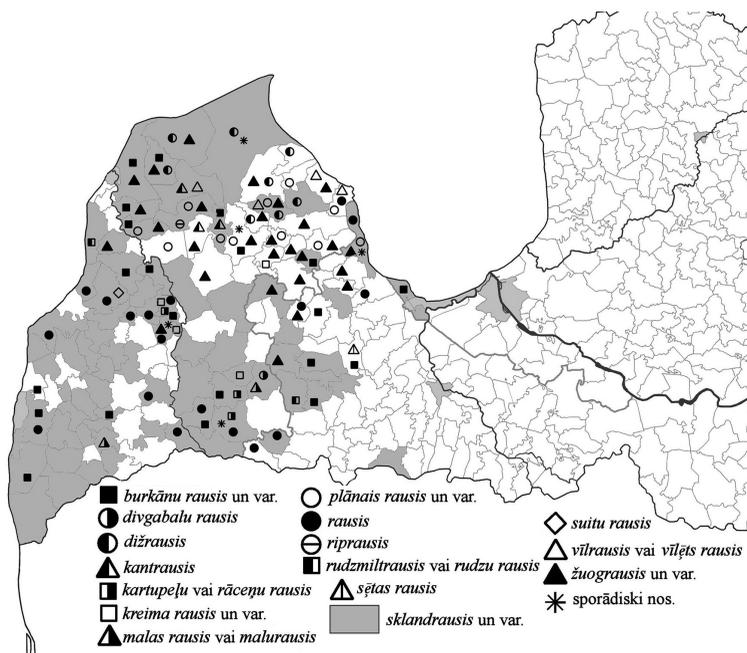
The carrot cake called *sklandrausis*, the first Latvian agricultural product which has been registered and protected on the European Union level, is known mainly in Kurzeme and sporadically in Western Zemgale. It consists of two parts: the bottom part (*apakša*) is a round pan, approx. 10–12 cm in diameter, made of stiff (usually non-fermented) rye-flour dough by rolling it thin and rolling up its edges. The most common filling (*virsa*) is a paste of grated carrots or (and) grated potatoes and varied garnish (e.g. (soured) cream, eggs, sugar). These cakes usually were baked for holidays, festivities, joint-work meals. They have been mentioned mainly in written sources from the 20th century, less frequently in publications at the end of the 19th century.

28 names of carrot cakes have been fixed in the subdialects, including phonetic and morphological variants their number reaches 44. In the most subdialects, one name is used to denote the carrot cake; rather frequently two or three names are known in the respective subdialect, but in some subdialects (e.g. in Engure, Snēpele) even more.

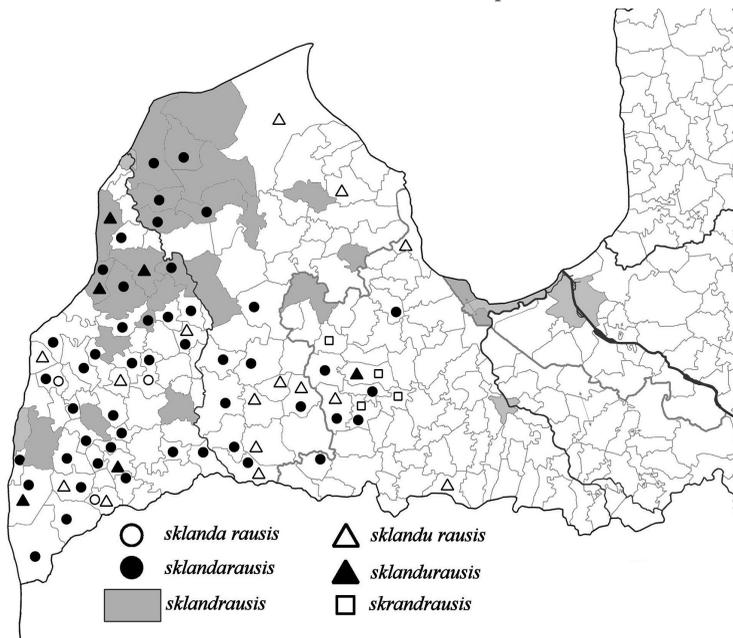
The most names of the carrot cake are word-groups or compound names with the substantive *rausis* 'cake' in their independent component, respectively, the first part. Viewed semantically, they can be divided into three groups: 1) names with a reference to an essential feature of this cake – its edges rolled up – in their independent component, respectively, the first part (e.g. *žuograisis*, *sklandu rausis*, *malu rausis*, *kantrausis*); 2) names including a reference to another feature related to the form or size of the cake (e.g. *dižrausis*, *plānais rausis*, *divgabalu rausis*); 3) names with a reference to an essential element of this bread product (e.g. *burkānu rausis*, *burkanrausis*, *rāceņu rausis*, *kreima rausis*).

A separate group is formed by sporadically attested names of the carrot cake that were formed without the substantive *rausis* (*karaša*, *klipiņš*, *čepuru maize*, *riteņa maize*, *plācene*, *burkānu plācenītis*).

As regards the origin, words formed on the basis of inherited vocabulary have been used to denote the carrot cake in the most cases. The word *karaša* was borrowed from Estonian.

1. attēls. Sklandrausā nosaukumu izplatība

2. attēls. Nosaukuma *sklandrausis* un tā variantu izplatība

Verbu metonīmiju tipi un saistāmība latviešu valodā

Metonymy types of verbs and distributional analysis in Latvian

Ieva Kuplā

LU aģentūra „Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts”

Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050

E-pasts: *Ieva.Kupla@gmail.com*

Rakstā aktualizēts viens no leksikoloģijas un semantikas problēmjautājumiem, respektīvi, aplūkotas vārda leksisko nozīmju norobežošanas iespējas semantiskās un sintaktiskās saistāmības aspektā. Lai atspoguļotu šo metožu izmantošanu leksisko nozīmju norobežošanā, analizētas verbu metonīmiski motivētās nozīmes, sīkāk tās dalot pēc to saistījuma ar subjektu vai objektu, kā arī nosakot to leksiski semantiskos tipus un sintaktiskos modeļus.

Atslēgvārdi: verbi, metonīmija, semantiskā saistāmība, sintaktiskā saistāmība.

Leksikoloģijā un leksikogrāfijā, pētot vārdu nozīmju sistēmas struktūru, aktuāls ir jautājums par vārda leksisko nozīmju norobežošanas iespējām. Lai noteiktu objektīvus vārda nozīmju norobežošanas kritērijus, tās tiek analizētas kompleksi, piemēram, izmantojot *komponentu analīzes metodi*, kurā katras nozīmes vienības tiek atšķirtas pēc to semantiskajiem elementiem (Matthews 2007, 69), *saistāmības analīzi*, kurā aplūko vārda spēju veidot sintaktiskus sakarus (Skujiņa 2007, 417), *prototipu teoriju*, kurā tiek pētītas semantiskās kategorijas un vārdu nozīmes, kas veido šīs kategorijas (Evans, Green 2006, 255), kā arī *domu telpas teoriju*, kurā vārdu nozīmes aplūko kā strukturētas zināšanu kopas (Fauconnier 1997, 11) u. c. (plašāk par to sk. Kuplā 2013; 2014).

Šajā rakstā, analizējot metonīmiski motivētu verbu nozīmju tipus un to sintaktiskos modeļus, kā nozīmju norobežošanas kritērijs izmantota to semantiskā un sintaktiskā saistāmība. Par analizējamo materiālu izraudzīti tie daudznozīmīgie verbi, kuriem viensējuma „Latviešu valodas vārdnīcā” (2006) nozīmju sistēmā metonīmiski motivētās nozīmes nošķirtas kā atvasinātās nozīmes vai norādītas kā nozīmju nianses un kuru nozīmju sistēmās konstatējami raksturīgākie metonīmiju tipi. Lai sniegtu plašāku ieskatu nekonsekventajā metonīmisku nozīmju atspoguļošanā latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, rakstā analizējamo verbu nozīmju sistēmas (minot tikai to pamatnozīmes un

metonīmiski motivētās nozīmes) aplūkotas arī citās latviešu valodas vārdnīcās. Pētījumā izmantoti piemēri no mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa.

Leksiskās semantikas pētījumos metonīmiski motivētu nozīmju norobežošanas un noteikšanas problemātika aktualizēta līdz ar kognitīvās lingvistikas aizsākumu 20. gs. 80. gados. Kognitīvajā semantikā pretstatā strukturālajai semantikai, kurā vārda nozīmju pētīšanā ir nepieciešami „būtiskie” un „pietiekamie” nozīmes komponenti, vārda nozīmi aplūko plašākā aspektā, uzskatot, ka nozīmes definēšanā svarīgas ir enciklopēdiskās zināšanas, jo „cilvēks izsakoties nepārtraukti izmanto enciklopēdiskās zināšanas, turklāt bez šīs informācijas nav iespējams pietiekami aprakstīt atvasināto nozīmju veidošanās procesus” (Kustova 2004, 36) (plašāk par to sk. Kuplā 2013, 14–17; 31–57). Šajā rakstā galvenā uzmanība tiks pievērsta verbu metonīmiski motivēto nozīmju norobežošanai, pamatojoties uz kognitīvās semantikas atziņām par vārda nozīmes izpratni un atvasināto nozīmju noteikšanu.

Balstoties uz dažādām pazīmēm, pētījumos par metonīmiski motivētām nozīmēm (Lakoff, Johnson 1980, 35–40; Saeed 2009, 365–366; Juhņēviča 2009, 31–32; Kövecses 2010, 171–172; Geeraerts 2010, 213–222; Krasovska 2010, 139; Lokmane 2011, 99–100 u. c.) konstatēti dažādi to tipiskākie veidi. Šajā rakstā, ņemot vērā iepriekš minēto autoru pētījumus, izstrādāti verbu metonīmisko nozīmju pārnese tipu.

Viena no vārda nozīmes pētīšanas pieejām sintagmatiskā aspektā ir saistāmības analīze jeb valences teorija, jo „vārda nozīmi un tās lietojumu nosaka ne tikai pēc tā vietas noteiktā tematiskā grupā, bet arī pēc tā saistāmības ar citiem vārdiem” (Gak 1977, 202).

Metonīmija sintaktiski izpaužas kā vārda saistāmības maiņa, respektīvi, nozīmes metonīmiskie pārnese ir atkarīgi no tā, kas konkrētajā situācijā izvirzās priekšplānā (plašāk par metonīmisko nozīmes pārnese sintaktiskās saistāmības analīzi sk. Kuplā 2013, 63–70).

Rakstā, analizējot verbu metonīmiskos nozīmes pārnese sintaktiskās saistāmības aspektā, nozīmju analīzē izmantoti šādi jēdzieni:

Subjekts – teikuma priekšmets, piem., *Meitene tin auklu spolē.*

Objekts – papildinātājs, piem., *Apciemoju vecākus.*

Raksturojot metonīmiskus nozīmes pārnese semantiskās saistāmības aspektā, iekavās pie noteiktajiem metonīmiski motivētu nozīmju sintaktiskajiem modeļiem norādītas semantiskās lomas. To definēšanai izmantotas vairāku valodnieku (Freimane 1983, 41; Jakaitienē 1988, 62; 2009, 67; Palmer 1994, 5; Saeed 2003, 149; Plungjan 2003, 165; Mustajoki 2006, 172 u. c.) izstrādātās definīcijas:

Darītājs – situācijas komponents, dzīva reālija, situācijas dalībnieks, kas ir darbības iniciators un parasti darbību veic apzināti, piem.:

Meitenes pļavā lasa ziedus.

Darītāja semantiskā loma raksturīga arī nedzīviem priekšmetiem, piem.:

Mašīnas pa lielceļu traucas lielā ātrumā.

Cietējs – pasīvs situācijas komponents, dzīva vai nedzīva reālija, tās daļa, kas pakļauta kustībai, kuras rezultātā var tikt mainītas situācijas dalībnieka īpašības, stāvoklis, novietojums, piem.:

*Zēns ņem rokās **bumbu**.*

Izjutējs – situācijas komponents, dzīva reālija, kas izjūt stāvokli vai darbību, bet nekontrolē to, piem.:

*Komponista melodiskās, lipīgās dziesmas ķer **skatītāju** savos tīklos joprojām.* (K)

Uztveres tēma – situācijas komponents, kas rodas / ir darītāja apziņā, balstoties uz darītāja priekšstatiem, zināšanām, pieredzi par situācijas komponentu, piem.:

*Jauniešiem briest **ideja**.*

Rezultāts – situācijas komponents, kas darbības rezultātā sāk eksistēt, piem.:

*Makšķernieki biežajā ledū cērt **āliņģus**.*

Pēc semantiskās un sintaktiskās saistāmības verbu metonīmiski motivētās nozīmes var iedalīt pēc to saistījuma ar subjektu vai objektu.

1. Metonīmiski motivētās verba nozīmes saistījumā ar subjektu

- reālija ↔ tās komponents //

Subjekts (Darītājs_{Veselais}) ↔ Subjekts (Darītājs_{Daļa})

Šāds metonīmijas tips konstatēts verba *brukt* nozīmju sistēmā, piem.,

1. Jūkot, sadaloties gāzties, krist, slīdēt (LVV 2006, 186), piem.:

*Pirmsskolas izglītības iestādes ēkai **brūk siena**.* (K)

2. Atdaloties (no kā), strauji slīdēt, krist, velties lejup (LVV 2006, 186), piem.:

*Ēkas fasāde ir tehniski sliktā stāvoklī, no tās **brūk apmetums**.* (K)

Abās nozīmēs kopējs ir semantiskais elements ‘grūt’, tātad šis vārds ir poli-sēmisks. Atvasinātajā nozīmē ‘atdaloties (no kā), strauji slīdēt, krist, velties lejup’ reālija raksturota detalizētāk, respektīvi, pamatnozīmē minētās reālijas nosaukuma vietā tiek lietots tās komponenta nosaukums.

LLVV – Rīga: Zinātne, 1973, 2. sēj., 131–132	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014
1. Gāzties un pārvērsties drupās; grūt. 2. Atdaloties (no kā), strauji krist, velties lejup.	1. Jūkot, sadaloties gāzties, krist, pārvērsties drupās. 2. Atdaloties (no kā), strauji krist, slīdēt, velties lejup.

1. tabula

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs ir vienāda. Tā īstenojas ar subjektu nominatīvā, piem., *siena brūk, apmetums brūk*.

Verba *brukt* nozīmju dalījums visās skaidrojošajās vārdnīcās ir līdzīgs.

- reālija ↔ tās pazīme // Subjekts (Darītājs_{Vesela}) ↔ Subjekts (Darītājs_{Dala})
Šāds metonīmijas tips konstatēts verba *plukt* nozīmju sistēmā, piem.,
1. Zaudēt krāsu, būt bālākam (parasti no mazgāšanas) (LVV 2006, 866), piem.:

Košais lakats mazgājot plūk. (K)

2. Iet nost, kļūt bālākam (par krāsu) (LVV 2006, 866), piem.:

Karstā ziepjūdenī lakata krāsa plūk. (K)

Abās nozīmēs kopējs ir semantiskais elements ‘zaudēt’, tātad šis vārds ir polisēmisks. Atvasinātajā nozīmē ‘iet nost, kļūt bālākam (par krāsu)’ reālija raksturota detalizētāk, respektīvi, pamatnozīmē minētās reālijas nosaukuma vietā tiek lietots tās pazīmes nosaukums.

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs ir vienāda. Tā īstenojas ar subjektu nominatīvā, piem., *lakats plūk, krāsa plūk*.

LLVV – Rīga: Zinātne, 1987, 6. sēj., 288–289	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014
1. Mitruma iedarbībā zaudēt krāsu vai tās spilgtumu. // Mitruma iedarbībā zaudēt spilgtumu, kļūt gaišākam (par krāsu).	1. Mitruma iedarbībā zaudēt krāsu vai tās spilgtumu. // Mitruma iedarbībā zaudēt spilgtumu, kļūt gaišākam (par krāsu).

2. tabula

LLVV un MLVV minētajās verba *plukt* nozīmju sistēmās pretstatā LVV minētajai verba *plukt* nozīmju sistēmai metonīmiski motivētā nozīme nav nošķirta kā atsevišķa nozīme, bet ir iekļauta kā pamatnozīmes nianse. Tā kā semantiskās un sintaktiskās saistāmības aspektā verba *plukt* metonīmiski motivētās nozīmes un pamatnozīmes attieksmes ir līdzīgas ar verba *brukt* nozīmju sistēmā konstatēto, tad metonīmiski motivētā nozīme būtu uzskatāma par atsevišķu nozīmi.

Metonīmijas tips, kurā vērojamas līdzīgas attieksmes, konstatējams arī starp atvasinātajām nozīmēm, piem., verba *kaist* nozīmju sistēmā:

- reālija ↔ tās daļas (bojājuma) nosaukums // Subjekts (Darītājs_{+anim}) ↔ Subjekts (Darītājs_{-anim})
2. Just stipru karstumu; būt ļoti karstam (par ķermeni, tā daļām) (LVV 2006, 470), piem.:

Slimnieks kaist kā ugunīs. (K)

3. Sūrstoši, dedzinoši sāpēt. (LVV 2006, 470), piem.:

Ievainojums kaist. (K)

Abās nozīmēs kopējs ir semantiskais elements 'izjust sāpes, kairinājumu', tātad šis vārds ir polisēmisks. Atvasinātajā nozīmē 'sūrstoši, dedzinoši sāpēt' reālijas nosaukuma vietā tiek lietots tās daļas (bojājuma) nosaukums.

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs ir vienāda. Tā īstenojas ar subjektu nominatīvā, piem., *slimnieks kaist, ievainojums kaist*.

LLVV – Rīga: Zinātne, 1980, 4. sēj., 86–87	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014
1. Kļūt karstam (par priekšmetiem). // Izstarot spilgtu gaismu, stipru siltumu; būt spožam, spilgtam; degt, kvēlot.	1. Kļūt karstam, nokaitētam. // Izstarot spožu gaismu, karstumu; būt spožam, kvēlojošam, spilgtam.
2. Just stipru karstumu. Būt ļoti karstam (par ķermeni, tā daļām); arī kvēlot; degt. // Tikt sāpīgi kairinātam; sūrstoši sāpēt.	2. Just karstumu; būt karstam, iztvīkušam. // Būt piesarkušam (piem., satraukumā); sūrstēt, sāpēt.

3. tabula

Lai gan visās skaidrojošajās vārdnīcās verba *kaist* pamatnozīme 'karst; kļūt ļoti karstam' (LVV 2006, 470) nošķirta vienādi, tā atvasinātās nozīmes raksturotas dažādi, piem., LLVV un MLVV metonīmiski motivētā nozīme minēta kā atvasinātās nozīmes nianse, savukārt LVV tā norādīta kā atsevišķa nozīme, kā tas būtu norādāms atšķirīgās semantiskās saistāmības dēļ.

- ēkas, vietas nosaukums ↔ būtnes, kas tajā, arī tur atrodas // Subjekts (Darītājs_{+anim}) ↔ Subjekts (Darītājs_{-anim})

Šāds metonīmijas tips konstatēts verba *mudžēt* nozīmju sistēmā, piem.,

1. Dažādos virzienos, cieši citam pie cita kustēties (par daudzām būtnēm); čumēt, ņudzēt (LVV 2006, 661), piem.:

Cilvēki te mudž no rīta līdz vakaram. (K)

2. Būt pilnam ar būtnēm, kas kustas dažādos virzienos; čumēt (LVV 2006, 661), piem.:

Viesnīca mudžēja no šādiem un līdzīgiem viesiem. (K)

Abās nozīmēs kopējs ir semantiskais elements ‘būt lielā daudzumā’, tāvad šis vārds ir polisēmisks. Atvasinātajā nozīmē ‘būt pilnam ar būtnēm, kas kustas dažādos virzienos; čumēt’ ēkas, vietas nosaukums tiek lietots tur esošu būtnu nosaukuma vietā.

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs ir vienāda. Pamatnozīmē tā īstenojas ar subjektu nominatīvā, piem., *cilvēki mudž*, savukārt atvasinātajā nozīmē priekšplānā tiek izvirzīts pamatnozīmē perifērijā esošais vietas apstāklis, kas tiek izteikts ar subjektu nominatīvā, piem., *viesnīca mudž*.

LLVV – Rīga: Zinātne, 1984, 5. sēj., 279–280	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014
1. Būt daudziem vienkopus, atrasties kustībā (parasti par sīkiem dzīvniekiem); ņudzēt, čumēt. // Būt izplatītam, bieži sastopamam (kur). 2. Būt pārpilnam ar, parasti sīkiem, kustīgiem dzīvniekiem; ņudzēt, čumēt. // Būt pārpilnam (ar ko). // Būt tādām, kur ir kopā daudz cilvēku, kas kustas, pārvietojas.	1. Būt (kur) ļoti lielā daudzumā. // Būt tādām, kur (kas) ir ļoti lielā daudzumā.

4. tabula

Verba *mudžēt* nozīmes latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās nav nošķirtas konsekventi, respektīvi, LVV un LLVV metonīmiski motivētā nozīme raksturota kā atsevišķa nozīme, savukārt MLVV – kā nozīmes nianse, taču atšķirīgās semantiskās saistāmības dēļ tā būtu uzskatāma par atsevišķu nozīmi.

- pārvietojamā reālija ↔ virsmas nosaukums // Subjekts (Darītājs_{+anim}) ↔ Subjekts (Darītājs_{-anim})

Šāds metonīmijas tips konstatēts verba *slīdēt* nozīmju sistēmā, piem.,

1. Pārvietoties, virzīties pa gludu virsmu (ar mazu berzi), neatraujoties no tās (LVV 2006, 1013), piem.:

*Ir patīkami atminēties, kā jaunais pāris slaidi un graciozi **slīdēja pa deju grīdu** saliedētā dejā.* (K)

2. Būt ar slidenu virsmu, piem.:

*Šodien daudzviet uz ietvēm un arī auto stāvolaukumos izveidojies **ledus slīd**, tālab jābūt ļoti piesardzīgiem.* (K)

Lai gan LVV šāda nozīme nav minēta, pēc raksta autore domām, tā būtu nošķirama.

Abās nozīmēs kopējs ir semantiskais elements ‘kustība’, tāvad šis vārds ir polisēmisks. Atvasinātajā nozīmē ‘būt ar slidenu virsmu’ pārvietojamās reālijas nosaukuma vietā tiek lietots virsmas nosaukums.

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs ir atšķirīga. Pamatnozīmē tā īstenojas ar subjektu nominatīvā un vietas apstākli akuzatīvā, piem., *pāris slīdēja*

pa grīdu, bet atvasinātajā nozīmē ar subjektu nominatīvā, piem., *ledus slīd*, respektīvi, atvasinātajā nozīmē priekšplānā tiek izvirzīts pamatnozīmē perifērijā esošs vietas apstākļis, kas tiek lietots kā subjekts.

LLVV – Rīga: Zinātne, 1989, 7 ₁ . sēj., 580–581	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014
1. Virzīties pa (kā) virsmu nepārtrauktā, arī nemainīgā saskarē ar to, pārvarot berzi šīs saskares plaknē (parasti par priekšmetiem, fizikāliem ķermeņiem). // Būt ar slidenu virsmu.	1. Pārvietoties, virzīties pa virsmu, neatraujoties no tās. // Vienmērīgā gaitā pārvietoties, virzīties.

5. tabula

Verba *slīdēt* nozīmes LVV, LLVV un MLVV nav nošķirtas konsekventi. Metonīmiski motivētā nozīmē norādīta tikai LLVV kā nozīmes nianse, bet LVV un MLVV šādas nozīmes nav, taču atšķirīgās semantiskās saistāmības dēļ tā būtu uzskatāma par atsevišķu nozīmi.

- transportlīdzeklis ↔ tā lietotājs //
Subjekts (Darītājs_{+anim}) ↔ Subjekts (Darītājs_{-anim})

Šāds metonīmijas tips konstatēts verba *braukt* nozīmju sistēmā, piem.,

1. Pārvietoties ar transportlīdzekli, piem.:

***Sindija* mācās *braukt ar jauno automašīnu*.** (K)

2. Par transportlīdzekli – virzīties, pārvietoties (LVV 2006, 180), piem.:

Virzienā Centrāltirgus–Bišumuiža tramvaji brauc pa sekojošām ielām: Centrāltirgus iela, Maskavas iela, 11. novembra krastmala, Akmens tilts utt. (K)

Abās nozīmēs kopējs ir semantiskais elements ‘pārvietoties’, tātad šis vārds ir polisēmisks. Atvasinātajā nozīmē ‘par transportlīdzekli – virzīties, pārvietoties’ transportlīdzekļa nosaukums tiek lietots tā lietotāja nosaukuma vietā.

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs ir atšķirīga. Pamatnozīmē tā īstenojas ar subjektu nominatīvā un objektu instrumentāli, piem., *Sindija brauc ar automašīnu*. Savukārt atvasinātajā nozīmē tā īstenojas ar subjektu nominatīvā, piem., *tramvaji brauc*, tādējādi priekšplānā izvirzot pamatnozīmē perifērijā esošo objektu.

LLVV – Rīga: Zinātne, 1973, 2. sēj., 115	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014
1. Virzīties, pārvietoties (ar transportlīdzekli). 2. Virzīties, pārvietoties (par transportlīdzekli).	1. Virzīties, pārvietoties (ar transportlīdzekli). // Par transportlīdzekli.

6. tabula

Verba *braukt* nozīmes skaidrojošajās vārdnīcās nav nošķirtas konsekventi, piemēram, LVV un LLVV metonīmiski motivētā nozīme raksturota kā atsevišķa nozīme, savukārt MLVV – kā nozīmes nianse. Tomēr, ņemot vērā atšķirīgo semantisko saistāmību, tā būtu uzskatāma par atsevišķu nozīmi.

- darbības vietas nosaukums ↔ tās veicējs //
Subjekts (Darītājs_{+anim}) ↔ Subjekts (Darītājs_{-anim})

Šāds metonīmijas tips konstatēts verba *vest* nozīmju sistēmā, piem.,

1. Pārvietot, aizgādāt (ar transportlīdzekli) (LVV 2006, 1165), piem.:

Riteņbraucējs, braucot uz sacensībām, savu velosipēdu ved ar automašīnu. (K)

4. Stiepties kādā virzienā (par ceļu); būt vērstam, virzītam (uz kurieni) (LVV 2006, 1165), piem.:

Vācijas Alpu ceļš ved caur gleznainām kalnu ainavām. (K)

Abās nozīmēs kopējs ir semantiskais elements ‘kustība’, tātad šis vārds ir polisēmisks. Atvasinātajā nozīmē ‘stiepties kādā virzienā (par ceļu); būt vērstam, virzītam (uz kurieni)’ darbības vietas nosaukums tiek lietots darbības veicēja vietā.

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs ir atšķirīga. Pamatnozīmē tā īstenojas ar subjektu nominatīvā un objektu instrumentālī, piem., *riteņbraucējs ved ar automašīnu*. Savukārt atvasinātajā nozīmē priekšplānā tiek izvirzīts pamatnozīmē perifērijā esošs vietas apstāklis, kas tiek izteikts ar subjektu nominatīvā, piem., *ceļš ved*.

LVV – Rīga: Zinātne, 1996, 8. sēj., 404–405	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014
<ol style="list-style-type: none"> 1. Pārvietot (ko) ar transportlīdzekli. // Pārvietot (ko) – par transportlīdzekļiem. 5. Būt izveidotam, atrasties noteiktā virzienā (par ceļiem, ielām u. tml.); būt virzītam (uz kurieni) – par maršrutu, trasī u. tml.). // Būt tādām, pa ko var nokļūt (kur) – par durvīm, kāpnēm u. tml. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Pārvietot (ko) ar transportlīdzekli; pārvietot (ko) – par transportlīdzekli. // Būt tādām, kas atrodas noteiktā virzienā; būt tādām, pa kuru var nokļūt, izkļūt (kur).

7. tabula

Verba *vest* nozīmes LVV, LLVV un MLVV nav nošķirtas konsekventi. LVV un LLVV metonīmiski motivētā nozīme raksturota kā atsevišķa nozīme, savukārt MLVV – kā nozīmes nianse. Tomēr, ņemot vērā atšķirīgo semantisko saistāmību, tā būtu uzskatāma par atsevišķu nozīmi.

2. Metonīmiski motivētās verba nozīmes saistījumā ar objektu

- slimības nosaukums ↔ tās izjutējs //
Subjekts (Darītājs), Objekts (Izjutējs) ↔ Subjekts (Darītājs),
Objekts (Uztveres tēma)

Šāds metonīmijas tips konstatēts verba *ārstēt* nozīmju sistēmā, piem.,

1. Ar ārstniecības līdzekļiem un paņēmieniem palīdzēt (slimajam) atgūt vai uzlabot veselību (LVV 2006, 96), piem.:

*Ārstam ir tiesības **slimnieku ārstēt** bez maksas.* (K)

2. Ar ārstniecības līdzekļiem un paņēmieniem censties novērst, likvidēt (slimību) (LVV 2006, 96), piem.:

*Parādoties gripas simptomiem, obligāti jāgriežas pie ārsta un jāsāk **ārstēt gripu**.* (K)

Abās nozīmēs kopējs ir semantiskais elements 'izmantot ārstnieciskos līdzekļus', tātad šis vārds ir polisēmisks. Atvasinātajā nozīmē 'ar ārstniecības līdzekļiem un paņēmieniem censties novērst, likvidēt (slimību)' (LVV 2006, 96) slimības nosaukums tiek lietots tās izjutēja vietā, slimības nosaukšanai izmantojot nekonkrētu, abstraktu reāliju.

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs ir vienāda. Tā īstenojas ar objektu akuzatīvā, piem., *ārstēt slimnieku, ārstēt gripu*.

- bojājuma nosaukums ↔ tā izjutējs //
Subjekts (Darītājs), Objekts (Izjutējs) ↔ Subjekts (Darītājs),
Objekts (Cietējs)

Metonīmijas tips, kurā bojājuma nosaukums lietots tā izjutēja vietā, bojājuma nosaukšanai izmantojot nekonkrētu, abstraktu reāliju, konstatēts, analizējot nozīmju attiecsmes starp verba *ārstēt* pamatnozīmi un atvasināto nozīmi 'ar ārstniecības līdzekļiem un paņēmieniem censties novērst, likvidēt (slimību)' (LVV 2006, 96), piem.: *Mikroķirurģijas centrā palīdzam **ārstēt** ilgstoši nedzīstošas **brūces**.* (K)

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs ir vienāda. Tā īstenojas ar objektu akuzatīvā, piem., *ārstēt slimnieku, ārstēt brūces*.

LLVV – Rīga: Zinātne, 1972, 1. sēj., 319	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014
Ar medicīniskiem līdzekļiem, paņēmieniem palīdzēt (slimajam) atgūt veselību. // Ar medicīniskiem līdzekļiem, paņēmieniem darīt veselu (orgānu, organisma daļu u. tml.). // Ar medicīniskiem līdzekļiem novērst, likvidēt (slimību). // Dziedinoši iedarboties (par ārstniecības līdzekļiem). // <i>pārn.</i> Izskaut, likvidēt (nevēlamu īpašību).	Ar medicīniskiem līdzekļiem, paņēmieniem (slimo cilvēku, orgānu, organisma daļu) darīt veselu. // Ar medicīniskiem līdzekļiem novērst, likvidēt (slimību). // Dziedinoši iedarboties (par ārstniecības līdzekļiem). // <i>pārn.</i> Izskaut, likvidēt (nevēlamu īpašību).

8. tabula

Verba *ārstēt* nozīmes skaidrojošajās vārdnīcās nav nošķirtas konsekventi – LVV verba *ārstēt* metonīmiski motivēto nozīmi nošķir atsevišķi, savukārt LLVV un MLVV metonīmiski motivētā nozīme raksturota kā nozīmes nianse. Tomēr, ņemot vērā atšķirīgo semantisko saistāmību, šīs nozīmes būtu uzskatāmas par atsevišķām nozīmēm.

- reālijas daļa ↔ reālija kā darbības rezultāts //
Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs) ↔ Subjekts (Darītājs),
Objekts (Rezultāts)

Šāds metonīmijas tips konstatēts verba *ritināt* nozīmju sistēmā, piem.,

1. Panākt, būt par cēloni, ka (kas) rit (LVV 2006, 920), piem.:

Meitene ritina dziju kamolā. (K)

2. Tīt (uz kā; nost no kā); tinot veidot rituli (LVV 2006, 920), piem.:

Ritināt dzijas kamolu. (K)

Abās nozīmēs kopējs ir semantiskais elements ‘tīt’, tātad šis vārds ir polisēmisks. Atvasinātajā nozīmē ‘tīt (uz kā; nost no kā); tinot veidot rituli’ reālījas daļas nosaukuma vietā tiek lietots reālījas kā darbības rezultāta nosaukums.

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs īstenojas vienādi. Tā tiek izteikta ar objektu akuzatīvā, piem., *ritināt dziju, ritināt kamolu*.

LLVV – Rīga: Zinātne, 1987, 6 ₂ . sēj., 666	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014
1. Panākt, būt par cēloni, ka (kas) pārvietojas rotējot. // <i>pārn.</i> Panākt, būt par cēloni, ka (šķidrum) tek, plūst. 2. Tīt (uz kā apaļa, arī rotējoša vai nost no tā).	1. Tīt vaļā (ko satītu, saritinātu); tīt, likt (ko lokveidā, aplveidā).

9. tabula

Verba *ritināt* nozīmes LVV, LLVV un MLVV nav nošķirtas konsekventi, respektīvi, LVV, LLVV metonīmiski motivētā nozīme raksturota kā atsevišķa nozīme, savukārt MLVV – kā nozīmes nianse, taču atšķirīgās semantiskās saistāmības dēļ metonīmiski motivētā nozīme būtu uzskatāma par atsevišķu nozīmi.

Lai gan lielākoties metonīmiski motivētos verbu nozīmju pārnemosos veselums kā darbības rezultāts tiek izveidots, tomēr ir konstatējami arī metonīmiski nozīmju pārnēsumi, kuros noris pretēja darbība, respektīvi, veselums kā darbības rezultāts tiek iznīcināts, piem., verba nozīmju sistēmā *ārdīt*.

- reālijas daļa ↔ reālija, kas darbības rezultātā pārstāj eksistēt //
Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs) ↔ Subjekts (Darītājs),
Objekts (Rezultāts)

Šāds metonīmijas tips konstatēts verba *ārdīt* nozīmju sistēmā, piem.,

1. Dalīt šuvuma vietā (LVV 2006, 92), piem.:

Gustavs, atradis sāna šuves līniju, sāka ārdīt vaļā. (K)

2. Šķetinot diegu, dziļu, panākt, ka atris, izirst (adījums, tamborējums) (LVV 2006, 92), piem.:

Dzijas krājumi nākuši pa dažādiem ceļiem – apkārtējo iedzīvotāju, citu liepājnieku dāvināti, kamoli tīti, arī ārdot lietotu apģērbu veikalos gādātas jakas. (K)

Abās nozīmēs kopējs ir semantiskais elements 'izjaukt', tātad šis vārds ir polisēmisks. Atvasinātajā nozīmē 'šķetinot diegu, dziļu, panākt, ka atris, izirst (adījums, tamborējums)' reālijas, kas darbības rezultātā pārstāj eksistēt, nosaukums tiek lietots reālijas daļas nosaukuma vietā.

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs ir atšķirīga. Pamatnozīmē tā tiek izteikta ar veida apstākli un objektu akuzatīvā, piem., *ārdīt vaļā šuves līniju*, savukārt atvasinātajā nozīmē – ar objektu akuzatīvā, piem., *ārdīt jakas*.

LLVV – Rīga: Zinātne, 1972, 1. sēj., 306	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014
1. Pārgriežot, pārraujot vai izvelkot diegus šuvuma vietā, dalīt (apģērbu, sašūtus drēbju gabalus u. tml.). // Pārgriežot, pārraujot vai izvelkot diegus, dalīt (šuvuma vietu).	1. Pārgriežot, pārraujot vai izvelkot diegus šuvuma vietā, dalīt (apģērbu, sašūtus drēbju gabalus u. tml.); pārgriežot, pārraujot vai izvelkot diegus, dalīt (šuvuma vietu). // Pārvērst (adījumu, tamborējumu, arī audumu) dziļā, diegos.
2. Pārvērst (adījumu, tamborējumu, arī audumu) dziļā, diegos.	

10. tabula

Verbam *ārdīt* nozīmes skaidrojošajās vārdnīcās nav nošķirtas konsekventi. LVV, LLVV metonīmiski motivētā nozīme raksturota kā atsevišķa nozīme, savukārt MLVV – kā nozīmes nianse. Tomēr atšķirīgās semantiskās saistāmības dēļ metonīmiski motivētā nozīme būtu uzskatāma par atsevišķu nozīmi.

- darbības rezultāta nosaukums ↔ darbībai pakļautā reālija // Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs_{Data}) ↔ Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs_{Veselums})

Šāds metonīmijas tips konstatēts verba *kalt* nozīmju sistēmā, piem.,

1. Apstrādāt metālu (vai citu plastisku materiālu) ar triecieniem (piem., sitot ar veseri), arī ar spiedienu; šādi darināt, veidot (ko) (LVV 2006, 475), piem.:

Māras tēvs vēl tagad 90 gadu vecumā kal akmeņus. (K)

2. Ar triecieniem drupinot apstrādāt; šādi (ko) veidot, darināt, ar triecieniem drupināt (LVV 2006, 475), piem.:

Rotas var kalt vai izgredt vaskā un izliet bronzā vai noteiktas raudzes sudrabā. (K)

Abās nozīmēs kopējs ir semantiskais elements 'veidot', tātad šis vārds ir polisēmisks. Atvasinātajā nozīmē 'ar triecieniem drupinot apstrādāt; šādi (ko) veidot, darināt, ar triecieniem drupināt' darbības rezultāta nosaukums lietots darbībai pakļautās reālības nosaukuma vietā.

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs ir vienāda. Tā īstenojas ar objektu akuzatīvā, piem., *kalt akmeņus, kalt rotas*.

LLVV – Rīga: Zinātne, 1980, 4. sēj., 109	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014
<p>1. Ar triecieniem (piemēram, sitot ar āmuru) apstrādāt (plastisku materiālu, parasti metālu). // Šādā veidā apstrādājot plastisku materiālu, parasti metālu, gatavot, veidot (ko) no tā.</p> <p>2. Ar triecieniem drupinot, apstrādāt (parasti akmeni, kokmateriālu); ar triecieniem drupināt. // Šādā veidā apstrādājot, parasti akmeni, kokmateriālu, gatavot, veidot (ko, parasti mākslas darbu) no tā; šādā veidā apstrādājot, parasti akmeni, kokmateriālu, veidot (ko) tajā.</p>	<p>1. Sitot ar āmuru, apstrādāt (metālu); šādā veidā strādāt.</p> <p>2. Ar triecieniem (parasti izmantojot kalnu un āmuru) drupinot, šķeļot apstrādāt; šādi apstrādājot, veidot (ko).</p>

11. tabula

Verba *kalt* nozīmes LVV, LLVV un MLVV nošķirtas konsekventi.

Šo metonīmijas tipu var interpretēt dažādi, uzskatot, ka sākotnēji ir rezultāts, bet pēc tam ir elementi, taču, pēc raksta autore domām, loģiskāk būtu, ka vispirms ir elementi, bet pēc tam – iegūtais rezultāts.

- reālības sastāvdaļa ↔ reālija kā veselums //
 Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs_{Daļa}) ↔ Subjekts (Darītājs),
 Objekts Cietējs_{Veselums})

Šāds metonīmijas tips konstatēts verba *kaisīt* nozīmju sistēmā, piem.,

1. Vienmērīgi izklaidus bērt, bārstīt (LVV 2006, 469), piem.:

Kaisīt smiltis uz celiņa. (K)

2. Izklaidus berot, segt, pārklāt (ar to) (LVV 2006, 469), piem.:

Kaisīt ceļu ar smiltīm. (K)

Abās nozīmēs kopējs ir semantiskais elements ‘bārstīt’, tātad šis vārds ir polisēmisks. Atvasinātajā nozīmē ‘izklaidus berot, segt, pārklāt (ar to)’ reālijas sastāvdaļas nosaukuma vietā tiek lietots reālijas kā veseluma nosaukums.

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs īstenojas vienādi. Tā tiek izteikta ar objektu akuzatīvā, piem., *kaisīt smiltis, kaisīt ceļu*.

LLVV – Rīga: Zinātne, 1980, 4. sēj., 84–85	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014
1. Panākt, ka krīt izklaidus (sīki, arī nelieli, viegli priekšmeti, viela). 2. Panākot, ka krīt izklaidus (sīki, arī nelieli, viegli priekšmeti, viela), klāt (ar tiem ko).	Izklaidus, pa daļām bērt, bārstīt. // Izklaidus berot (ko), apbārstīt.

12. tabula

Verba *kaisīt* nozīmes visās vārdnīcās nav nošķirtas konsekventi. LVV un LLVV metonīmiski motivētā nozīme raksturota kā atsevišķa nozīme, savukārt MLVV – kā nozīmes nianse. Tomēr, ņemot vērā atšķirīgo semantisko saistāmību, metonīmiski motivētā nozīme būtu uzskatāma par atsevišķu nozīmi.

Šāds metonīmijas tips konstatēts arī verba *cirpt* nozīmju sistēmā, piem.,

1. Griezt (kam) vilnu (ar dzirklēn vai speciālu aparātu) (LVV 2006, 206), piem.:

Cirpt aitu vilnu.

2. Griezt saīsinot un nolīdzinot (ar dzirklēn vai speciālu aparātu), lai izveidotu vēlamā formā (LVV 2006, 206), piem.:

Cirpt aitu.

Abās nozīmēs kopējs ir semantiskais elements ‘griezt’, tātad šis vārds ir polisēmisks. Atvasinātajā nozīmē ‘griezt saīsinot un nolīdzinot (ar dzirklēn vai speciālu aparātu), lai izveidotu vēlamā formā’ reālijas daļas nosaukuma vietā tiek lietots reālijas kā veseluma nosaukums.

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs īstenojas vienādi. Tā tiek izteikta ar objektu akuzatīvā, piem., *cirpt vilnu, cirpt aitu*.

LLVV – Rīga: Zinātne, 1973, 2. sēj., 199	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014
1. Griezt ar dzirklēn vai speciālu ierīci vilnu (dzīvniekam).	Griezt nost vilnu (dzīvniekam); griezt nost (vilnu).

13. tabula

Verba *cirpt* nozīmes LVV, LLVV un MLVV nav nošķirtas konsekventi. LLVV un MLVV pretstatā LVV metonīmiski motivētā nozīme ietverta pamatnozīmē, taču atšķirīgās semantiskās saistāmības dēļ tā būtu uzskatāma par atsevišķu nozīmi.

- darbības iestāde ↔ darbība, ko šajā iestādē veic // Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs_{Dala}) ↔ Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs_{Veselums})

Šāds metonīmijas tips konstatēts verba *kavēt* nozīmju sistēmā, piem.,

2. Nebūt, neierasties laikā; nebūt, neierasties (kādu laiku) (LVV 2006, 500), piem.:

Kavēt mācību stundas.

3. Neierasties, nepiedalīties (darbā, nodarbībās) (LVV 2006, 500), piem.:

Kavēt skolu.

Abās nozīmēs kopējs ir semantiskais elements ‘neierasties’, tātad šis vārds ir polisēmisks. Atvasinātajā nozīmē ‘neierasties, nepiedalīties (darbā, nodarbībās)’ darbības iestādes nosaukums tiek lietots darbības, ko šajā iestādē veic, nosaukuma vietā.

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs īstenojas vienādi. Tā tiek izteikta ar objektu akuzatīvā, piem., *kavēt mācību stundas, kavēt skolu.*

LLVV – Rīga: Zinātne, 1980, 4. sēj., 222	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014
1. Traucēt (kādu ko darīt), radīt šķēršļus (kādam viņa darbībā). // Būt par cēloni, kas traucē (kādu ko darīt), rada šķēršļus (kādam viņa darbībā). // Traucēt (ar savu rīcību kādu norisi, procesu, darbību). // Būt par cēloni, kas traucē (kādu norisi, procesu, darbību), rada šķēršļus (kādas norises, procesa, darbības gaitā).	1. Traucēt (kādu ko darīt), radīt šķēršļus (kādam viņa darbībā). // Būt par cēloni tam, ka (kas) notiek, norisinās lēnāk, ilgāk.
3. Neierasties, nepiedalīties (darbā, mācībās u. tml.). // Nebūt, neierasties, nepiedalīties darbā, mācībās u. tml. (noteiktu laiku). // Neierasties laikā (darbā, mācībās u. tml.).	3. Neierasties, nepiedalīties. // Neierasties laikā, novēlot.

14. tabula

Verba *kavēt* nozīmes LVV, LLVV un MLVV nav aplūkotas konsekventi. LLVV un MLVV pretstatā LVV metonīmiski motivētā nozīme raksturota kā atvasinātās nozīmes nianse. Tomēr, ņemot vērā atšķirīgo semantisko saistāmību, tā būtu uzskatāma par atsevišķu nozīmi.

- reālija ↔ tās kvalitāte // Subjekts (Darītājs), Objekts (Izjutējs) ↔ Subjekts (Darītājs), Objekts (Uztveres tēma)

Šāds metonīmijas tips konstatēts verba *audzināt* nozīmju sistēmā, piem.,

1. Vadīt (bērna, pusaudža) attīstību vēlamā virzienā, gādājot, rūpējoties (par viņu); ietekmēt indivīda garīgo attīstību kādā virzienā (LVV 2006, 140), piem.:

Audzināt bērnu jau no mazotnes. (K)

2. Attīstīt, izveidot, izkopt (piem., kādas īpašības) (LVV 2006, 140), piem.:

Audzināt bērņā drosmi, pienākumu apziņu. (K)

Abās nozīmēs kopējs ir semantiskais elements 'attīstīt', tātad šis vārds ir polisēmisks. Atvasinātajā nozīmē 'attīstīt, izveidot, izkopt (piem., kādas īpašības)' reālijas nosaukuma vietā tiek lietots tās kvalitātes nosaukums.

Sintaktiskā saistāmība abās nozīmēs īstenojas vienādi. Tā tiek izteikta ar objektu akuzatīvā, piem., *audzināt bērnu, audzināt drosmi, pienākuma apziņu.*

LLVV – Rīga: Zinātne, 1972, 1. sēj., 490	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014
<ol style="list-style-type: none"> 1. Vadīt (bērna, jaunieša) attīstību, apgādājot (viņu) ar visu eksistencei nepieciešamo, mācot morāles un uzvedības normas, veidojot dažādas praktiskas iemaņas. 2. Ietekmēt, veicināt (sabiedrības vai indivīda) garīgo attīstību, izaugsmi, vadīt to vēlamajā virzienā. 3. Izkopt, attīstīt (īpašības, jūtas). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Vadīt (bērna, jaunieša) attīstību vēlamā virzienā, gādājot, rūpējoties (par viņu), mācot, izglītojot (viņu); vadīt, ietekmēt indivīda garīgo attīstību vēlamā virzienā. 2. Izkopt, attīstīt (īpašības, jūtas).

15. tabula

Verba *audzināt* nozīmes visās vārdnīcās nošķirtas konsekventi, metonīmiski motivēto nozīmi raksturojot kā atsevišķu nozīmi.

Analizējot verbu metonīmiski motivētās nozīmes un to atspoguļojumu latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, jāatzīst, kas tas nav konsekvents, tāpēc aktuāls ir jautājums par metonīmiski motivētu nozīmju nošķiršanas lietderīgumu. Iespējams, ka dažāda profila un dažādai mērķauditorijai paredzētajās vārdnīcās metonīmiski motivētās nozīmes atsevišķi nošķirt nav nepieciešams, tomēr, veidojot viena tipa vārdnīcas, piem., skaidrojošās vārdnīcas, ir nepieciešams ievērot sistēmiskumu un vienotus principus šo nozīmju raksturošanai.

Aplūkojot verbu nozīmju sistēmas metonīmiski motivētās nozīmes, jāsecina:

- 1) metonīmiskas nozīmju attieksmes vērojamas gan starp pamatnozīmi un atvasinātajām nozīmēm, gan tikai starp atvasinātajām nozīmēm;
- 2) var izšķirt šādus tipiskākos verbu metonīmijas tipus:

- metonīmiski motivētās verba nozīmes saistījumā ar subjektu

Semantiskā saistāmība	Sintaktiskā saistāmība	Piemērs
reālija ↔ tās komponents	Subjekts (Darītājs _{Veselais}) ↔ Subjekts (Darītājs _{Daļa})	<i>brūk sienu ↔ brūk apmetums</i>
reālija ↔ tās pazīme	Subjekts (Darītājs _{Veselais}) ↔ Subjekts (Darītājs _{Daļa})	<i>lakats plūk ↔ krāsa plūk</i>
reālija ↔ tās daļas (bojājuma) nosaukums	Subjekts (Darītājs _{+anim}) ↔ Subjekts (Darītājs _{-anim})	<i>slimnieks kaist ↔ ievainojums kaist</i>
ēkas, vietas nosaukums ↔ būtnes, kas tajā, arī tur atrodas	Subjekts (Darītājs _{+anim}) ↔ Subjekts (Darītājs _{-anim})	<i>cilvēki mudž ↔ viesnīca mudž</i>
pārvietojamā reālija ↔ virsmas nosaukums	Subjekts (Darītājs _{+anim}) ↔ Subjekts (Darītājs _{-anim})	<i>slīdēt pa grīdu ↔ ledus slīd</i>
transportlīdzeklis ↔ tā lietotājs	Subjekts (Darītājs _{+anim}) ↔ Subjekts (Darītājs _{-anim})	<i>braukt ar automašīnu ↔ tramvaji brauc</i>
darbības vietas nosaukums ↔ tās veicējs	Subjekts (Darītājs _{+anim}) ↔ Subjekts (Darītājs _{-anim})	<i>vest ar mašīnu ↔ ceļš ved</i>

16. tabula

- metonīmiski motivētās verba nozīmes saistījumā ar objektu

Semantiskā saistāmība	Sintaktiskā saistāmība	Piemērs
slimības nosaukums ↔ tās izjutējs	Subjekts (Darītājs), Objekts (Izjutējs) ↔ Subjekts (Darītājs), Objekts (Uztveres tēma)	<i>ārstēt slimnieku ↔ ārstēt gripu</i>
bojājuma nosaukums ↔ tā izjutējs	Subjekts (Darītājs), Objekts (Izjutējs) ↔ Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs)	<i>ārstēt pacientu ↔ ārstēt brūces</i>
reālijas daļa ↔ reālija kā darbības rezultāts	Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs) ↔ Subjekts (Darītājs), Objekts (Rezultāts)	<i>ritināt dziju ↔ ritināt kamolu</i>
reālijas daļa ↔ reālija, kas darbības rezultātā, pārstāj eksistēt	Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs) ↔ Subjekts (Darītājs), Objekts (Rezultāts)	<i>ārdīt šuves ↔ ārdīt jaku</i>
darbības rezultāta nosaukums ↔ darbībai pakļautā reālija	Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs _{Daļa}) ↔ Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs _{Veselums})	<i>kalt akmeņus ↔ kalt rotas</i>

Semantiskā saistāmība	Sintaktiskā saistāmība	Piemērs
reālijas daļa ↔ reālija kā veselums	Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs _{Dala}) ↔ Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs _{Veselums})	<i>kaisīt smiltis ↔ kaisīt ceļu; cirpt vilnu ↔ cirpt aitu</i>
darbības iestāde ↔ darbība, ko šajā iestādē veic	Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs _{Dala}) ↔ Subjekts (Darītājs), Objekts (Cietējs _{Veselums})	<i>kavēt mācību stundas ↔ kavēt skolu</i>
reālija ↔ tās kvalitāte	Subjekts (Darītājs), Objekts (Izjutējs) ↔ Subjekts (Darītājs), Objekts (Uztveres tēma)	<i>audzināt bērnu ↔ audzināt pašapziņu</i>

17. tabula

- 3) sintaktiski visus situācijas dalībniekus nosaukt nav nepieciešams, priekšplānā izvirzās nozīmīgākās pozīcijas – visbiežāk subjekts vai objekts;
- 4) lai gan saistāmību nevar uzskatīt par vienīgo nozīmju norobežošanas kritēriju, jo, pētot dažādas semantiskās grupas, nozīmju pārnēsumus u. c., būtiskas var būt citas analīzes metodes, tomēr jāatzīst, ka metonīmisku nozīmju pārnēsumu pētīšanā saistāmības izmantošana ir lietderīga, jo tā ļauj veidot sistēmiskus metonīmisku nozīmju pārnēsumu modeļus, precīzāk noteikt nozīmju robežas un ir objektīvāka nekā nozīmju dalīšana semantiskajos elementos, kā arī ir informatīvāka par nozīmju skaidrošanu, izmantojot sinonīmus.

Saīsinājumi

- K *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss*
 LLVV *Latviešu literārās valodas vārdnīca*
 LVV *Latviešu valodas vārdnīca*
 MLVV *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*

Avoti

1. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1972–1996.
2. *Latviešu valodas vārdnīca*. 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu. Rīga: Avots, 2006.
3. *Mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/>
4. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2014.

Literatūra

1. Evans, Vyvyan, Green, Melanie. 2006. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

2. Fauconnier, Gilles. 1997. *Mappings in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Freimane, Inta. 1983. *Latviešu valodas skaņu verbi*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.
4. Gak, Vladimir G. 1977. *Sopostavitel'naja leksikologija*. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija.
5. Geeraerts, Dirk. 2010. *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
6. Jakaitienė, Evalda. 1988. *Leksinė semantika*. Vilnius: Mokslas.
7. Jakaitienė, Evalda. 2009. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
8. Juhņēviča, Gita. 2009. Metaforas dzeltenajā presē: kognitīvais aspekts. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 25–33.
9. Kövecses, Zoltán. 2010. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
10. Kuplā, Ieva. 2013. *Kustības verbu daudznozīmība latviešu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātnu nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte.
11. Kuplā, Ieva. 2014. Kompleksa pieeja daudznozīmīga verba semantiskās struktūras analizē. *Valoda: nozīme un forma. 4. Kategoriju robežas gramatikā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 77–92.
12. Krasovska, Elīna. 2010. Vizuālo tēlu metonīmisks lietojums reklāmas diskursā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 14 (2). Liepāja: LiePA, 138–148.
13. Kustova, Galina I. 2004. *Tipy proizvodnyh znachenij i mehanizmy jazykovogo rasshirenija*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.
14. Lakoff, George, Johnson, Mark. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
15. Lokmane, Ilze. 2011. Metonīmija plašsaziņas līdzekļos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 6. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 97–107.
16. Matthews, Peter H. 2007. *Oxford dictionary of linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
17. Mustajoki, Arto. 2006. *Teorija funkcional'nogo sintaksisa. Ot semanticheskikh struktur k jazykovym sredstvom*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.
18. Palmer, Frank R. 1994. *Grammatical roles and relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Plungjan, Vladimir A. 2003. *Obščhaja morfologija: Vvedenie v problematiku*. Moskva: Editorial URSS.
20. Saeed, John I. 2003, 2009. *Semantics*. Oxford: Blackwell Publishing.
21. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Valsts valodas aģentūra, LU Latviešu valodas institūts.

Summary

The article focuses on one of the issues of lexicology and semantics, – the possibilities of distinguishing lexical meanings of a word on the basis of semantic and syntactic distributional analysis in Latvian. In order to demonstrate the possibilities of applying

these methods to distinguish lexical meanings of words, metonymically motivated meanings of verbs are analysed. The meanings are further divided according to their relation to the subject or the object. The lexical-semantic types and syntactic models of metonymically motivated meanings are also determined.

After studying metonymically motivated meanings of verbs, it can be concluded that:

- 1) metonymic meaning relations can be found both between the basic meaning and the derived meanings as well as among the derived meanings only;
- 2) fifteen lexical-semantic types were identified along with six syntactic models of metonymically motivated meanings of verbs in relation to both the subject and object;
- 3) it is not necessary to syntactically name all the participants of the situation. The most important positions are foregrounded – most often it is the subject or the object;
- 4) distributional analysis cannot be considered the only criteria for distinguishing meanings because other methods can be essential when different semantic groups, meaning transfers, etc., are examined. However, it should be pointed out that in research of metonymic meaning transfers the application of distributional analysis is suitable because it allows to create systematic models of metonymic meaning transfers and establish the boundaries of meanings more precisely. Distributional analysis is more objective than dividing word meanings into semantic elements; it is also more enlightening than explanation of the meanings by means of synonyms.

Onimai Roberto Bringhursto poezijos rinktinėje „Kvėpuoti pėdomis“

Proper nouns in Robert Bringhurst's poetry collection “Breathing through the Feet”

Regina Kvašytė, Genovaitė Kačiuškienė

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g. 38, Šiauliai LT-76352 Lietuva

E-paštas: *koasyte@hu.su.lt; geno@splus.lt*

Robertas Bringhurstas (g. 1946 m.) – Kanados poetas, vertėjas, literatūros ir meno tyrinėtojas, kalbininkas, tipografijos teoretikas – Lietuvos skaitytojams žinomas iš 2007 metais „Versus aureus“ leidyklos išleistos poezijos rinktinės „Kvėpuoti pėdomis“ (iš anglų kalbos išvertė Kornelijus Platelis). Viena iš specifinių kalbinės raiškos priemonių, atskleidžiančių poeto pasaulio suvokimą – onimai, arba tikriniai žodžiai. Tyrimo tikslas – išnagrinėti R. Bringhursto tekstų lietuvių kalba vardyną ir aptarti jį geolingvistiniu požiūriu taikant aprašomąjį analitinį ir interpretavimo metodus.

Kiekviename eilėraštyje ar autobiografinių apmąstymų sakinyje R. Bringhurstas pateikia konkrečias nuorodas, minčių citatas ar aliuzijas į pasaulio kultūros, istorijos, literatūros, kitų mokslų šakų autoritetus ar istoriografijos faktus. Ortografiniu ir vizualiniu požiūriu eilėraščių rinktinėje „Kvėpuoti pėdomis“ rasti onimai perteikiami laikantis grožinei ir mokslinei literatūrai taikomų rašybos kriterijų. Čia galima rasti ir adaptuotų lietuviškų, ir vartojamų originalo kalba tikrinių žodžių. Pastarųjų rašyba taip pat nevienalytė: vieni pateikiami pasvirusiu šriftu, kiti – su lietuviškomis galūnėmis ar su lietuviškomis galūnėmis, pridėtomis po apostrofo.

Antroponimų grupėje (85 pavyzdžiai) yra ir hibridinės rašybos žodžių, kai prie žodžio šaknies ar jo kamieno originalo kalba pridedamos lietuviškos, keletas vyriškosios giminės antroponimų rašomi originalo kalba po apostrofo pridedant lietuvišką galūnę. Kai kurie originalo kalba pateikti tikriniai žodžiai ne tik pasižymi neįprasta lietuvių kalbai fonemine sandara, bet dar gali turėti ir specialius diakritinius ženklus ar lietuvių abėcėlei nebūdingas raides.

Toponimų grupėje (84 pavyzdžiai) dauguma pavadinimų adaptuoti ir daugeliui žinomi ar girdėti. Tarp originalo kalba vartojamų onimų, dažniausiai įvardijančių kalnų ar jų masyvų pavadinimus, pasitaiko rašomų pasvirusiu šriftu. Visų vietų pavadinimų gimininiai (nomenklatūriniai) žodžiai rinktinės tekstuose verčiami.

Pagrindinės sąvokos: Robertas Bringhurstas, onimai, antroponimai, toponimai, kitakalbių tikrinių žodžių perteikimas.

1. Robertas Bringhurstas ir jo metonimiškai pavadinta poezijos rinktinė „Kvėpuoti pėdomis“

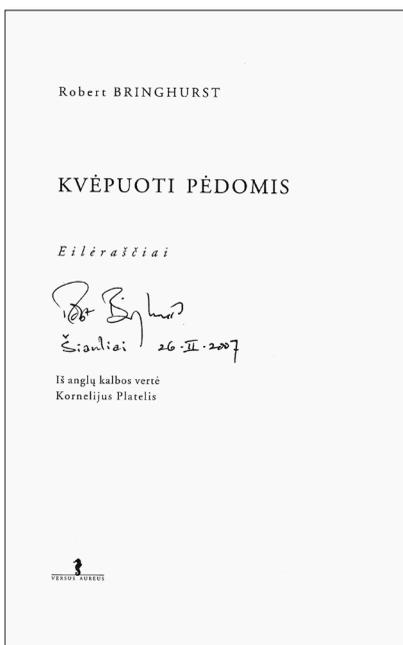
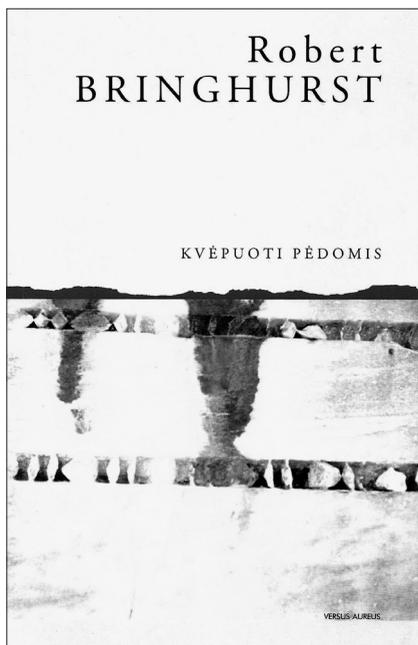
Vienas žymiausių šiuolaikinės kanadiečių poezijos atstovų – Robertas Bringhurstas, kelių dešimčių knygų autorius, Lietuvos skaitytojams yra žinomas iš 2007 metais „Versus aureus“ leidyklos išleistos poezijos rinktinės „Kvėpuoti pėdomis“ (iš anglų kalbos išvertė Kornelijus Platelis)¹. Tais pačiais metais pristatyti savo rinkinio ir susitikti su skaitytojais poetas buvo atvykęs į Vilniaus knygų mugę (Platelis 2007; Kniežaitė 2007a; 2007b), lankėsi jis ir Šiaulių universitete, Kanados centro surengtame susitikime su studentais ir Šiaulių krašto literatūros gerbėjais (Kvašytė 2007).

R. Bringhurstas (g. 1946 m.) – „poetas, vertėjas, literatūros ir meno tyrinėtojas, kalbininkas, tipografijos teoretikas – užaugo įvairiuose Šiaurės Amerikos kalnuose, gyveno Viduriniuosiuose Rytuose, Europoje ir Lotynų Amerikoje. Nuo 1974 metų jis išleido 17 poezijos rinkinių, pelnė daug įvairių apdovanojimų. Išskirtinis R. Bringhursto poezijos bruožas – asketiškas grožis ir išmintis. Poeto lyrika šiuolaikiška, tačiau kartu tarsi atgaivina sukauptus senųjų poetų ir filosofų balsus“ (VA). Kiekviename eilėraštyje ar autobiografinių apmąstymų sakinyje pateikiamos konkrečios nuorodos, minčių citatos ar aliuzijos į pasaulio kultūros, istorijos, literatūros, kitų mokslų šakų autoritetus ar istoriografijos faktus, todėl R. Bringhursto kūryba reikalauja ne bet kokio, o išprususio skaitytojo – tokio ar panašaus, koks yra pats R. Bringhurstas.

Remdamasis *Nyogeno Senzakio* (*Nyogen Senzaki*), *Scotta Fitzgeraldo* (*Scott Fitzgerald*), *Ezros Pouno* (*Ezra Pound*)² ir kt. jo netiesioginių mokytojų mintimis, R. Bringhurstas savo kūrybą ar gerą pasaulinę literatūrą apibrėžia kaip kvėpuojančią pėdomis ir žadinančią skaitytojus taip pat kvėpuoti pėdomis, o ne pilvais ir rankomis. Kaip teigia poetas, vaikščiojant žeme, kvėpuojant ar sulaikant kvėpavimą, poezija siejasi su ribų peržengimu ar brangių krovinių gabenimu, primenančiu senuosius runus, vingiuojančius siaurais uolų takais, jų atbrailom ar sausais kaktusų brūzgynais gabenusius sunkius nešulius. Tokia literatūra primena skendusio, bet išsigelbėjusio žmogaus savijautą, kai jam skęstant ir kvėpuojant prieš savo valią prieš akis prabėga visas jo gyvenimas. Ši poetinė figūra nuolat jaučiama ir kartojama R. Bringhursto kūryboje. Nors daugelis kūrėjų eilėraščių teikia savo gyvenimo įvykių pavidalus, poeto nuomone, konkreti gyvenimo istorija neprivalo būti susijusi su kūryba. „Tai, kur aš buvau ir ką nuveikiau, mano eilėraščių teikia statybinę medžiagą, bet medžiaga nekuria pavidalo. Pavidalą

¹ Rinktinė sudaryta iš R. Bringhursto rinkiniuose „The Beauty of the Weapons. Selected Poems 1972–82“ (1982) ir „Pieces of Map, Pieces of Music“ (1987) paskelbtų eilėraščių ir autobiografinių apmąstymų tekstų vertimų.

² Taip šių asmenų vardai ir pavardės rašomi kalbamoje rinktinėje (apie jų perrašą lietuviškai žr. toliau). Visi rinktinėje rasti onimai, taip pat vardai ir pavardės originalo kalba iš kitų šaltinių straipsnyje pateikiami pasvirusiu šriftu.

1 paveikslas. Poezijos rinktinės „Kvėpuoti pėdomis“ viršelis ir autoriaus autografas

gaunu iš kitur – iškasu ar paveldžiu, ar įkvepiu. Būtent šitaip perkeliu savo gyvenimą į mitus ir mitus į savo gyvenimą. Šitaip žvelgiant galima sakyti, jog tai iš viso nėra „mano gyvenimas“, o tiesiog pasaulio, kuriame gyvenu, jautimas, kur daugiau akcentuojamas pasaulis, o ne „aš“, kuris junta“, – savo autobiografiniuose apmąstymuose teigia poetas (Bringhurstas 2007, 106).

Viena iš specifinių kalbinės raiškos priemonių, atskleidžiančių poeto pasaulio suvokimą – onimai, arba tikriniai žodžiai³. Tyrimo tikslas – išnagrinėti R. Bringhursto tekstų lietuvių kalba vardyną ir aptarti jį geolingvistiniu požiūriu taikant aprašomąjį analitinį ir interpretavimo metodus.

Pasirinkto nagrinėti šiuolaikinio Kanados autoriaus kūryba – tai dar vienas žingsnis pažinti šios šalies literatūrą. Apskritai kanadiečių literatūra – ir originalo kalba, ir verstinė – Lietuvoje sulaukia susidomėjimo ir yra tiriama įvairiais aspektais (plačiau žr. Danytė 2006; Šlapkauskaitė 2006). Vienas iš tyrimo aspektų – literatūrinė onomastika kaip onimų vartoseną grožiniuose kūriniuose. Kalbamuoju požiūriu išsamiau nagrinėti veikėjų vardai Jano Martelo (Yan Martel) romane „Py gyvenimas“ (Kvašytė 2008, 2009), taip pat asmenvardžiai ir vietovardžiai Gabrielės Rua (Gabrielle Roy) romane „Netikėta laimė“ (Kvašytė, Kačiūskienė 2009a; 2009b).

³ Išsamiau apie tai žr. Jakaitienė 2010, 263.

2 paveikslas. Straipsnio autorės (iš kairės) Genovaitė Kačiuškienė ir Regina Kvašytė su Robertu Bringhuru Šiaulių universiteto Humanitarinio fakulteto Kanados auditorijoje 2007 metų vasario 26 d.

2. Onimai R. Bringhuro poezijos rinktinėje „Kvėpuoti pėdomis“

Kalba, poeto žodžiais – tai tam tikra gyvybės forma, veikiantis intelekto pavidalas, būdingų bruožų įgavusio, lokalizuoto protinio genofondo dalis. Kalba yra tradicinė priemonė, kuria išreikštą poeziją galime apčiuopti, kuri ją laikinai sugauna ir kuria ji patiekama (Bringhurstas 2007, 115).

Meninio teksto tyrinėtojai ne kartą yra akcentavę, kad tikriniai žodžiai labai svarbūs, rutuliojant pagrindines kūrinio temas ir motyvus, formuojant meninį laiką ir erdvę, jais perteikiama ne tik turinio faktinė, bet ir potekstėje esanti informacija, išryškintamos paslėptos prasmės, atskleidžiamas idėjinis estetinis teksto turinys (Vaskelienė 2009a, 301). Vartojant visiems adresatams tą patį denotatą reiškiančius tikrinius žodžius, skaitytojas įvedamas į įvairius tekstą supančius kontekstus (Vaskelienė 2009b, 91–97).

R. Bringhuro poezijos rinktinė „Kvėpuoti pėdomis: autobiografiniai apmąstymai“ pasižymi tikrinių žodžių gausa – čia vartojami iš viso 169 kirtingi svetimų kalbų onimai. Visus juos, kaip ir apskritai pasaulio kalbose vartojamus onimus, galima suskirstyti į dvi grupes: žmonių vardai (antroponimai); prie jų sietini ir mitologinių būtybių vardai (Gudavičius 2009, 144) ir vietų vardai – geografinių objektų, taip pat artefaktų pavadinimai (toponimai). Straipsnyje atskirai aptariami visi rinktinėje rasti antroponimai (abėcėlinį sąrašą žr. 1 lentelė) ir toponimai (abėcėlinį sąrašą žr. 2 lentelė).

2. 1. Antroponimai R. Bringhursto poezijos rinktinėje „Kvēpuoti pēdomis“ ir jų ortografiniai ypatumai

Didžiausią poezijos rinktinėje vartojamų antroponimų (jų iš viso yra 85) grupę sudaro įvairių epochų ir pasaulio šalių rašytojų, poetų, filosofų, kompozitorių, muzikų, dailininkų, šventųjų, vienuolių, diktatorių ir kt. vardai, atskleidžiantys autoriaus literatūrinę, meninę, kultūrinę, filosofinę brandą ir minties gilumą. Tai, pavyzdžiui, R. Bringhursto tekstuose minėti amerikiečių rašytojas *Henris Deividas Toro* (*Henry David Thoreau* 1817–1862) (KKKP 741), amerikiečių romanų ir novelių autorius *Frensis Skotas Ficdžeraldas* (*Scott Fitzgerald* 1896–1940) (KKKP 248), amerikiečių romanų autorius *Hermanas Melvilis* (*Herman Melville* 1819–1891) (KKKP 495), amerikiečių poetas, vertėjas ir kritikas *Ezra Paundas* (*Ezra Pound* 1885–1972) (KKKP 588), škotų romanų autorius ir eseistas *Tomas Karlailis* (*Thomas Carlyle* 1795–1881) (KKKP 131), italų poetas *Frančesko Petrarka* (*Francesco Petrarca* 1304–1374) (KKKP 578), VIII a. poetas-filosofas, gyvenęs Bengalijoje *Saraha* (119⁴), kinų filosofas *Lao Dzi* (604–531) pr. Kr. (IŽ 273), romėnų poetas ir epikūrizmo filosofas *Titas Lukrecijus Karas*; apie 99–55 pr. Kr. (IŽ 289), graikų filosofas ir mokslininkas *Empedoklis* (119; IŽ 125), vokiečių kompozitorius *Liudvikas van Bethovenas* (*Ludwig van Beethoven* 1770–1827), Kanados tapytojas *Polis Emilis Borduasas* (*Paul-Émile Borduas* 1905–1960) (VLE III 383), italų politikas *Benitas Mussolinis* (*Benito Mussolini* 1883–1945), šventieji ir bibliniai personažai *Pranciškus Asyžietis* (1182–1226), italas, 1209 įkūręs katalikų vienuolių Pranciškonų ordiną (IŽ 396); *Mozė* – hebrajų įstatymų leidėjas ir teisėjas, išvedęs žydus iš Egipto į Pažadėtąją Kanaano žemę (apie XIII a. pr. Kr.) (IŽ 333) ir kt.

Eilėraščiuose minimi tiek platesnei visuomenei žinomų, tiek mažiau žinomų asmenų *Martino Heideggerio*⁵, *Alexanderio Pope*, *Emanuel Levino*, *Hyppolyto*, *Li Po*, *Websterio Beno* vardai, o kai kurie vardai ir pavardės rasti eilėraščių dedikacijose. *J. Michael Yates*, *Georg'ui Faludy'ui*, *Chester Beaty III* ir *Jozefo Mengelės kaulams* net specialiai dedikuojami eilėraščiai.

Kaip antroponimai vartojami vertime, matyti iš prozos ir poezijos tekstų⁶ fragmentų, pavyzdžių:

Apie kompoziciją daugiau išmokau iš vėlyvųjų Beethoveno sonatų, apie tylą – iš vėlyvųjų Borduasovo paveikslų, o – nors man neišeina rašyti taip, kaip jis grojo – apie tonacijas ir kintantį tembrą daugiau pasimokiau iš Johno Coltrane'o, negu iš kokio nors poeto, kurį galėčiau įvardinti (114)⁷; *Kitas*

⁴ R. Bringhursto rinktinėje p. 119 pateikti kai kurie paaiškinimai.

⁵ Vokiečių filosofas *Martinas Heidegeris* (*Martin Heidegger* 1889–1976) (IŽ 183).

⁶ Rinktinę „Kvēpuoti pēdomis“ sudaro eilėraščiai (p. 7–103) ir proza – autobiografiniai apmąstymai (p. 105–118).

⁷ Kalbamasis onimas retinamas, o skliaustuose nurodomas R. Bringhursto rinktinės puslapis.

mokytos, kurio niekada nesutikau, bet kuris daug išmanė apie kvėpavimą, buvo Ezra Pounds (112); 1984 metų vasarą Filadelfijos bibliotekoje suradau didžiojo haidų mitų pasakotojo Walterio McGregoro iš Qaiahlhanas⁸ pasakojimų nuorašus, haidų kalba užrašytus Karalienės Šarlotės salose 1901 metais (112); Buvau trisdešimties, kai pradėjau rimtai studijuoti čionykštes pusrutulio, kurį laikau savo namais, kalbas ir kultūras. Kiti, vyresni už mane – kaip Garis Snyderis, Jaroldas Ramstis, Jerris Rothenbergas ir net ta keista sena pamėklė Witteris Bynneris – ketino ar pasirinko šį kelią anksčiau (111).

Ypatinga meile alsuoja R. Bringhursto žodžiai, skirti Rytų filosofams-poetams, Sungų dinastijos rašytojams, budistams; kai kurie iš jų įamžinti eilėraščiuose:

Tokia pačia vienoje pasižymi ir daugelis Rytų filosofų-poetų – Laozi, Zhuangzi, Sarah, Sengcà, puikieji Sungų dinastijos rašytojai – Danxiá ir Xuědòu (Raudonas debesys ir Sniego ola) (117)⁹; Tarpe judvojų kalba kitos mąstytojų ir dainių, daugiausia iš Kinijos, daugiausia Tao ir Buddha dharmos mokinių vėlės (83); Džainizmo mokytojas Paršvanta ha buvo, ar bent galėjo būti, Homero amžininkas (83).

Nepalikti nuošalyje ir senieji graikų filosofai-poetai. Savo autobiografiškuose apmąstymuose R. Bringhurstas prisipažįsta, kad žavisi jais, jų moralės, dvasios, intelekto vienoje, suvokimu, kad poezija, filosofija, fizika, biologija, etika ir net teologija – nedaloma disciplina. Todėl, matyt, neatsitiktinai poezijos rinktinėje gana dažni šie žymių antikinio pasaulio atstovų ir Viduramžių filosofų vardai: Anaksimandras, Anaksimenas, Aristotelis, Demokritas, Descartes, Empedoklis, Ferekidas, Herakleitas, Homeras, Kratylas, Ksenofanas, Parmenidas, Pitagoras, Platonas, Plutarhas, Sofoklis, Sokratas, Talis, tarp jų ir antikinių dramų personažai: Antigonė, Leda, Narcizas. Pavyzdžiui:

Vienas pažvelgė žemyn, kitas apsižvalgė aplinkui, / kuomet Anaksimandras ir Anaksimenas / suprato, kad mokytojas jų Talis / nuskendo (36); Parmenidas nebuvo kvailas. Parmenidas / žinojo, kad Kampanijos pakrantė – / tai ne rytinis Egėjo kraštas, / ir ne Fokaja, / o turtingos Kalabrijos olos, / nepaisant Pitagoro, / tebuvo tarsi šiukšliadėžės, / palyginus su Miletu (33); Štai Ferekido minties liekanos: / sūnašų juostos, ledynų pienas, / kalnų upokšnių nuotėkis siaurame tarpeklyje / ir kriokliai

⁸ Rinktinėje pasvirusiu šriftu parašyti onimai straipsnyje cituotuose pavyzdžiuose paliekami nepasvirę, kad išsiskirtų.

⁹ Pastebėta, kad diakritiniai ženklai kinų kalbos skiemenų tarptautinės rašybos lotyniško pagrindo rašmenimis (pinyin) sistemoje R. Bringhursto tekstuose ne visur vartojami nuosekliai (plačiau apie kinų vardų perrašą žr. LKKN 1998, 28–33).

prasikalę iš debesies / nu stačios uolos, / dingstantys alkanam Himalajų ore (42–43); Tai nebuvo jo veidas nei koks nors kitas / veidas, kai jį N a r c i z a s išvydo / vandenyje (68).

R. Bringhamo tekstuose pasitaiko ir bibliinių personažų vardų: *Aaronas, Abraomas, Adomas, Dievas, Jehojekimas, Jeremijas, Judas, Mozė, Viešpats*. Pavyzdžiui:

O apie Ju d o karalių J e h o j e k i m a pasakysi: „Taip kalbėjo V I E Š P A T S. Tu drįsai sudeginti ritinį... (21); <...> pasaulio, kuriame gyvenu, jautimas / Taip, pavyzdžiui, mano paties patirtys Sinajuje, Šešių dienų karo budynėse, ar raudonųjų uolų dykumoje pietinėje Jutoje įsikūnijo M o z ė s šmėkloje iš eilėraščio „Pakartotas įstatymas“ (106–107).

Išnagrinėti pavyzdžiai parodė, kad R. Bringhamo tekstų vertimuose į lietuvių kalbą antroponimai pateikti įvairiai – tiek adaptuotai, pavyzdžiui, *Emersonas, Lukrecijus, Garis Snyderis, Pranciškus Asyžietis*, tiek originalo kalba, pavyzdžiui, *Giotto, Sengcà, Thoreau, Thomas Carlyle, Zhuangzi, Xuèdòu*, ar mišriu būdu, t. y. prie originalo šaknies ar kamieno pridėjus lietuviškas galūnes, pavyzdžiui, *Johnas Alexanderis, Bracciolinis, Walteris McGregoras*. Kartais galūnės pridėtos po apostrofo: *Georg'as Faludy'as, Gianis Francescas Poggio'as*.

Aaronas, Abraomas, Adomas, Johnas Alexanderis, Anaksimandras, Anaksimenas, Antigonė, Aristotelis, Websteris Benas, Bethovenas, Witteris Bynneris, Boccaccijus, Borduasas, Bracciolinis, Brossanas, Buddhadharma, Thomas Carlyle, Chester Beaty III, Johnas Coltrane, Danxiá, Demokritas, Descartes, Dievas, Dumontas, Emersonas, Empedoklis, Georg'as Faludy'as, Ferekidas, Scottas Fitzgeraldas, Hakuin, Han Šan, Jose Ortego y Gassetas, Giotto, Martinas Heideggeris, Herakleitas, Hyppolytas, Homeras, J. Michael Yates, Jakushitsu, Jehojekimas, Jeremijas, Judas, Kratylas, Ksenofanas, Laozi, Leda, Emanuel Levinas, Lukrecijus, Mcdonaldas, Walteris McGregoras, Hermanas Melvilis, Jozefas Mengelė, Mozė, Mussolinis, Nagardžūna, Narcizas, Pancaldas, Parmenidas, Paršvanatha, Francescas Petrarca, Pitagoras, Platonas, Plutarhas, Li Po, Gianis Francescas Poggio'as, Alexanderis Pope, Ezra Poundas, Pranciškus Asyžietis, Jaroldas Ramstis, Rielis, Jerris Rothenbergas, Saraha, Sengcà, Nyogenas Senzakis, Della Seta, Garis Snyderis, Sofoklis, Sokratas, Talis, Thoreau, Uddalaka Aruni, Viešpats, Whitmanas, Zhuangzi, Xuèdòu.

1 lentelė. R. Bringhamo pavartotų antroponimų abėcėlinis sąrašas (iš viso 85)

2.2. Toponimai R. Bringhursto poezijos rinktinėje „Kvėpuoti pėdomis“ ir jų ortografiniai ypatumai

Geografinių objektų ir artefaktų pavadinimus (iš viso 84), rastus R. Bringhursto autobiografiniuose apmąstymuose ir poezijos rinktinėje, galima suskirstyti į dvi grupes pagal tokius kriterijus: 1) autobiografiniai toponimai, t. y. vietų, kur autorius gyveno ar gyvena dabar, vardai ir 2) toponimai, apie kuriuos autorius kalba arba jais remiasi eilėraščiuose ar apmąstymuose.

Su vietomis, kur ilgiau ar trumpiau gyveno ar gyvena autorius, siejami toponimai, įvardijantys šalis, valstijas, miestus, kalnus, upes, slėnius įvairiuose pasaulio kampeliuose: *Absarokų grandinė, Alberta, Amerika, Baalbekas, Beirutas, Londonas*¹⁰, *Bostonas, Chaco kanjonas, Goat grandinė, Green upės slėnis, Heart Mountain, Yangna, Jukono upė, Kalgaris, Little Bighorn slėnis, Maligne kalnai, Montana, Peru, Pietų Absarokai, Pietų Amerika, Pietų Juta, Red Lodge, San Juan upės slėnis, Šiaurės Amerika, Vajomingas, Vankuveris, Vatsas, Virgin upė, Wind River kalnai*. Reikia pastebėti, kad visų pavadinimų gimininiai (nomenklatūriniai) žodžiai rinktinės tekstuose verčiami – *slėnis, kalnai, [kalnų] grandinė, upė*. Pavyzdžiui:

Ypač ryškiai atsimenu Absarokų grandinę Montanoje, Little Bighorn slėnį, Wind River kalnus, Pietų Absarokus Vajominge, Maligne kalnus ir Goat grandinę Albertoje ir Virgin upės apylinkes – mano mormono prosenelio kalnus – pietinėje Jutoje (107); Pamėgęs keletą miestų gyvenau Bostone, Beirute, Londone, Vankuveryje, bet niekada ilgainiui miesto erdvėje laisvai nepasijusdavau (107–108); Šiaurinis Vats o pakraštys, kuriame mano tėvai gyveno penktojo dešimtmečio viduryje; Heart Mountain belaisvių stovykla; Red Lodge Montanoje; Kalgaris, Butte; laukiniai San Juan ir Green upių slėniai, kuriuos išvaikščiojau vaikas būdamas ir kurie dabar jau po vandeniu, o milžiniški rezervuarai jų delnuose pilni greitaeigių katerių ir valčių prielaukų <...> (109).

Dar įvairesnis yra antrosios grupės toponimų t. y. tų, apie kuriuos R. Bringhurstas kalba arba jais remiasi savo eilėraščiuose ar apmąstymuose, sąrašas. Tai Amerikos, Azijos, Europos šalių, buvusių senųjų imperijų, miestų, kalnų, upių vardai: *Andai, Britų imperija, Britų Kolumbijos kalnai, Delfai, Engakudžis, Filadelfija, Indija, Italija, JAV, Jukonas, Juta, Kalifornija, Kanada, Karalienės Šarlotės salos, Kaskavulšo ledynas, Kinija, Lasko olos, Little Bighorn slėnis, Machu Pičhu*¹¹, *Naujasis pasaulis, Oregonas, Pisaqa, Piza, Rytai, Sibiras,*

¹⁰ Kūrinių kontekstas leidžia teigti, kad dažniau kalbama apie Londoną Kanadoje.

¹¹ Taip šio kalno pavadinimas rašomas R. Bringhursto rinktinėje. Plg. Maču Pikču (isp. *Machu Picchu*, keč. *Machu Pikchu*) – inku XV – XVI a. tvirtovės griuvėsiai Peru, Maču Pikču kalno

Sinajus, Siskajų kalnai. Juos papildo asociatyvinių, tik eilėraščiuose minimų, toponimų ar junginių su toponimais sąrašas: *Aušvoicas, Bordo, Brazilija, Didžioji Siena, Egėjo kraštas, Egiptas, El-Arišas, Elija, Fokaja, Guadalacharos gatvė, Himalajai, Indija, Japonija, Kalabrija, Lakonija, Milanai, Miletas, Nilas, Paduja, Palestina, Parma, Pietų Italija, Roma, Šiaurės Italija, Tebai, Teksasas, Tirėnų [jūra] bangos, Venecija, Viduržemio jūra.* Pavyzdžiui:

Kad ir toks keistas pavyzdys: vienas Sibire gimęs ir iš ten pabėgęs zeno vienuolis, mokėsis Engakudžyje, laisvalaikiu skaitantis Thomą Carlyle'ą (ir visa kita), klajoją po šį miestą. Tai buvo mokytojas, kurį jau minėjau – Nyogenas Senzakis, didelis ribų peržengėjas (108–109); Mes, išugdyti Šiaurės ir Pietų Amerikos kultūrų, dažniausiai kvėpuojame pilaais bei rankomis /ne pėdomis (105); <...> o kūrinyje „Akmentašio žirgai“ Francescas Petrarca prakalbinamas taip, tarsi jis ką tik būtų pražygiavęs Siskijų kalnų, skiriančių Oregoną nuo Kalifornijos, grandine (107).

Nesikerta su tikrinių žodžių lietuvių kalba rašymo taisyklėmis (LKKN 1998; VLKK 2004) didžiausia toponimų grupė, kurią sudaro adaptuoti ir daugeliui žinomi ar girdėti pavadinimai: *Andai, Aušvoicas, Egiptas, Filadelfija, Italija, Kalgaris, Kinija, Milanai, Pietų Absarokai, Roma, Viduržemio jūra* ir pan. Kiti vartojami originalo kalba, o tarp kalbamųjų onimų pasitaiko tokių, kurie rašomi pasvirusiu šriftu. Tai dažniausiai kalnų ar jų masų pavadinimai, pavyzdžiui, *Butte, Machu Picchu, Maligne, Red Lodge, San Juan.*

Absarokų grandinė, Alberta, Amerika, Andai, Aušvoicas, Baalbekas, Beirutas, Bordo, Bostonas, Brazilija, Britų imperija, Britų Kolumbijos kalnai, Butte, Chaco kanjonas, Delfai, Didžioji Siena, Egiptas, Egėjo kraštas, El-Arišas, Elija, Engakudžis, Europa, Filadelfija, Fokaja, Goat grandinė, Green upės slėnis, Guadalacharos gatvė, Heart Mountain, Himalajai, Indija, Italija, Yangna, JAV, Japonija, Jukono upė, Juta, Kalabrija, Kalifornija, Kalgaris, Kanada, Karalienės Šarlotės salos, Kaskavulšo ledynas, Kinija, Lakonija, Lasko olos, Little Bighorn slėnis, Londonas, Machu Picchu, Maligne kalnai, Milanai, Miletas, Montana, Naujasis pasaulis, Nilas, Oregonas, Paduja, Palestina, Parma, Peru, Pietų Absarokai, Pietų Amerika, Pietų Italija, Pietų Juta, Piza, Piza, Red Lodge, Rytai, Roma, San Juan upės slėnis, Sibiras, Sinajus, Siskajų kalnai, Šiaurės Amerika, Šiaurės Italija, Tebai, Teksasas, Tirėnų [jūra], Vajomingas, Vankuveris, Vatsas, Venecija, Viduržemio jūra, Virgin upė, Wind River kalnai.

2 lentelė. R. Bringhursto pavartotų toponimų abėcėlinis sąrašas (iš viso 84)

šlaite, 2350 m aukštyje virš jūros lygio, prie Urubambos upės, 70 km į šiaurę nuo Kusko <...> (kečujų kalba reiškia „senasis kalnas“) dar vadinamas prarastuoju inkų miestu“ (W).

3. Geolingvistinis R. Bringhursto pasaulis poezijos rinktinėje „Kvėpuoti pėdomis“

Išnagrinėti R. Bringhursto poezijos rinktinėje rasti onimai leidžia konstatuoti, kad autoriaus tekstuose atsiskleidžia įvairialypis ir sudėtingas geolingvistinis pasaulis. Jame savo vietą (mentalinio ar geografinio aspektu) randa ir realios šiandieninės asmenybės, ir išgalvoti personažai, ir praėjusių epochų ar kultūrų atspindžiai.

Kaip jau buvo minėta, antroponimų imtyje gausu filosofų, daugiausia graikų, pavardžių: *Aristotelis* (IŽ 27), *Parmenidas* (IŽ 371), *Platonas* (IŽ 386). Reikėtų pastebėti, kad dauguma šių filosofų buvo ir mokslininkai (*Demokritas* (IŽ 97), *Empedoklis* (IŽ 125), *Talis* (IŽ 483)) arba konkrečių mokslo sričių žinovai: astronomas *Anaksimandras* (IŽ 14), kosmologas *Anaksimenas* (IŽ 14), matematikas *Pitagoras* (IŽ 385), poetas *Ksenofanas* (IŽ 265). Minėti taip pat prancūzų, vokiečių ir JAV filosofai ir mokslininkai *Rene Dekartas* (*René Descartes* 1596–1650) (IŽ 99), *Ralfas Emersonas* (*Ralph Emerson* 1803–1882) (IŽ 124). Nemažai pasitaiko amerikiečių ir italų rašytojų vardų, taip pat graikų mitologijoje ir Senajame Testamente minėtų veikėjų vardų (*Narcizas*, *Leda*, *Antigonė*, *Aaronas*, *Abraomas*, *Adomas*).

Rinktinėje rasti žemynų pavadinimai *Europa* ir *Amerika* (arba atskirai jos dalys – *Pietų Amerika* ir *Šiaurės Amerika*), valstybių pavadinimai *JAV*, *Kanada*, *Peru*, *Italija*, *Indija*, *Kinija*, taip pat kelių JAV valstijų ir Kanados provincijų ar jos teritorijos pavadinimai: *Montana* (*State of Montana*), *Vajomingas* (*State of Wyoming*), *Juta* (*State of Utah*)¹², *Oregonas* (*State of Oregon*), *Kalifornija* (*State of California*); *Britų Kolumbija* (*British Columbia*), *Alberta*, *Jukonas* (taip pat kaip teritorija vadinama ir upė). Iš miestų pavadinimų pirmiausia minėtini tekstuose rasti Kanados ir JAV miestų pavadinimai *Kalgaris* (*Calgary*), *Vankuveris* (*Vancouver*), *Londonas* (*London*), *Bostonas* (*Boston*), *Filadelfija* (*Philadelphia*), taip pat kai kurių kitų pasaulio šalių miestų pavadinimai, pavyzdžiui, *Piza* (Italija), *Delfai* (Graikija), *Beirutas* (Libanas).

4. Apibendrinamosios pastabos

Nesileidžiant į gilesnę onimų pateikimo analizę ar spėliojimą, kodėl vertėjas pasirinko vienokią ar kitokią jų formą, galima konstatuoti, kad ortografiniu ir vizualiniu požiūriu R. Bringhursto eilėraščių rinktinėje „Kvėpuoti pėdomis“ rasti onimai perteikiami laikantis grožinei ir mokslinei literatūrai taikomų rašybos kriterijų. Čia galima rasti ir adaptuotų lietuviškų, ir vartojamų originalo kalba tikrinių žodžių. Pastarųjų rašyba taip pat nevienalytė: vieni pateikiami pasvirusiu šriftu, kiti – su lietuviškomis galūnėmis ar su lietuviškomis galūnėmis, pridėtomis po apostrofo.

¹² Valstijos pavadinimas kilęs iš uta indėnų genties pavadinimo.

Antroponimų grupėje (85 pavyzdžiai) yra ir hibridinės rašybos žodžių, kai prie žodžio šaknies ar jo kamieno originalo kalba pridedamos lietuviškos galūnės: *Francescas Petrarca, Garis Snyderis, Hyppolytas, Jerris Rothenbergas, Johnas Alexanderis Mcdonaldas, Mussolinis, Scottas Fitzgeraldas, Websteris Benas, Whitmanas* ir kt. Keletas vyriškosios giminės antroponimų rašoma (ir linksniuojami) originalo kalba po apostrofo pridedant lietuvišką galūnę, pavyzdžiui, *Gianis Francescas Poggio'as, Aleksanderį Pope'q, George'ui Faludy'ui, Johno Coltran'e'o* ir pan. Kai kurie originalo kalba pateikti tikriniai žodžiai ne tik pasižymi neįprasta lietuvių kalbai fonemine sandara, bet dar gali turėti ir specialius, tik tai kalbai būdingus, diakritinius ženklus ar lietuvių abėcėlei nebūdingas raides: *Pisaqo, Sengcà, Xuèdòu*.

Toponimų grupėje (84 pavyzdžiai), kaip ir buvo galima tikėtis, dauguma pavadinimų adaptuoti ir daugeliui žinomi ar girdėti: *Andai, Aušvicas, Egiptas, Filadelfija, Italija, Kalgaris, Kinija, Milanas, Pietų Absarokai, Roma, Viduržemio jūra* ir pan. Tarp originalo kalba vartojamų onimų, dažniausiai įvardijančių kalnų ar jų masyvų pavadinimus, pasitaiko rašomų pasvirusiu šriftu: *Butte, Machu Piqchu, Maligne, Red Lodge, San Juan*. Visų vietų pavadinimų gimininiai (nomenklatūriniai) žodžiai rinktinės tekstuose verčiami – *slėnis, kalnai, [kalnų] grandinė, upė*.

Lietuvių kalboje pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos nutarimus ir jų papildymus (LKKN 1998; VLKK 2004) lotyniško pagrindo alfabetus vartojančių kalbų grožiniuose kūriniuose onimai turėtų būti adaptuojami. Kitoks yra požiūris į tikrinių žodžių vartoseną mokslinėje literatūroje, reklaminiuose, informaciniuose ir specialiuose tekstuose – ten kitų kalbų antroponimų pateikiamos autentiškos formos, o labiau paplitę toponimai dažniausiai adaptuojami.

Tikrinių žodžių rašybos klausimas yra sukėlęs nemažų diskusijų (Urbutis 2007). Originaliosios rašybos šalininkų pagrindinis argumentas: žmogaus vardas ir pavardė yra asmens ženklas ir visada turi būti rašomas kaip asmens dokumentuose, kaip elgiamasi daugelyje pasaulio šalių (Pupkis 2005, 280). Originaliosios rašybos šalininkų gretose yra daug vertėjų, diplomatų, leidėjų, žiniasklaidos ir kt. sričių atstovų, kurių nuomone, tikrinių žodžių adaptavimas sukelia tam tikrų sunkumų ar nepatogumų tiek dėl tarimo paieškos, tiek dėl aktualios informacijos pateikimo ir sklaidos trukmės. Tikrinių žodžių adaptavimo šalininkai remiasi ne išoriniu teisinio autentiškumo principu, o vidiniais lietuvių kalbos poreikiais, svetimžodžius derinant prie lietuviškos rašybos principų: leidėjams nereikėtų ieškoti gausybės kitų tautų rašybos diakritinių ženklų, o skaitytojams netektų laužyti galvos, kaip perskaityti jiems nežinomos kalbos žodžius (Pupkis 2005, 274). Šiuo metu diskutuojama ir dėl to, kaip tekstuose pateikti neadaptuotas tikrinių žodžių formas: pateikti

tik originaliausias ar kartu originaliausias ir adaptuotąsias formas (vienas iš jų skliaustuose) ir pan.¹³

Pasirinkus versti tokį sudėtingą tekstą, koks yra R. Bringhursto „Kvėpuoti pėdomis“, vertėjui K. Plateliui iš tiesų teko nelengvas uždavinys – laviruoti tarp onimų rašybos autentikos ir lietuviybės, nes geolingvistinis R. Bringhursto pasaulis – platus ir gilus.

Šaltinis

Bringhurstas, Robertas. 2007. *Kvėpuoti pėdomis*. Vilnius: Versus aureus.

Literatūra

1. Danytė, Milda. 2006. Lithuanian Translations of Canadian Literature. The Translation of Cultural realia. *Darbai ir dienos*. 45, 195–212.
2. Gudavičius, Aloyzas. 2009. *Etnolingvistika*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
3. IŽ – *Idėjų žodynas*. 2001. Vilnius: Alma littera.
4. Jakaitienė, Evalda. 2010. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
5. KKKP 2002 – *Kas kada kieno parašyta*: pasaulio rašytojų žinynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
6. Kniežaitė, Milda. 2007a. Kas įdomu ir ką verta užrašyti. *Lietuvos žinios*, 2007-02-23.
7. Kniežaitė, Milda. 2007b. Tikrovė nekalba angliškai nei lietuviškai. *Lietuvos žinios*, 2007-02-24.
8. Kvašytė, Regina. 2007. Vilniaus knygų mugės atgarsiai Šiauliuose. *Tėviškės žiburiai*, 2007-03-27.
9. Kvašytė, Regina. 2008. Asmenvardžiai romano *Life of Pi* lietuviškame vertime. *Pasaulio vaizdas kalboje*. V tarptautinės mokslinės konferencijos programa ir pranešimų santraukos. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 40–41.
10. Kvašytė, Regina. 2009. Proper Names in the Lithuanian Translation of Yann Martel's "Life of Pi". *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact*. Proceeding of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences August 17–22 [2008]. York University, Toronto, Canada. Edited by Wolfgang Ahrens, Sheila Embleton, André Lapierre. Published by York University, 618–626 [CD].
11. Kvašytė, Regina. 2012. *Tarp Lietuvos ir Latvijos: lingvistinės paralelės. Starp Lietuvu un Latvijai: lingvistiskās paralēles*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
12. Kvašytė, Regina, Kačiuškienė, Genovaitė. 2009a. "Bonheur d'occasion" de Gabrielle Roy: la traduction lituanienne des noms propres. *L'écho de nos classiques: "Bonheur d'occasion" et "Two Solitudes" en traduction*. Sous la direction de Agnès Whitfield, Ottawa: Les Éditions David, 187–194.
13. Kvašytė, Regina, Kačiuškienė, Genovaitė. 2009b. Tikriniai žodžiai Gabrielės Rua romano „Netikėta laimė“ vertime. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. Mokslo

¹³ Šiuo požiūriu Lietuvoje pastaruoju metu galiojančios taisyklės skiriasi nuo Latvijos, kur kitų kalbų tikriniai žodžiai perteikiami pagal tarimą, praktikos (plačiau apie tai žr. Kvašytė 2012, 348–461).

- darbai. T. 8 (2009). *Vardas kultūroje*. Sud. Džiuljeta Maskuliūnienė. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 311–319.
14. LKKN 1998 – *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998*. Sud. Regina Dobelienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
 15. Platelis, Kornelijus. 2007. Kvėpavimas pėdomis: autobiografiniai apmąstymai. *Literatūra ir menas*, 2007-02-23.
 16. Pupkis, Aldonas. 2005. *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius: Gimtasis žodis.
 17. Šlapkauskaitė, Rūta. 2006. Yanno Martelio „Pi gyvenimas“: lygtis su transcendentiniu ne/žinomuoju. *Literatūra ir menas*, 2006-10-27.
 18. Urbutis, Vincas. 2007. *Lietuvių kalbos išdavystė*. Vilnius: Margi raštai.
 19. VA – Leidykla „Versus aureus“. Prieiga internete: <http://www.versus.lt/lt/archyvas/kvepuoti-pedomis>
 20. Vaskelienė, Jolanta. 2009a. Tikriniai žodžiai – kontekstų ženklai (Jurgos Ivanauskaitės „Odė džiaugsmui“). *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. Mokslo darbai. T. 8(2009). *Vardas kultūroje*. Sud. Džiuljeta Maskuliūnienė. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 300–310.
 21. Vaskelienė, Jolanta. 2009b. Kontekstų tipai ir jų sąveika (Danutės Kalinauskaitės „Niekada nežina“). *Žmogus ir žodis 11* (1), 91–97.
 22. VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
 23. VLKK 2004 – Dėl Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo 1997 m. birželio 19 d. nutarimo Nr. 60 „Dėl lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos“ pakeitimo. *Kalbos kultūra 77*, 169–170.
 24. W – internetinė enciklopedija *Wikipedia*. Prieiga internete: www.wikipedia.org

Summary

Robert Bringhurst (b. 1946) – a Canadian poet, translator, literature and art researcher, linguist and typography theoretician – is known among Lithuanian readers from his poetry collection “Breathing through the Feet: An Autobiographical Meditation” (translated from English by Kornelijus Platelis) published in 2007 by “Versus Aureus” publishing house. One of the specific linguistic means of expression revealing the poet’s perception of the world is proper nouns or proper words. The aim of the present paper is to analyse onomastics in R. Bringhurst’s texts in Lithuanian and discuss it in terms of geolinguistics, applying descriptive analytical and interpretive methods.

Each sentence in a poem or autobiographical reflection presents particular references, quotations of thoughts or allusions to authoritative figures or historiographic facts about the world’s culture, history, literature or other sciences. From the orthographic and visual perspective proper nouns found in Bringhurst’s poetry collection “Breathing through the Feet” are rendered keeping to the spelling criteria of fiction and scientific literature. Here you can find proper words adapted to Lithuanian or used in the original form. The spelling of the latter is also heterogeneous: some are provided in italics, others with Lithuanian inflections or with Lithuanian inflections after an apostrophe.

Among the anthroponyms (85 examples) there are words with hybrid spelling where Lithuanian inflections are added to the original root or stem, while some masculine anthroponyms are written in the original language adding a Lithuanian inflection after the apostrophe. Some proper words presented in the original language have not only a

phonemic composition uncommon in Lithuanian but also have special diacritic signs or letters not present in the Lithuanian alphabet.

Among the toponyms (84 examples) the majority of names are adapted and are more or less well-known for everybody. Some proper nouns are rendered in the original form; these most often denote mountains or mountain chains, and are written in italics. The words related to the names of places (nomenclative) in the collection are translated.

Kopsavilkums

Roberts Bringhērsts (dz. 1946. g.) – Kanādas dzejnieks, tulkotājs, literatūras un mākslas pētnieks, valodnieks, tipogrāfijas teorētiķis – Lietuvas lasītājiem pazīstams kopš 2007. gada, kad „Versus aureus” izdevniecība izdeva viņa dzejas izlasi „Kvēpuoti pēdomis” („Elpot ar pēdām”) (no angļu valodas atdzejojis Kornelijus Platelis). Dzejnieka pasaules uztveri atklāj viens no leksikas slāņiem – īpašvārdi jeb onīmi. Pētījuma mērķis – izanalizēt īpašvārdus no R. Bringhērsta tekstiem lietuviešu valodā un aprakstīt tos ģeolingvistiskā skatījumā, izmantojot aprakstoši analītisko un interpretēšanas metodi.

Ģeolingvistiskā R. Bringhērsta pasaule ir plaša un daudzveidīga, tāpēc tulkotāja K. Plateļa uzdevums nebija viegls – meklēt kompromisu starp avotvalodas un mērķvalodas resp. autentiskiem un lietuviski atveidotiem īpašvārdiem. Katrā dzejolī vai autobiogrāfisko pārdomu teikumā sastopamas konkrētas norādes, citu personu domu citāti vai alūzijas par pasaules kultūras, vēstures, literatūras u. c. zinātņu nozaru autoritātēm vai historiogrāfijas faktiem.

R. Bringhērsta dzejas izlasē „Kvēpuoti pēdomis” īpašvārdi atveidoti, ievērojot lietuviešu valodas daiļliteratūrā un zinātniskajā literatūrā spēkā esošās rakstības normas. Šeit var atrast gan lietuviski adaptētus, gan avotvalodā pierakstītus vārdus. Nekonsekvents ir arī avotvalodas formu pieraksts: vieni – kursīvā, citi – ar lietuviskām galotnēm vai ar lietuviskām galotnēm, pievienotām aiz apostrofa.

Antroponīmu grupā (85 piemēri) konstatēta liela formu dažādība: vārda saknei vai tā celmam avotvalodā pievienotas mērķvalodas resp. lietuviskas galotnes; daži vīriešu dzimtes antroponīmi rakstīti avotvalodā, pievienojot lietuvisku galotni aiz apostrofa. Atsevišķiem avotvalodas īpašvārdiem raksturīga ne vien lietuviešu valodai netipiska fonētiskā struktūra, tajos var būt arī speciālas, tikai avotvalodai raksturīgas diakritiskās zīmes vai lietuviešu valodas alfabētā neesoši burti.

Toponīmu grupā (84 piemēri) nosaukumi biežāk ir adaptēti un daudziem labi zināmi vai vismaz dzirdēti. Atsevišķi avotvalodā lietotie īpašvārdi (tie galvenokārt nosauc kalnus vai to masīvus) rakstīti slīprakstā, savukārt visu vietu nosaukumu nomenklatūrvārdi izlases tekstos tulkoti.

Sengrieķu īpašvārdu atveide latviešu valodā: paražas vs. paraugs lingvistikas un poētikas aspektos

The rendition of Ancient Greek proper names into Latvian: customs vs. example in linguistic and poetic aspects

Mārtiņš Laizāns

McCann Worldgroup Riga
Tērbatas iela 30, Rīga, LV-1011
E-pasts: s40083@gmail.com

Ojārs Lāms

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvistikas un baltistikas nodaļa
Latviešu literatūras vēstures un teorijas katedra
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: ojars.lams@lu.lv

Sengrieķu īpašvārdu atveides jautājums latviešu valodā pastāv tikpat ilgi, cik pati latviešu rakstu valoda. Attiecīgi tas arī ir diezgan plaši aplūkots, taču jaunu tekstu tulkojumi liek atkal pārskatīt un izvērtēt situāciju. Vēsturiski nozīmīgu iespaidu uz atveides principiem ir atstājusi vācu valoda kā pirmā starpniekvaloda, vēlāk savs iespaids bijis arī citai starpniekvalodai – krievu valodai. Izveidojoties un nostiprinoties latviešu klasiskajai filoloģijai un seno tekstu tulkošanai, mēģināts sengrieķu īpašvārdu atveides paņēmienus atbrīvot no starpniecības uzslāņojumiem. Rezultātā mūsdienu latviešu valodā iespējams runāt par divām pieejām – uz paražu jeb tradīciju orientēto un uz senās valodas paraugu jeb klasiskumu orientēto pieeju. Pētījumā tiek aplūkotas šo pieeju apzināšanas un nošķiršanas iespējas, cenšoties precizēt dažus būtiskus atveides jautājumus attiecībā uz skaņu sistēmu. Bez tīri valodnieciskas dabas aspektiem sengrieķu īpašvārdu atveidē bieži vien nozīmīga ir šo vārdu nozīmes funkcija dzejas tekstos. Tāpat problēma, kas jāapzinās, cenšoties sistēmiski aplūkot īpašvārdu atveides jautājumus un iespējas, ir grieķu cilmes sugas vārdu lielais klāsts latviešu valodā, tādējādi ikvienam mēģinājumi sakārtot īpašvārdu atveides jautājumus atsauktos uz sengrieķu cilmes vārdu pareizrakstības jautājumiem.

Atslēgvārdi: atveide, īpašvārdi, paraža, paraugs, tulkošana.

1. Jautājuma historiogrāfija

Grieķu īpašvārdu atveides jautājums ir tikpat sens kā latviešu literārā valoda, jo kristīgo tekstu tradīcijā sava būtiska nozīme ir gan grieķu cilmes īpašvārdiem, gan arī sugas vārdiem, kas tiek pārņemti latviešu valodā. Grieķu īpašvārdu atveides teorētisku aplūkojumu, kas vērsts uz prakses sakārtošanu, aizsāk Juris Alunāns 19. gs. vidū. Jauns jautājuma attīstības vilnis rodas 20. gs. 20. un 30. gados, kad klasiskā izglītība veidojas arī latviešu valodā gan ģimnāziju, gan augstskolas līmenī un antīko tekstu tulkošana piedzīvo nebijušu pacēlumu, līdz ar to aktualizējot arī sengrieķu īpašvārdu atveidošanu. Šajā periodā iespējams runāt gan par akadēmiskas ievirzes centieniem jautājuma sakārtošanā, gan arī par aizrautīgu entuziastu darbu, proti, gan Latvijas Universitātes pirmais rektors Ernests Felsbergs (Felsbergs 1922), gan filozofisko tekstu tulkotājs Fricis Garais piedāvā savu redzējumu (Garais 1930).

Padomju laikā dažādas alternatīvas tiek mēģināts sakārtot autoritatīvā sistēmā, Latvijas Zinātņu akadēmijas paspārnē izdodot „Norādījumus par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. Sengrieķu valodas īpašvārdi” (Feldhūns 1973), kas arī mūsdienās vēl joprojām tiek uzskatīts par normatīvu izdevumu, lai gan tā eklektiskais raksturs neļauj to uzskatīt par apmierinošu risinājumu. Tas it īpaši redzams tekstu tulkošanas norisēs 20. un 21. gs. mijā un 21. gs., kad, gan paplašinoties tekstu dažādībai, gan parādoties jauniem tulkojumiem, veidojas situācija, ko varētu nosaukt par parauga un paražas konflikta situāciju un kas pieprasa ja ne gluži viennozīmīgu risinājumu, tad teorētisku un izskaidrojošu refleksiju noteikti. 21. gs. jau ir publicēti vairāki darbi, kas piedāvā skatījumu uz sengrieķu īpašvārdu jautājumu (Vecvagars 2008; Rūmniece 2009). Balstoties uz šo pētniecisko tradīciju un vienlaikus uz tekstu tulkošanas un īpašvārdu atveides pieredzi, šajā pētījumā tiek apzināta latviešu valodas situācija diahroniski un sinhroniski.

2. Paražas vs. paraugs: vispārīgi jautājumi

Aplūkojot vairāku gadu simtu garo grieķu īpašvārdu atveides vēsturi kopumā, jāsecina, ka atveides paražas bieži ir atrāvušās no parauga un lielā mērā to ir noteikušas starpniekvalodu īpatnības, jo, tieši sastatot latviešu valodas iespējas ar grieķu valodas iespējām, var secināt, ka daudzos gadījumos latviešu valodas rīcībā ir daudz skaidrāki paņēmieni grieķu valodas īpatnību atveidei, nekā tas ir lietojumā nostiprinājies. Vēsturisko valodas mijiedarbības situāciju, kurā ir veidojušies grieķu īpašvārdu atveides paņēmieni, varētu nosaukt par trejvalodu mistru, kurā visbiežāk gala rezultātā redzams grieķu, vācu un latviešu valodas īpatnību sajaukums, kas bieži vien vēl ir pastarpināts ar latīņu valodas atveides ietekmēm vācu valodas vārdu formās. Jau no 19. gs. sava ietekme ir bijusi arī krievu valodai kā starpniekvalodai, padomju laikā šo ietekmi cenšoties padarīt līdzvērtīgu paraugam. Šāda situācija ir ne

tikai grieķu īpašvārdu atveidē, bet aizguvumos no grieķu un latīņu valodas kopumā. Uz šo trejvalodības mistra piemēru trāpīgi ir norādījis Kārlis Milenbahs, teikdams: „Esmu daudz ērmotus vārdus no latviešu rakstu valodas sakrājis, tomēr tāds trejautību ērmu ērms, kāds *univerzitāte*, man nav pazīstams.” (Garais 1930, 79) Jānorāda gan, ka šāda tipa vārdos vēlākos laikos ir vērojama daļēja mistrietekmju pārvarēšana, lai gan ne pilnīga parauga īstenošana, ko latviešu valoda gan varētu atļauties (mūsdienu latviešu valodā lietojam *universitāte*, lai gan precīzi būtu *ūniversitāte* (lat. *ūniversitās*, ģen. *ūniversitātis*)). Viens no spilgtākajiem mēģinājumiem trejmistru situācijas pārvarēšanā ir vārda *Σωκράτης* (*Sōkrats*) atveidojums. 19. gs. beigās un 20. gs. tekstos vērojama forma *Zokrats* (Rainis 1925, 26), 20. gs. otrajā pusē dominē *Sokrats* (Feldhūns 1987), bet 20. un 21. gs. mijā parādās centieni (lielā mērā pateicoties datorēras sniegtajām iespējām) ieviest lietojumā (ne bez sašutuma izraisīšanas tradīcionālistos) oriģinālam maksimāli pietuvināto variantu *Sōkrats* (Vecvagars 1994).

Iespaidu uz īpašvārdu atveidi atstāj ne tikai starpniekvalodas – arī pašas latviešu valodas skaniskās īpatnības reizēm pretojas precīzai īpašvārdu atveidei, lai gan tā formāli būtu iespējama. Tas ir saistāms ar grūti definējamo un diezgan neskaidro valodas *eustomijas* jeb *labmutības* (*labskanības*) (Plat. *Crat.* 404d, 412e, 414c) un *euprepeijas* jeb *skaistskanības* (Plat. *Crat.* 402e) jautājumu, par kuru valodniecības pirmsausmā ir runājis Platons dialogā „Kratils”. 20. gs. valodas labskanības jautājumiem īpaši pievērsušies krievu formālisti (Tomashevskij 1999, 82–98). Patiesi jāatzīst, ka katrā valodā ir kādi skaņu salikumi, kas īsti labi neatbilst ierastajiem skaņu salikšanas paņēmieniem. Lielu uzmanību šim jautājumam ir veltījis F. Garais, savus kritērijus gan vairāk balstot uz valodas izjūtu un gaumi, nevis racionāli un materiāli izmērāmiem rādītājiem. F. Garais raksta: „vispirms jālūkojas, lai vārds būtu ērti izrunājams, skanētu daiļi, būtu ar tekošu ritumu un piemērotu galotni” (Garais 1930). Tāpat viņš uzsver, ka garu zilbju virknējumi nav īsti labi piemēroti latvieša labmutībai: „jāizvairās arī no garu zilbju virknējuma” (Garais 1930). Līdzīgus argumentus un piemērus sniedz arī E. Felsbergs (Felsbergs 1922), aplūkojot vārdu *Θουκυδίδης* (*Tukidīds*), piedāvājot to atveidot kā *Tūkūdidis*, taču mūsdienās ierasti tas tiek atveidots kā *Tukidīds*, mainot garos patskaņus pret īsajiem un atveidojumā pagarinot avotvalodas uzsvērtu īso patskani, tādējādi šķietami atvieglojot izrunu latviešu valodā, taču zaudējot saikni ar avotvalodas oriģinālu. Oriģinālam neatbilstošās garumzīmes atveidojumā nereti tiek lietotas, lai norādītu uz avotvalodas uzsvērtu zilbi, kas nav pirmā.

3. Paražas vs. paraugs: atsevišķi jautājumi

Iepriekš aplūkotie vispārīgie jautājumi rod savas konkrētās izpausmes konkrētos valodisku kategoriju atveidošanas piemēros. Kā galvenie jautājumi izšķirami trīs: deklināciju un to galotņu jautājums; atsevišķu skaņu atveidojumi, kur īpaša uzmanība jāpievērš apdvestu skaņu (*aspirata*) atveidojumam un

patskaņu un divskaņu jautājumam; poētisko tekstu īpašo vajadzību vērā ņemšanai īpašvārdu atveidē.

3.1. Galotnes un deklinācijas

Friča Garā ieteikums, lai vārdam būtu piemērota galotne, ne vienmēr ir viegli īstenojams un nav arī īsti saprotams, kam galotnei būtu jābūt piemērotai – vai atbilstībai oriģinālam vai vieglai lietojamībai mērķvalodā. Latviešu valodā vēsturiski ir izveidojusies situācija, ka lielāko daļu svešo īpašvārdu tiecas absorbēt 1. un 4. deklinācija, lai gan ne vienmēr tā ir bijis. Agrīnākajā latviešu valodas un grieķu īpašvārdu saskarsmes posmā (kristietībai svarīgo īpašvārdu apguves laikā) vairāki grieķu valodas kristietībai būtiskie īpašvārdi ar galotni *-os* (*-os*) ir atveidoti kā 3. deklinācijas vārdi, piem., *Kristus*. Lietojot 3. deklināciju, tiek saglabāts oriģinālā vārda zilbju skaits, lai gan no IDE vēsturiskās morfoloģijas viedokļa galotne *-os* atbilstu latviešu valodas galotnei *-s*, kas abas ir vēsturiskā *o*-celma liecinieces. Attiecībā uz *o*-celma grieķu vārdiem plaši izplatīta paviršība, ko veicina starpniekvalodu ietekme un valodu vēsturisko saistību neizpratne, ir gadījumi, kad pie galotnes *-os*, kas ir līdzvērtīga galotnei *-s*, tiek pielikta vēl viena galotne *-s*. Piem., grieķu nāves dieva *Θάνατος* atveidojumam latviski būtu jābūt *Tanats*, nevis *Tanatoss*, kā tas nereti sastopams gan senākos, gan jaunākos rakstos: „Eross un Tanatoss. Šie spēki katrā individuā ir līdzsvarā.” (Māksla 1991, 61)

Īpaši skaudra neatbilstība vērojama grieķu līdzskaņu celmu īpašvārdu atveidojumā, kuriem nominatīvā neparādās vārda sakne un kuri latviski būtu jāatveido pēc ģenitīva, piem., *Ἔρως*, ģen. *Ἐρωτος* (*Erōts*), kas latviešu valodā gluži vai apcirptiem spārnim bieži vien laidelējas kā *Eross* (sk. iepriekšējo piem.), nevis *Erots*. Līdzīgi piemēri ir arī *Σφίγξ*, ģen. *Σφιγγός* (*Sfinksa / Sfinga*), *Δαφνίς*, ģen. *Δαφνίδος*, (*Dafnis / Dafnids*), *Ἴρις*, ģen. *Ἴριδος* (*Īrisa / Īrida*) (ko atveido arī kā *Irīda*). Tomēr *Erots* un *Tanats* latviešu valodas svārstībās starp atveides paražām un paraugu mētāti visvairāk. Alternatīvo versiju vienlaicīgā pastāvēšana nepazīst ne laika, ne telpas robežas. Atsevišķos gadījumos interesanti vērot lietojuma dinamiku viena autora rakstītos tekstos. Tā filosofes Ellas Bucenieces rakstā „Kreisuma maldus gaisinot”, kas publicēts 1983. gadā laikrakstā „Cīņa”, runa ir par *erosu* un *tanatosu* (lietoti kā sugas vārdi) (Cīņa 1983), bet 1991. gada publikācijā „Feminisms – jauna vēstures perspektīva” žurnālā „Karogs” tiek minēti *Erots* un *Tanats*, šoreiz kā īpašvārdi, bet ar to pašu nozīmi (Karogs 1994, 147). Tomēr jāapzinās, ka līdzās uz paraugu vērstai grieķu vārdu ar galotni *-os* (*-os*) atveidei latviešu valodā pastāvēs daži nesatricināmi uz paražām balstīti izņēmumi, kuru pastāvēšanas pamatojums būs labskanība, skaidrība un nēpārprotamība, piem., *Logoss* kā reliģiska rakstura kategorija (*Logs*, kas būtu atbilstošs atveidojums, būtu ļoti neparocīgs lietojumā un radītu pārpratumus). Sugas vārdu atveidē situācija ir vēl sarežģītāka, taču to iztirzāšana neattiecas uz šā pētījuma uzdevumu.

Gana pretrunīga un sarežģīta ir arī grieķu vīriešu dzimtes īpašvārdu ar galotni *-ής (-ēs)* atveides vēsture latviešu valodā. Mūsdienu grieķu valodā šo galotni izrunā kā *-is*, kas fonētiski ir līdzvērtīga latviešu valodas 2. deklinācijai, kurā šie vārdi tika uzņemti 19. gs., piem., *Sofoklis, Periklis, Aristotelis*. Laika gaitā lielāko daļu šo vārdu savā paspārnē ir pārņēmusi 1. deklinācija, izņemot vārdu *Aristotelis*, taču tā tiesības atrasties 2. deklinācijā tiek apšaubītas (Gaile- Irbe 2013).

3.2. Skaņu atveide

Laika gaitā grieķu īpašvārdu atveidojumos ir sastopami daudzveidīgi paņēmiens skaņu atveidošanā. Sarežģījumi ir neizbēgami, jo grieķu un latviešu fonētiskās sistēmas, lai arī līdzīgas, tomēr vairākos punktos atšķiras. Priekšstati par sengrieķu skaņām ir rekonstruktīvas dabas, jo mūsdienās neviens šīs skaņas nav dzirdējis. Īpaša grieķu valodai raksturīga skaņu grupa, kas nav sastopama latviešu valodā, ir apdvestās jeb aspirētās skaņas. Patskaņu apdvestuma jeb aspirācijas rakstisks attēlojums ir atrisināts diezgan viendabīgi, pievienojot pirms patskaņa burtu *h*. Sarežģītāka situācija ir ar apdvesto līdzskaņu atveidojumu. Ja attiecībā uz *φ (ph)* ir iesakņojies no starpniekvalodām aizgūtais paņēmiens lietot *f*, tad *θ (th)* un *χ (kh)* nav viennozīmīga atveidojumi. Par ne visai veiksmīgu uzskatāms paņēmiens šīs skaņas atveidot ar diviem burtiem, jo latviešu fonētiskās izrunas tradīcijā lasītājam ir grūti uztvert, ka šie divi burti apzīmē vienu skaņu, radot izrunas un izpratnes pārpratumus. Centieni ieviest latviešu rakstībā vienu skaņu apzīmējošos burtu salikumus *kh* un *th* ir kļūma izvēle, kas uzskatāma par atgriešanos pie *čupu burtiem*. Šķietama vēlme tuvināties oriģinālam faktiski attālina no tā. Daži pozicionālie izņēmumi, kad divi burti izrunā kļūst par vienu skaņu, piem., *t* un *s* saplūšana, izveidojot *c*, ir tikai labi aprobēti izņēmumi, kas kopīgo fonētiskās rakstības ainavu nemaina. Tādi atveidojumi kā *Euthidēms, Arkhepolejs* u. tml. izkropļo zilbes robežas. Ja var pieņemt, ka divus dažādus vārdus atkarībā no konteksta var tulkot ar vienu vai vienu ar dažādiem, tad arī burti darbojas tieši tādā pašā veidā, ar vienu burtu un attiecīgi tam atbilstošu skaņu atveidojot vairākas citas valodas skaņas, jo nav ne mērķtiecīgi, ne arī iespējami latviešu valodas skaņu korpusu papildināt ikreiz, kad atvotvalodā sastopamies ar kādu skaņu, kas latviešu valodai nepiemīt.

Attiecībā uz patskaņu un divskaņu atveidojumiem arī ir bijuši mēģinājumi ieviest jaunus burtus latviešu rakstībā, piem., *y* vai *ȳ* grieķu skaņas *v (y)* atveidei (Felsbergs 1922). Grieķu īpašvārdu atveidei par labu nāktu, ja attiecībā uz latviešu valodas rakstību tiktu novērsts burta *o* trīskāršais lietojums atšķirīgu skaņu atveidē. Sakarā ar ģeopolitiskajām aktivitātēm 20. un 21. gs. mijā daudz šķēpu laužts par to, vai Eiropas kopīgā valūta būtu saucama par *eiro* vai *euro*. To, ka divskanis *eu* ir organisks latviešu valodas divskanis, pamanījis jau Juris Alunāns, teikdams: „Divbalsnieks *eu* arī latviešu valodā paliek par divbalsnieku

eu.” (Alunāns 1956, 45) Attiecīgi arī iegājusies prakse lietot *Eiripīds* (*Eurīpida* vietā) un *Leikonoja* (*Leukonojas* vietā) nav pamatota un organiska.

3.3. Īpašvārdu atveide sengrieķu tekstu tulkojumos

Tulkojot sengrieķu tekstus – gan poētiskus, gan filosofiskus, gan cita pētnieciska rakstura –, dažkārt nākas meklēt individuālu attieksmi īpašvārdu atveidē, lai būtu saprotama tekstam nozīmīgā īpašvārda semantika. Ja teksts ir prozaiska rakstura, tad nepieciešamo semantiku iespējams iekļaut aprakstoši, taču poētiskos tekstos, kur tēlu vārdi ietver kādu mītisku darbības funkciju vai jomu, kas kļūst saprotama, tikai zinot vārda burtisko nozīmi, aprakstoši izskaidrojumi neder, jo tādā veidā nav iespējams saglabāt teksta ritmisko zīmējumu. Šī jautājuma risinājumam ir divas pamatpieejas: vai nu īpašvārdu atveidot, vai tulkot. Īpašvārdu netulkojot, ir nepieciešams sniegt komentāru, taču viena teksta robežās būtu vēlama vienota pieeja, tomēr tas ne vienmēr ir viegli panākams, jo daži īpašvārdi ir guvuši latviešu valodā plašu atpazīstamību un tulkošana padarītu tos svešādus, piem., *Erots* (*Mīla*), *Tanats* (*Nāve*). Divu šo pieeju sajaukums ir vērojams Hēsioda „Teogonijas” tulkojumā, kur *Núξ*, ģen. *Nυκτός* (*Nikte*, burtiski *Nakts*) 107. vārsnā ir: „... piedzima drūmajai Niktei un sāļajam Pontam ..”, bet 123. un 124. vārsnā – „Melnā Nakts un Ereba tumsa no Haosa radās, / Naktij piedzima Ēters ..” (Hēsiods 1998, 14). Šis atdzejojuma piemērs atklāj arī trešo īpašvārdu atveides iespēju, ka īpašvārdā ietvertā semantika tiek nolikta blakus pašam īpašvārdam – *Ἔρεβος* (*Erebs*, burtiski *Tumsa*) atdzejojumā parādās kā *Ereba tumsa*.

Savelkot kopā sniegto pārskatu par sengrieķu īpašvārdu atveides vēsturiskajām gaitām un mūsdienu stāvokli, jāsecina, ka latviešu valodā dažu gadsimtu laikā ir nopītas gana sarežģītas lingvistiskas cilpas, kuras metaforiski varētu nosaukt par bizantiskām tādā veidā, kā to saprot Prusta darbu tulkoāja latviešu valodā Skaidrīte Jaunarāja, proti, „nevajadzīgi sarežģītām” (Prusts 2000, 49).

Secinājumi

Aplūkotie grieķu īpašvārdu gadījumi un piemēri neaptver visu grieķu vārdu atveides problemātiku, bet iezīmē maģistrālos jautājumu lokus, kas uzskatāmi atklāj atveides sarežģītību un neviendabīgumu. Latviešu valodniecībā būtu nepieciešams detalizēts un izvērsts pārskats par sengrieķu vārdu atveides jautājumiem, kura nepieciešamība kļūst jo aktuālāka, jo mazāka vieta latviešu valodnieku un humanitārās izglītības sistēmā tiek ierādīta grieķu valodas apguvei un pētīšanai. Vienotas sengrieķu vārdu atveides sistēmas trūkums latviešu valodā rada valodas lietotāju vidū pārpratumus, kā arī, līdzās pastāvošiem vairākiem vārda atveidojuma variantiem, lieki bagātina un pavairo sengrieķu kultūrparādību skaitu mūsdienu latviešu kultūrvīdē.

Saisinājumi

Plat.	Platons
Crat.	Kratils
IDE	indoeiropiešu

Avoti

1. Buceniece, Ella. 1983. Kreisuma maldus gaisinot. *Cīņa*, Nr. 251, 1983.11.02.
2. Buceniece, Ella. 1994. Feminisms – jauna vēstures perspektīva. *Karogs*, Nr. 12, 141–151.
3. Hēsiods. 1998. *Teogonija*. Atdz. Ģiezens, A. Rīga: Zinātne.
4. Melgalve, Valda (tulk.). 1991. Intervija ar Boru Salcmanu. *Māksla*, Nr. 5, 51–66.
5. Platons. 2014. *Kratils*. Tulkojuma rokraksts.

Literatūra

1. Alunāns, Juris. 1956. Kāds vārds par latviešu valodu. *Izlase*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
2. Feldhūns, Ābrams (sast.). 1973. *Sengrieķu valodas īpašvārdi. Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā*. Rīga: Zinātne.
3. Feldhūns, Ābrams (sast.). 1987. *Netveramais Sokrats*. Rīga: Liesma.
4. Felsbergs, Ernests. 1922. *Grieķu īpašvārdu pareizrakstība latviešu valodā*. Rīga: Latvijas Universitātes izdevniecība.
5. Gaile-Irbe, Agnese. 2013. *Filoloģes Agneses Gailēs-Irbes lekcija Pasaules Filosofijas dienu 2013 ietvaros*. Pieejams: [youtube.com/watch?v=Ofy1D_eWl8o](https://www.youtube.com/watch?v=Ofy1D_eWl8o)
6. Garais, Fricis. 1930. *Daži latviešu valodas jautājumi*. Rīga: autora izdevums.
7. Prusts, Marsels. 2000. *Ziedošu jaunavu pavēnī*. Tulk. Skaidrīte Jaunarāja. Rīga: Daugava.
8. Rainis. 1925. Zokrats un ciemiņi. *Jaunības Tekas*, Nr. 7. Rīga: A. Jessens.
9. Rūmniece, Ilze. 2009. Par grieķu īpašvārdiem un grēcismiem latviešu valodas vidē. *Antiquitas Viva*. III. Aleksejeva, B., Lāms, O., Rūmniece, I. (sast.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 147–156.
10. Tomashevskij, Boris. 1999. *Teorija literatūry*. Moskva: Poetika.
11. Vecvagars, Māris. (sast., tulk.). 1994. *Pirmssōkratisko domātāju darbu fragmenti*. Rīga: Vaga.
12. Vecvagars, Māris. (sast.). 2008. *Sengrieķu-latviešu īpašvārdu vārdnīca*. Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts.

Summary

The problem of rendering Ancient Greek proper names into Latvian is as old as the written Latvian language itself. Respectively, this problem has been studied on a wide scale, but still the new translations of ancient texts compel to review the former and current renditions and to re-evaluate them. Historically a significant impact on the principles of rendition has been acquired from the German language as the first intermediary language, and later an additional impact has been received from the Russian language. With the emergence and development of classical philology in

Latvia and the translations of ancient texts into Latvian, there have been attempts to disentangle Latvian language from the layers of intermediary languages in the rendition of Ancient Greek proper names. As a consequence, it is possible to talk about two approaches in the contemporary Latvian language – the one that is oriented towards customs or tradition, and the other, that is oriented towards the example of the ancient language and the classical form. In this study the focus is on the possibility to identify and distinguish these approaches, with the aim to clarify some essential points of rendition regarding the phonetic system. Besides the linguistic aspects in the rendition of Ancient Greek proper names, quite often the functional meaning of these names is of importance in poetry. A problem, that has to be kept in mind, when attempting to take a systematic look at the problems and possibilities of the rendition of proper names, is the large quantity of Ancient Greek appellatives in the Latvian language, thus every attempt to systematise the matters of rendering proper names would affect the orthography of Ancient Greek names.

The Image of Poland and Poles in the “Latvian Encyclopedia” („Latviešu konversācijas vārdnīcā”) (overview of major problems)

Polijas un poļu attēlojums „Latviešu konversācijas vārdnīcā” (problēmas ieskicējums)

Monika Michaliszyn

Uniwersytet Warszawski

Krakowskie Przedmieście 26/28

00-927 Warszawa

E-mail: m.michaliszyn@uw.edu.pl

The paper is an innovative study of the image of Poland and Poles in the “Latvian Encyclopedia” (LKV) and of the involvement of Polish experts in writing entries and articles. Judging by the press materials that have survived to date, the LKV editorial staff along with the executive editor were inclined to assign entries related to particular countries to experts from the described countries. As regards the entries concerning Poland, that procedure was consistently applied in most cases.

The main contributors of entries about Poland and Poles were eminent Polish intellectuals, who stayed in Latvia as subsequent volumes of the LKV came out. The greatest number of entries was written by Polish literary historians, the Professors of the University of Latvia at the time, Julian Krzyżanowski and Stanisław Kolbuszewski. Based on the analysis of the content with reference to Poland, it can be inferred that the LKV editors were increasingly eager to assign entries to Polish authors, which is reflected by the growing number of entries about Poland in the subsequent volumes. Polish authors were also asked to contribute entries on general cultural phenomena, such as *Romanticism* or *fables*. The qualitative analysis of entries found that the entries contributed by the two leading Polish authors reflect their literary preferences and research passions.

Volume 17 of the LKV is of special interest. It is mostly devoted to Poland-related topics. The entries were contributed by the aforementioned researchers and many other eminent Polish scholars and scientists, including the President of the University of Warsaw at the time, Władysław Antoniewicz. Some articles were written by notable Latvian researchers, e. g., Ludvigs Adamovičs. The articles about Poland contain a surprising amount of detail. The contrastive analysis of Poland-related content and information about other European and world countries (based on the total number of pages) reveals that Poland is by far the most thoroughly described country, which is indicative of the role it played in Latvia during the interwar period, and provides

evidence of the excellent cooperation between Polish and Latvian researchers. As Volume 17 contained high-quality entries about Poland, the LKV editors decided to issue a separate booklet with the articles concerning Poland. This is yet another proof of the popularity that Poland enjoyed in the interwar Latvia.

Key words: Polish-Latvian cultural and scientific relationship, “Latvian Encyclopedia” („Latviešu konversācijas vārdnīca”), interwar period, lexicography, Julian Krzyżanowski, Stanisław Kolbuszewski.

The year 1918 marked an important turning point in the Polish-Latvian relations. Interestingly, the outcome of World War I was beneficial for both nations: Poland renewed its statehood, while Latvia declared independence for the first time (Jēkabsons 1996, 21–22). Those two events were separated by a span of just one week (Poland regained independence on November 11, 1918 whereas Latvia became a sovereign state on November 18, 1918) and opened a new chapter in the Polish-Latvian cultural relations (Michaliszyn 2011, 246–247). The status of Polish culture with a view to Latvian culture changed from a superior position (especially in the former Polish Livonia) to an equal one. Regarding the ethnic Poles, their culture had to redefine itself as Latvian culture became predominant in the newly established state. From then on, the Polish-Latvian ties were shaped by the diplomatic relations between the two countries, having an impact on their cultural exchange (Kolbuszewski 1993a, 61), which also embraced scientific cooperation. Thanks to the relations at the state level, closer co-operation between Polish and Latvian researchers began to develop in the mid and late 1920s. A key role in encouraging this cooperation was played by Juliusz Łukasiewicz, the newly appointed Polish envoy, who arrived in Riga in 1926. His highly successful diplomatic mission (Łossowski 1991, 34) created a climate that was favorable to cultural partnership in other fields, including scientific cooperation. It was then that the first Latvian researchers visited the University of Warsaw. Closer co-operation was established between Polish and Latvian historians and philologists, who later on became architects of the Polish-Latvian cultural partnership in the 1930s (Michaliszyn 2013a, 77–79). In 1928, the Chair of Philosophy, Languages and Literatures at the University of Latvia started a competition among Polish researchers for Professor of Slavic Literatures. The position was awarded to Julian Krzyżanowski, an eminent Polish scholar, who was a pioneer of the Polish-Latvian cultural partnership (Michaliszyn 2013a). He was succeeded by S. Kolbuszewski, who made an invaluable contribution to the development of the Polish-Latvian cultural relations (Michaliszyn 2013b). The work of Łukasiewicz, Krzyżanowski and Kolbuszewski resulted in a range of projects aimed at the Polish-Latvian partnership, such as various publications (Kolbuszewski 1993, 124–127; Świdzińska-Krzyżanowska 1964, 30–38), student and academic staff exchange, and the Latvian as a Foreign

Language Course at the University of Warsaw – the first one in Poland (Michaliszyn 2013a, 92).

However, the most pronounced impact on enhancing the Polish-Latvian cultural partnership was created by the involvement of J. Łukaszewicz, J. Krzyżanowski and S. Kolbuszewski in one of the greatest research undertakings in the independent Latvia, – the publication of the Latvian Encyclopedia „Latviešu konversācijas vārdnīca” (LKV, Vol. 1–21, 1927–1940). The Encyclopedia was published in 1927–1940, which is the period when the three Poles stayed in Latvia. It comprised 43 008 entries, published in 168 bulletins, 21 volumes. The executive editor of the Encyclopedia was Arveds Švābe, an eminent Latvian scholar. The first seven volumes were published in the circulation of 15 000 copies. Starting with Volume 8, the circulation was reduced to 12 000 copies. The last volume, published in 1940, came out in only 9 000 copies, and was brought to the entry “Tjepolo”. Work on the LKV was disrupted when the political system changed (Daija 1991, 8–9). The Latvian Encyclopedia drew on the tradition of the so-called conversation dictionaries published by German lexicographers Friedrich Arnold Brockhaus and Joseph Meyer. These popular science publications addressed to educated people who wanted to supplement their knowledge (Olkiewicz 1998, 115–118), served as models for Latvian publishers, who adjusted them to local needs and possibilities (Grīns 1929, 865).

The aforementioned promoters of the Polish-Latvian partnership contributed most of the entries about Poland and Poles to Latvia’s greatest lexicographical work. It can also be safely assumed that their presence in Latvia had a positive impact on the number and scope of Poland-related entries. Given the overall size of the publication, its uniqueness (the first comprehensive encyclopedia of this type in the history of Latvian lexicography) and the high circulation, it could be argued that the LKV had a significant impact on shaping the worldview of the Latvians at the time. As the Encyclopedia was a popular science publication, its entries provided essential information about Poles, developments in Poland as well as its history, culture and literature. Thus, it seems worthwhile investigating how the Polish authors have contributed to that historical project.

Unfortunately, this monumental work has never been a subject of a monograph. The archive collection of the A. Gulbis publishing house was lost during the period of the Soviet occupation. The archives could have contained valuable background information regarding the creation of the Latvian Encyclopedia and the role played by the Polish authors in that process. Credible information about the contribution of foreign authors to the LKV can be found in a series of articles published in the Latvian press of the interwar period (e.g. Gulbis 1927; Grīns 1929; Blese 1936; K. Z. 1938), as well as in publications resulting from the discussion of the 1991 collotype edition of the LKV (cf., e.g. Birze 1991; Lāms 1991). Another source of

information about the involvement of non-Latvian authors (including the Polish ones) is an interview with the head of the LKV history section, Teodors Zeids. He mentioned that it was A. Švābe, the executive editor, who had the final word in assigning entries to specific experts. As regards entries referring to particular countries, he would entrust the tasks to authors from the respective countries (Daija 1991, 9). Analysis of Poland-related entries shows that with respect to Poland that procedure was consistently applied in the majority of cases.

The most complete information about the contributions of the Polish authors to the LKV is found in the subsequent volumes of the Encyclopedia. The foreword to each volume features lists of entry authors, their affiliations and occupations. Additional information is provided in each volume in the "Indexes of authors of the longest articles".

One of the contributors to the very first volume of LKV (LKV, Vol. 1., 1927) was J. Łukasiewicz, who had served as envoy to Latvia for a year. He is listed in the "Index of authors of the longest articles" as the author of "articles about Polish history, literature and science" (LKV, Vol. 1., 1927, X). His name is also found in Volumes 2 and 3 though it is no longer listed in the "Index of authors of the longest articles". In most cases, Łukasiewicz's entries, written in a fairly original style, are devoted to key figures of Polish culture and history. Even though in Volume 1 Łukasiewicz is listed in the index of authors of the longest articles, his entries are fairly concise. In his entries about Polish writers, Łukasiewicz draws largely on biographical information and provides a brief overview of their works. In most cases he does not even provide the titles of these works, as is the case with writer Michał Bałucki ((LKV, Vol. 1., 1927, 1740–1741) or painter Tadeusz Ajdukiewicz, nor does the author say anything about the role they played in the history of Polish culture. However, in some entries devoted to the Polish writers, Łukasiewicz focuses on their involvement in Polish politics, which can be attributed to his educational background in political science and career as a diplomat. A good example of his approach is the entry about Adam Asnyk, a notable Polish poet. The article does not contain any information concerning the poet's works, and focuses solely on his involvement in the conspiracy movement: "Adam Asnyk – a Polish writer. For his engagement in the conspiracy movement he was imprisoned in the Warsaw Citadel; in 1863 he was a member of the National Government during the January Uprising; from 1870 on he lived in Kraków, where he died. He published his poems under the pen name El...y" (LKV, Vol. 1, 1927, 976) Similar references to political involvement with very limited information about any further output can be found in the entry *Ajdukiewicz Tadeusz*. "(...) a Polish painter, known for painting portraits of the royal families in London, Petersburg, Brussels and Sofia as well as sports and military landscapes. When the war broke out, he joined Piłsudski's legions. He died from wounds he incurred in 1916." (LKV, Vol. 1, 1927, 120)".

Interestingly, more detailed information about the individuals' literary output is likely to be found in entries on Polish statesmen. The entry *Czartoryski Adam Jerzy* (LKV, Vol. 1, 1927, 4073–74), besides the most important biographical events, includes the titles of his works, which he wrote in French. The entries about political figures are also much longer although in such cases the author relied on subjective criteria. The entry about Czartoryski, for example, is longer than the entry on Roman Dmowski (LKV. Vol. 3., 1928–29, 5609) – one of the most important politicians of the interwar period, who, alongside Józef Piłsudski, has been among the founders of independent Poland in 1918. The entry about R. Dmowski is only 10 lines long (by contrast, the entry Czartoryski is 12 lines long) and includes the most important facts from the statesman's life. It concludes with the information that “when Dmowski created the National-Democratic Party, he became the chief opponent of Marshal Piłsudski” (LKV, Vol. 3., 1928–29, 5609). The entry lacks information about the key role that Dmowski has played in Poland's history. Furthermore, Łukasiewicz does not mention any titles of his works, which had a strong impact on Poland's modern patriotic thought of the first half of the 20th century. Writing politically biased articles was a common practice among the authors of the encyclopedias in the interwar period. (Dąbrowska 1991, 86).

Even though he wrote concise entries using his own original style, Łukasiewicz will be remembered as one of the Polish authors who made a significant contribution to the largest Latvian encyclopedia. Undoubtedly, his work encouraged the Encyclopedia's editors to search for other Polish contributors. When Łukasiewicz finished his diplomatic mission in Riga in 1929, the following volumes were published without contributions from Polish authors, which was further evidence of the importance of his work. Unfortunately, due to the lack of the archived materials, the authorship of Poland-related entries in Volumes 4, 5 and 6 remains unknown. Therefore it remains unspecified, for example, who wrote the entries on Aleksander Fredro (LKV, Vol. 5, 1929–30; 9290) or Seweryn Goszczyński (LKV, Vol. 6, 1931, 10279). These articles slightly differ in approach: the entry about Fredro gives an overview of his works and describes the role the author played in the history of Polish literature; the entry about Goszczyński also includes biographical information. However, both entries share one quality – they provide brief resumes of the authors' literary output and list their major works. They also contain images of both writers. Of special merit is also the entry devoted to Polish chemist Waldemar Fiszer by an unknown author (LKV, Vol. 5, 1930–31, 8713). Fiszer was a key figure in the Polish-Latvian scientific relations during the interwar period (Stradiņš, Grosvalds 1994, 38–39). The entry occupies the whole column and includes a photograph that fills one-third of the column. The detailed biography emphasizes the Polish chemist's

ties with the Latvian research institutions, notably with the University of Latvia. The entry also lists the scientist's major publications.

The names of Polish contributors to the LKV can be found again in Volume 7 (LKV, Vol. 7, 1931), which was published shortly after Julian Krzyżanowski started his teaching and research at the University of Latvia. Krzyżanowski, who is listed as “the author of the longest articles” in the indexes to Volumes 7, 8, 9, 10, 13 and 17, contributed a total of 31 entries (Świdzińska-Krzyżanowska 1964, 29–39), which were primarily devoted to literature. He also wrote articles about eminent Polish historians and artists, including one of Poland's most distinguished painters, Jan Matejko. Finally, he contributed a description of Kraków, Poland's former capital. The first entry by Krzyżanowski was devoted to Kazimiera Hłakowicz (LKV, Vol. 7, 1931, 12549–12550), who was a key figure in the Polish-Latvian relations. This eminent Polish poet, who enjoyed great popularity in the interwar period, was born in Vilnius, and spent part of her childhood in Daugavpils. Until the end of her life, she regarded Livonia as her mother country. For several years (at the time when her biography was published in the LKV), Hłakowicz served as a secretary to J. Piłsudski. However, the structure of the article on Hłakowicz betrays Krzyżanowski's literary passions. The entry contains hardly any biographical facts (besides information about the education she received at European universities); instead, it provides a fairly detailed formal and content analysis of the poet's works. Krzyżanowski does not avoid value judgments as he describes some of her works as “wonderful”. The entry includes the titles of Hłakowicz's works as well as Polish and German references.

Krzyżanowski devotes much less attention to another eminent Polish writer, Jarosław Iwaszkiewicz (LKV, Vol. 7, 1931–32, 13302). Even though he describes him as “a great esthetician and master of style”, his entry on Iwaszkiewicz is only seven lines long as opposed to the Hłakowicz entry, which is 40 lines long. Such differences in entry size are indicative of the author's subjective and biased approach to the entry construction.

Volume 9 contains as many as 13 articles by Krzyżanowski, and thus has the largest number of entries by this author. Most of them are devoted to writers, i. e., Jan Kasprówicz, Sebastian Fabian Klonowicz, Jan Kochanowski, Wespazjan Kochowski, Stanisław Konarski, Ludwik Kondratowicz, Maria Konopnicka, Joseph Conrad, Ignacy Krasicki, Zygmunt Krasiński and Józef Ignacy Kraszewski. In this volume Krzyżanowski also demonstrates his subjective approach. It should not come as a surprise that he devotes much attention to eminent writers in the history of Polish literature, such as J. Kochanowski, a pioneer of Polish literature, or Z. Krasiński, one of the three great bards of Polish Romanticism. However, a particular feature, which may raise a few eyebrows is the size of the entry devoted to the life and works of S. J. Klonowicz – a 16th century poet, who, according to Krzyżanowski himself, “could not match his contemporaries; nor was he a profound

thinker or a satirist” (LKV, Vol. 9, 1931–32, 16799). The author’s interest in Klonowicz seems to have been inspired by his historical and literary pursuit, namely, by his studies of the 16th century Polish writers and prose (Świdzińska- Krzyżanowska 1964, 27–31).

A similar information overload is found in the entries on L. Kondratowicz, a 19th century writer, and Joseph Conrad, who was Krzyżanowski’s contemporary. The description of Conrad’s life and works occupies two columns and includes a photograph, which spreads across the whole page (sic!). Far from downgrading the significance of Conrad’s output for Polish and world literature, it is debatable whether his contribution to Polish culture was as meaningful as that of Maria Konopnicka, whose entry is barely half a column long. A factor that can be viewed as humorous was that Krzyżanowski also wrote an entry about himself. The *Julian Krzyżanowski* entry (LKV, Vol. 10, 1933–34, 18635) extends over one and a half columns and includes a photograph. Besides a detailed biography of the scholar, the entry contains information about his books and gives a brief overview of his shorter publications. In its final section, the article announces the forthcoming publication of a book on the 16th century novels and stories. The size of the entry devoted to Krzyżanowski is surprisingly large, given that the article is preceded by the entry about Adam Krzyżanowski (LKV, Vol. 10, 1933–34, 18635), an eminent professor of economics in the interwar period, and the vice-president of Jagiellonian University at the time. He was also a deputy to the Sejm (the lower chamber of the Polish Parliament). The *Adam Krzyżanowski* entry occupies only one-fourth of the column.

Even though some of Krzyżanowski’s entries reflect his views and literary preferences, it can be concluded that most of his articles are constructed in a consistent manner. The author’s first and last name, dates of birth and death, as well as the information about the occupation (e.g. Polish writer, historian and painter) are followed by a brief biographical sketch. Krzyżanowski then goes on to list the writer’s major works and to provide a brief description thereof, focusing on the content. Many a time the scholar adds his own critical evaluation of these works, indicating which ones merit closer attention. He also evaluates the author’s output more objectively from a historical and literary perspective. A good example of this approach is the following extract from the entry on Ignacy Krasicki: “Thanks to his valuable thoughts, refined taste, and beauty of form, he greatly contributed to the rebirth of Polish literature during the reign of King Stanisław August Poniatowski” (LKV, Vol. 9, 1933, 17869). Krzyżanowski also emphasizes the role the writers have played in the development of Polish literature, e.g., J. Kochanowski (LKV Vol. 9, 1933, 16875) or Z. Krasiński (LKV, Vol. 9, 1933, 17870). Larger entries are supplemented with references, primarily to Polish-language sources. Of special note is the entry on Jan Łukaszewicz (LKV, Vol. 13, 1939, 1935–36, 24812), a Polish Jesuit who worked in Latgale

(Polish Livonia). Krzyżanowski cites the most up-to-date Latvian source – “The History of Latvian Literature” by L. Bērziņš, which was published in 1935 – a year before the publication of Volume 13.

Overall, it can be said that the entries contributed by J. Krzyżanowski are short critical studies of the literary output of the described figures (predominantly writers). It seems, however, that given the author’s research achievements, this perspective was fully justified. By the time he wrote the entries, Krzyżanowski had contributed a number of scholarly publications on the writers in question or on the literary periods in which they published their works. He had written studies devoted to J. Kochanowski, S. F. Klonowicz, L. Kondratowicz, Z. Krasiński and other writers (Świdzińska-Krzyżanowska 1964, 28–29). As regards the entries from other fields, Krzyżanowski drew on the relevant source literature. A good example of this approach is the entry regarding *Kraków* (LKV, Vol. 9, 1933, 17838–17843) – a major tourist attraction in Poland. The article includes a number of photographs depicting Poland’s ancient capital. However, in this entry Krzyżanowski also embraces the cultural and scientific significance of the city. His article on Matejko features reproductions of the artist’s paintings, which give evidence as to the evolution of the painter’s style. Yet one of the most interesting contributions to the LKV by Krzyżanowski is his entry on *fables* (LKV, Vol. 16, 1937–38, 30949–30956), which are considered to be a major literary genre in Latvian literature. The very fact of assigning this entry to the Polish author speaks volumes about the prestige and reputation that Krzyżanowski enjoyed among his Latvian associates.

Julian Krzyżanowski finished his cooperation with the LKV editorial staff in 1938, having contributed a large article entitled *Polish literature (until the Romantic period)*, published in Volume 17. The entry is seven columns long and presents the most important figures and trends in the history of Polish literature from its birth until the early 19th century. Despite the author’s very own approach to entry construction, it needs to be said that in terms of content, the greatest part of his articles provide the most essential information about the described figures and phenomena. His subjectivism comes to the fore primarily in longer articles as he elaborates on a writer’s life and output. In his evaluation of the roles that particular writers have played in Polish literature, Krzyżanowski shares the views of other researchers. The author’s expertise as a literature historian can be best appreciated by the sheer number of entries devoted to the Polish literature that he contributed: they account for more than a half of the total entries he wrote, and for more than one-third of all Poland-related entries in Volumes 7–13 written by Polish authors. It can thus be concluded that J. Krzyżanowski was one of the key contributors of Poland-related entries.

Among the first time contributors to the LKV, Vol. 7, there is yet another Polish researcher, Kazimierz Chodynicki, a notable historian, who was a

Professor of Vilnius and Poznań Universities. He wrote entries about Polish monarchs, such as Jadwiga, the Jagiellonian Dynasty, John II Casimir, John I Albert, John III (LKV, 1931–2, Vol. 7); Casimir IV Jagiellon and Casimir III the Great (LKV, 1933, Vol. 9), as well as those dedicated to the eminent figures in Polish history, e.g. Tadeusz Kościuszko (LKV, 1933, Vol. 9). His entries are extremely long (the Jagiellonian Dynasty occupies more than seven columns, other entries are usually three or four columns long) and well-referenced. Most of them include a photograph. Interestingly, the Polish historian also wrote the entry *History of Lithuania until 1917* (LKV, Vol. 12, 1935, 24310–24327) even though the LKV editorial staff cooperated with Lithuanian historians. K. Chodyncki was an LKV contributor until 1939, when he wrote another set of entries (primarily about Polish kings) published in Volume 19. Krzyżanowski's and Chodyncki's work opened a new chapter in writing the articles referring to Poland. From then on, they were written by experts in particular fields.

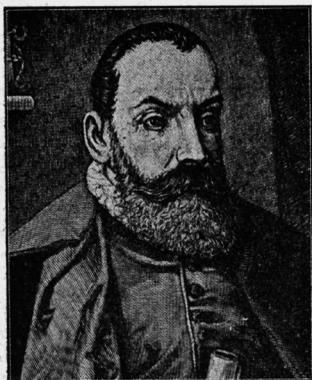
In 1935, along with the publication of Volume 13, the list of LKV contributors came to include Associate Professor Stanisław Kolbuszewski, who had just become a Professor of Slavic Literatures at the University of Latvia. The researcher who had made a name among Polish literary historians, contributed to Volumes 13–21 more than 100 articles and entries about Polish literature, culture, writers, poets, publicists, cultural and social activists, theatre and other topics. His legacy also includes collective articles on Polish literature (Kolbuszewski 1993b, 24). Not all of his entries are listed in the “Indexes of authors of longer articles”, and it prevents a full reconstruction of the Polish scholar's involvement in the construction of the Latvian Encyclopedia. Since Kolbuszewski contributed a vast amount of material, the following sections of this paper will discuss only the most important features of his entries.

Based on the LKV, it can be inferred that, as was the case with Krzyżanowski's entries, Kolbuszewski's articles were mostly devoted to Polish writers or concepts central to the history of Polish literature. Thus, it is no coincidence that the first article by Kolbuszewski is his entry devoted to Józef Mehoffer (LKV, Vol. 13, 1935/36, 26336–27) – a Polish painter and decorative artist, one of the leading figures in Polish Modernism. According to the analysts of Kolbuszewski's scholarly output, his major research themes were Romanticism and Modernism (Choroszy 1993, 61). He also had a passion for studies of Polish theater, especially in the Romantic period. These topics were addressed in most of his publications prior to his arrival in Riga (Kolbuszewski 1993a, 117–124). No wonder his research interests were well reflected in the entries he contributed to the LKV.

Kolbuszewski's first contribution to Volume 14, published in 1936, is the entry on *messianism* [2] (LKV, Vol. 14, 1936, 26796–26797), more specifically, the second meaning of the general entry *Messianism*

pieminekļis: cilvēka dvēseles vēsture, kušš pa sāpju ceļu nonāk līdz filosofiskai sintezei un samierinās ar cilvēka likteni. Kochanovska darbi kļūst gandrīz par dzejas kōdeku veselēm 2 nākamēm g. s., par klasisku kōdeku, kur antikās literatūras dzejas pilnība realizēta ar p. valodā piejamiem līdzekļiem. Šo kōdeku

gām atjautībām (*concetti*). Šis virziens, ko Polija pārņēma no romāņu, sevišķi no italiešu r-as, izplatās Polijā ar galma dzejnieku, kā arī ar jezuitu skolu palīdzību. Vislielāko formālo pilnību tas sasniedz galma dzejā, «kristīgā Horācija» jezuita M. Sarbjevskā (*Sarbiemski*) latīņu valodā sacerēta reliģiskā lirikā, kā arī A. Morština (sk.) erētiskā lirikā p. valodā. Turpretim to rakstnieku starpā, kas atrodas ārpus galma, baroks dod ļoti raksturīgu dzeju par vēstures tematiem, kā arī morāliski noskaņotu dzeju, kas tēloja toreizējo dzīvi saskaņā ar realisma prasībām. Poezijā par vēstures tematiem pirmo vietu ieņem V. Potockis (*Potocki*), *Wojna chocimska* (ap 1670) autors, kā arī kāds anonīms autors, kas sarakstījis lielu poēmu par Čenstochovas aplenkšanu (*Obleżenie Jasnej Góry*, Gaišā kalna aplenkšana). Šie episkie mēģinājumi darināti pa daļai pēc T. Taso Atbrīvotās Jeruzālemes parauga, ko skaisti pārtulkojis P. Kochanovskis (1618). Potockis tai pašā laikā rada milzīgu morāliskās (*Moralia*) un anekdotiskās dzejas (*Blęnu dārzs*, *Ogród fraztek*) sējumus līdzīgi spējīgam lirikim Kochovskim (sk.), kuŗa darbos izpaužas plašās šļachtas uzskati un noskaņojumi nepārtraukto kuŗu gadus Jana Kazimira un Jana Sobjeska laikā. Prōzas nozarē šis paša tendences reprezentē Jana Paska Memuāri (*Pamiętniki*), kas vienādi vērtīgi kā vēstures avots un kā sadzīves glezna. To laiku literārā produkcija kvantitatīvi ļoti ievērojama; turpretim kvalitātes ziņā bieži vien ļoti vērtīgie darbi paliek rokkrastos, un tos ceļ dienas gaismā un iespējš tikai sākot ar 19 g. s. vidu, kāpēc šo literatūru vēl nav iespējams pilnīgi novērtēt. Baroka virziens, sasniegdams g. s. pēdējos gados savas attīstības virsotni, pamazām deģe-

J. Kochanovskis.

lieto jaunākie 16 g. s. dzejnieki, piem., dziļais lirikis Mikolajs Šarņskis (*Szarzyński*), interesantais pilsētas dzīves tēlotājs Sebastjans Kļonovičs (*Klonowicz*) un Šimons Šimonovičs (*Szymonowicz*), lauku dzīves idillu rakstītājs un ievērojamais latinists, kas aiz Polijas robežām pazīstams ar vārdu Šimons Simonids. Tomēr jau ap 16 g. s. beigām p. r-ā parādās jauns virziens, t. s. baroks, kas ar saviem estētiskiem ideāliem bieži vien noteikti pieslienās pirmshumānisma viduslaiku tradīcijām. Pretēji senās poēzijas estētiskiem ideāliem, baroka poētika sevišķi uzsvērt realisma principu, un reāli uztvertos tematus ietērpj izmeklētā, puķainā tērpā, kas izrotāts ar raksturī-

Figure 1

(LKV, Vol. 14, 1936, 26795–96), written by eminent Lithuanian theologian Ludvigs Adamovičs. It seems that the very idea for an entry defining Polish Messianism came from Kolbuszewski himself, who played a role in creating the list of Poland-related entries. Interestingly, the concept of Polish messianism has received more thorough treatment than its more general counterpart. His definition of Polish messianism is largely based on Mickiewicz's views, more specifically on Father Piotr's vision from the poetic drama *Dziady Part III*. This approach seems to stem from the fact that a few years earlier S. Kolbuszewski published an article on this topic entitled "The Earthly Messiah of nations [on Father Piotr's vision]" (Kolbuszewski S., 1930), which is listed as a reference, among other notable publications. As was the case with J. Krzyżanowski, his own approach to the subject of the entry should be attributed to the key role that Kolbuszewski played in the discussion of the essence of Polish messianism and its symbols held among Polish literary historians in the late 1920s (Choroszy 1993, 63). Similar interpretation should be applied to the content of Kolbuszewski's entry on Adam Mickiewicz, one of the three great Polish Romantic bards, who is approached with cult by the scholar (Choroszy 1993, 63). A. Mickiewicz is one of Poland's most eminent writers who made a great contribution to the development of Polish literature. He also left his legacy as a representative of Polish national thought. However, the LKV article seems to be oversized: it occupies three and a half columns and includes a photograph covering the following page (LKV, Vol. 14, 1936, 27055–27058). The extensive biographical section of the article occupies one column. It ends with information which is designed to emphasize the poet's significance for Polish literature: readers can find out that Mickiewicz was buried in the crypt beneath the Wawel Cathedral holding the tombs of Polish monarchs. In the following two columns, Kolbuszewski provides a description of the poet's major works, underlining their significance in the development of Polish Romanticism. The author also emphasizes the role of Mickiewicz's works in shaping the national attitudes of Poles. He particularly focuses on the works that promoted the ideas of Prometheism and Polish messianism ("Dziady" and "Books of the Polish Nation and the Polish Pilgrimage"), and provides a description of Poland's national epic "Pan Tadeusz". Kolbuszewski's overview of Mickiewicz's life and works is concluded with a sentence which emphasizes the unique character of the poet's legacy and shows the impact of the great Romantic bard on shaping the attitudes of his compatriots: "It is thanks to him (Adam Mickiewicz – M. M.) that Polish literature reached its apogee; as a poet and a national leader, he created a vision of the future" (LKV, Vol. 14, 1936, 27057). The article is followed by a list of references in Polish, French, English and Russian along with information about the Latvian translators of Mickiewicz's works and general bibliographical information on the Latvian translations. Both the size and the amount of detail included should not come as a surprise given Kolbuszewski's fascination with the

eminent Polish poet. While in Riga, the Polish scholar set out to work on his book “On Pan Tadeusz”. He also edited Mickiewicz’s biography “The Life of Adam Mickiewicz” by Władysław Mickiewicz (Choroszy 1993, 64).

A long entry in Volume 20 is also devoted to another great Polish Romantic bard, Juliusz Słowacki. Kolbuszewski’s article is two pages (four columns) long but does not include a photograph (LKV, Vol. 20, 1939–40, 39446–39449). In his entry, the author centers on J. Słowacki’s output, highlighting its artistic values. The article lists the poet’s major works along with brief descriptions of their content. Kolbuszewski discusses them against the background of European Romantic ideas. He mostly focuses on the drama “Kordian”, emphasizing that its general message should be viewed as a critique of Mickiewicz’s idea of Prometheism (sic!). However, Kolbuszewski fails to mention Słowacki’s significant impact on Polish liberation thought. Finally, in contrast to the Mickiewicz entry, the article on Słowacki does not include any information regarding the poet’s burial site – the royal crypts at Wawel. The list of references is brief, and consists of only three items. However, it does include J. Kleiner’s monograph, which sees the bard as a creator of national thought (Kleiner 1906). Unfortunately, the author does not mention any translations of Słowacki’s works. Concluding, in his description of Słowacki’s output, Kolbuszewski emphasizes its artistic values, ignoring its impact on shaping the patriotic attitudes of Poles. This approach seems to be attributed to the antagonism between the two Romantic bards, which was the subject of many a publication (e. g. Kleiner 1919, 274–277). As the author of several studies on Mickiewicz, whom he deeply admired, unsurprisingly, Kolbuszewski highlighted his role in shaping the national idea.

A great deal of space (more than one column) is devoted to writers who represent Kolbuszewski’s other major research area: the literature of Modernism (Young Poland). For example, the author contributed entries about Władysław Orkan – an eminent Young Poland writer (LKV, Vol. 15, 1937, 30004–30005), and Kazimierz Przerwa-Tetmajer – a notable poet of the Modernist period (LKV, Vol. 21, 1940, 42719–42720). Besides short biographical information, Kolbuszewski presents the content of major works, and – in the case of K. Tetmajer – the major poetic themes. The author gives positive reviews of these works. The entry is followed by an exhaustive list of references (there are six publications in the Tetmajer entry) and information about the Latvian translations. The entry on Stanisław Przybyszewski (LKV, Vol. 17, 34331–34332), the third bard of the Young Poland period, whom Kolbuszewski describes as a Young Poland leader, is similarly structured. The entry includes information about key trends in Przybyszewski’s literary output, the titles of his major works, his views on art, and Latvian translations of his works. The list of references contains only two titles; however, one of them is Kolbuszewski’s publication entitled “Regional motifs in Przybyszewski’s works

(1928)” (sic!). Kolbuszewski also wrote an extensive article on *Polish theater (until 1860)*, which was published in Volume 17.

Writers from the period of Polish Positivism seem to receive less attention from Kolbuszewski, although their role in shaping national consciousness should not be underestimated. The author contributed entries about Eliza Orzeszkowa (LKV, Vol. 15, 1937, 30221–30222) and Henryk Sienkiewicz (LKV, Vol. 19, 38131–38133, 1939). The former was one of the most acclaimed female novelists, the author of “On the Niemen” – a masterpiece of Polish literature that was comparable, even in Kolbuszewski’s view, to Mickiewicz’s *Pan Tadeusz*. However, her literary output is discussed in an entry that occupies only one and a half column. The author merely lists the titles of her major works, which are arranged in thematic groups. He devotes more space (several lines) only to the aforementioned “On the Niemen”. In reviewing Orzeszkowa’s output, though, Kolbuszewski gives a positive opinion stating that “she went down in the history of Polish literature not only as a writer but also as an educator of the Polish nation”. He also mentions numerous Latvian translations of her works, but provides the name of only one translator (LKV, Vol. 15, 1937, 30222).

The entry about Henryk Sienkiewicz, best known for his “Trilogy”, which has continued to shape the Polish social imagination, seems to be too short in comparison to the articles about Polish Romantic writers. The one-page text includes mostly plot descriptions of the novels and stories by one of the most eminent Polish prose writers. The smaller content of entries on Positivist writers should be viewed in terms of Kolbuszewski’s main research interests. The author was “surprisingly consistent in excluding the literature of Polish Positivism from his avid interest in 19th century literature” (Sikora 1993, 67).

Kolbuszewski is credited as having contributed a number of entries on other notable and less known writers, such as J. U. Niemcewicz (LKV, Vol. 17, 1938), M. Rej, W. Reymont (LKV, Vol. 18, 1938–39) or A. Strug (LKV, Vol. 20, 1939–40). Despite the differences in entry size, which result from the author’s research interests and literary preferences (as was the case with Krzyżanowski’s articles), Kolbuszewski’s entries contain the most essential information about the writers in question, their output, and the significance of their works for the history of Polish literature. In most cases, the entries are followed by several bibliographical sources. The information about the Latvian translations of the works by the described writers could have been found very useful by the Latvian readers. Kolbuszewski definitely deserves credit for contributing a very large number of entries about Polish writers, including the less known ones. It could thus be inferred that, like Krzyżanowski, he was involved in constructing the list of Poland-related entries. The author also contributed several entries from fields that were beyond his expertise. For example, he wrote articles about Polish statesmen, including Józef Piłsudski (LKV, Vol. 16, 1937–38), Edward Rydz-Śmigły (LKV, Vol. 20,

1939–40), Władysław Sikorski (LKV, Vol. 19, 1939) as well as Polish magnates (e.g. the Sapieha family LKV, Vol. 19, 1939), researchers (e.g., Stanisław Tarnowski, Józef Szujski (LKV, Vol. 21, 1940), and musicians (e.g., Stanisław Moniuszko – the father of the Polish national opera LKV, Vol. 14). He also contributed articles about foreign writers (e. g. Ukrainian bard Taras Shevchenko (LKV, Vol. 21, 1940)), and about the Polish town of Sandomierz (the historical part) (LKV, Vol. 19, 1939).

S. Kolbuszewski's expertise was highly valued by the editorial staff of the Latvian Encyclopedia; therefore the Polish scholar was assigned to write the *Romanticism* entry (LKV, Vol. 18, 1938–1939, 36519–36527). The article, which is several pages long, outlines the origins and growth of European Romanticism, its national varieties and major trends. The entry also features the definition of Romanticism as a concept in music and economics. Interestingly, the author pays relatively little attention to Polish Romanticism. It seems that Kolbuszewski was asked to write entries on non-Polish and general topics due to his growing reputation among Latvian and Polish scholars. For example, in 1938 he was appointed a Professor of World Literature (Michaliszyn 2013b, 44). He also started cooperation with the editorial staff of the Polish Encyclopedia *Ultima Thule*. Overall, Professor Kolbuszewski contributed a total of 173 articles and entries from the fields of Polish literature and theory of literature (Kolbuszewski 1993, 127) to the largest encyclopedia project in the interwar Poland.

Last but not least, S. Kolbuszewski contributed several articles to Volume 17. However, the analysis of such entries as *Polish literature (from Romanticism)*, *Polish theater* (until 1860), and *Polish science* (14 columns), given their size, goes beyond the scope of the present paper.

Poland-related entries in the LKV were also written by Latvian experts, primarily by researchers with remarkable achievements, such as Jēkabs Graubiņš – a Latvian composer, music critic and teacher, who contributed the entries about Poland's most eminent composers: Ignacy Paderewski (LKV, Vol. 15, 1937) and Frédéric Chopin (Latv. Šopēns) (LKV, Vol. 21, 1940).

Volume 17 of the Latvian Encyclopedia (LKV, Vol. 17, 1938) is of special interest, since it features articles about Poland, starting with the entry *Poland*, which begins with the column numbered 33039, followed by entries containing the Latvian noun “Polijas”, employed as a predicate. Examples include *Polish archives* (Latv. *Polijas arhīvi*) or *History of Poland* (Latv. *Polijas vēsture*). These entries occupy a total of 204 columns (and 102 pages). The volume also includes extensive material about Poland in the form of articles starting with the adjective “Polish” (Lat. *poļu*), e.g. *Polish architecture* (13 columns – 7.5 pages), *Polish ethnography*, *Polish art*, *Polish music*, *Polish writings* and *Polish science*. The entries with the adjective *Polish* spread across a total of 121 columns (60.5 pages). Overall, the two sections occupy 325 columns, i. e. 162.5 pages!

It needs to be stressed that a similar structure is employed in the entries about other European countries. A quantitative analysis of Poland-related entries and similar articles devoted to the major European countries (e. g., England, France or Russia) or Latvia's neighbouring states (Lithuania and Estonia) has found that in terms of total pages Poland is the most thoroughly described country. Poland-related content is almost twice as large as France-related entries (occupying a total of 88 pages), six times more extensive than the articles about England (25.5 pages) and over 33% larger than the Russia-related content (107.5 pages). Such a high number of encyclopedia pages devoted to another country should be viewed as a unique phenomenon in lexicography. Evidently, this is indicative of Poland's strong presence in the interwar Latvia, and of the excellent cooperation between the LKV editorial staff and the Polish researchers.

The entries in Volume 17 provide a surprising amount of detail. These entries provide the Latvian readers with information beyond the area and population of Poland from 1024 (!) to 1936, - they report about Poland's fastest train services, history of radio broadcasting as well as postal, telegraph, and telephone services. The articles include numerous photographs of Polish statesmen, writers and scientists, reproductions of art works (including two colour ones). The entries were written by eminent Polish researchers, including Włodzimierz Antoniewicz – the Professor of History and President of the University of Warsaw (*Polish museums, Polish ancient history*) and Stanisław Kutrzeba – Professor of Law and President of the Polish Academy of Learning (*history of the Polish Constitution*).

Some entries about Poland were written by Latvian experts, including the already mentioned Professor Ludvigs Adamovičs (*church, history of the Polish Church, Polish Catholic National Church*), the Associate Professor Artūrs Krūmiņš – an architect and architecture researcher (*Polish architecture*), General and Commander of the Latvian Army Mārtiņš Peniķis (*Polish Armed Forces*), the Associate Professor Ģederts Ramanis (also spelled *Ramans*) – a researcher in geographical sciences (*Polish economy, Poles*). The degree of involvement on the part of Latvian experts was remarkable: the aforementioned entry *Polish architecture* by A. Krūmiņš is one of the longest articles in the “Polish” section of the Encyclopedia. The description of content encompassed in Poland-related entries would call for a contrastive analysis approach involving similar descriptions of other countries, which transcends the scope of the present paper.

As the LKV section about Poland contained high-quality entries, the publisher, with the executive editor's approval, decided to issue a separate booklet carrying Poland-related articles from Volume 17, entitled *Polija „Latviešu konversācijas vārdnīcas” XVII sējumā*. That decision seems to indicate that Latvians were interested in their southern neighbour.

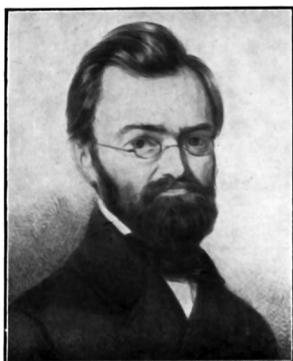
The cooperation between the Lithuanian Encyclopedia's editorial staff and Polish authors, which started with Volume 1, resulted in numerous (and often long) entries in the subsequent volumes and an over 100-page booklet bringing reliable and up-to-date information about Poland and Poles. With every newly published volume, the cooperation became more intensive as the LKV editors were increasingly eager to assign entries to Polish authors, who were sometimes allocated general entries about cultural phenomena, such as *fable*, *Romanticism*, or *history of Lithuania*. Undoubtedly, the key role in that process was played by three figures: J. Łukasiewicz, who initiated Polish involvement in the project, and J. Krzyżanowski and S. Kolbuszewski, who proposed and wrote a large number of Poland-related entries. Judging by the university affiliations (Warsaw or Poznań) of Volume 17 contributors, the two scholars also encouraged many other eminent Polish researchers to participate in the construction of the Latvian Encyclopedia. When they joined the encyclopedia project, both of them had a well-established reputation in the Polish academic community, which is why the LKV editorial staff gave them a great deal of freedom in the construction of entries. As both scholars were literary historians, they contributed a wide range of entries about Polish literature. No doubt, Krzyżanowski's and Kolbuszewski's entries reflect their literary preferences and research passions. It needs to be emphasized, though, that most of their entries include the most essential information, references to source literature, and – in some cases – photographs of the described writers. Both authors have committed just one “sin”: they provide an excessive amount of information in entries that are related to their research interests, e.g., the S. F. Klonowicz entry (J. Krzyżanowski) or the A. Mickiewicz entry (S. Kolbuszewski). However, their biased or subjective approach to some writers and phenomena is to a certain extent justified, as the topics of oversized entries reflect the scholars' literary passions.

Undoubtedly, Volume 17 of the LKV presents an extremely vast amount of Poland-related material. Due credit for this success needs to be given to the editorial staff (and to Executive Editor Arveds Švābe in particular) for their extremely ambitious intentions and willingness to intensify their cooperation with Polish researchers. The quantitative difference between Poland-related content and information about other European and world countries (reflected in total pages) is indicative of the key role that Poland played in Latvian politics, culture and science in the interwar period, notably in the mid and late 1930s. It also evidence of the excellent cooperation between Polish and Latvian researchers in that same period. The publication of the booklet with entries from Volume 17 is yet another proof the popularity that Poland and Poles enjoyed in the then Latvia.

In all likelihood, this endeavor would not have been so successful, had it not been for the presence of the eminent Polish scholars in Riga, all of whom were passionate promoters of the Polish-Latvian cultural contacts.¹

Translated by Marcin Lewandowski.

Poļu zinātnieki.

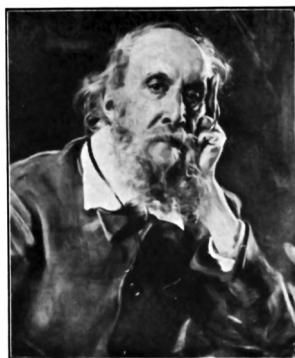
A. Cješkovskis.

J. Lelevels.

M. Kiri-Sklodovska.

T. Zejinskis.

Figure 2

¹ The author wishes to thank Prof. Andrzej Markowski and Prof. Viesturs Zanders for their invaluable comments and suggestions regarding the subject matter of this paper.

Sources

1. Latviešu konversācijas vārdnīca. 1.–21. sēj. (A–Tjepolo). A. Būmanis, K. Dišlers, A. Švābe (red.). Rīga: A. Gulbja apgāds, 1927–1940.
2. Polija “Latviešu konversācijas vārdnīcas” XVII sējumā. Rīga: A. Gulbis, 1938, 33039–33446.

References

Books

1. Jēkabsons, Ēriks. 1996. *Poļi Latvijā*, Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūts.
2. Kleiner, Juliusz. 1919. *Juliusz Słowacki.: dzieje Twórczości*. T. 1. Warszawa: Gebethner i Wolff (Warszawa: Wł. Łazarski).
3. Kleiner, Juliusz. 1906. *Patriotyzm Słowackiego*. Warszawa: Biblioteka Autorów Polskich.
4. Kolbuszewski, Stanisław. 1930. *Ziemski Mesjasz Narodów: o „Widzeniu Ks. Piotra”*. Poznań: Jachowski: Księgarnia Uniwersytecka.
5. Łossowski, Piotr. 1990. *Łotwa nasz sąsiad*. Warszawa: Wydawnictwo Mozaika.
6. Olkiewicz, Joanna. 1988. *Od A do Z, czyli o encyklopediach i encyklopedystach*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Articles

1. Blese, Ernests. 1936. Latviešu konversācijas vārdnīca. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 1936. 05.01, 632–633.
2. Choroszy, Jan. 1993. Stanisław Kolbuszewski a romantyzm polski. *Stanisław Kolbuszewski (1901–1965)*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 59–66.
3. Daija, Gunārs. 1991. Kā tāpa unikālā Latviešu konversācijas vārdnīca. Mana bij. kolēģal LKV vēstures redaktora Teodora Zeida atmiņas. *Izglītība*, 03.05.1991., 9–8.
4. Dąbrowska, Anna. 1991. Wartościowanie w wybranych hasłach encyklopedycznych. *Język a Kultura*. 3. *Wartości w języku i tekście*. Red J. Puzyniny i J. Anusiewicz, Wrocław: Wiedza o Kulturze, 85–100.
5. Grīns, Jānis. 1929. Latviešu konversācijas vārdnīcas I un II sējums. *Daugava*, 1929.07.01., 865–866.
6. Gulbis, Ansis. 1927. Ar 15. novembri iznāks Latviešu konversācijas vārdnīca. *Sociāldemokrāts*, 262, 9–10.
7. K. Z. 1938. Konversācijas vārdnīcas 16. sējums. *Brīvā Zeme*, 64, 9.
8. Kolbuszewski, Jacek, 1993a. Bibliografia prac Stanisława Kolbuszewskiego. *Stanisław Kolbuszewski (1901–1965)*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 116–151.
9. Kolbuszewski, Jacek. 1993b. Kultura Polska na Łotwie. Przeszość i Teraźniejszość. Próba zarysu całości, (Siłaczce z Rygi Pani Julii Ostrowskiej in memoriam). *Polacy na Łotwie*. red. Edward Walewander, Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 45–74.

10. Michaliszyn, Monika. 2013a. Pobyt profesora Julina Krzyżanowskiego na Uniwersytecie Łotwy w Rydze. *Krzyżanowski. Spojrzanie po latach*. red. Łukasz Książyk, Magda Nabiałek, Warszawa: Elipsa, 72–94.
11. Michaliszyn, Monika. 2013b. Pobyt profesora Stanisława Kolbuszewskiego na Uniwersytecie Łotwy w Rydze w latach 1934–1945. *Profesora Staņislava Kolbuševska uzturēšanās Latvijas Universitātē Rīgā 1934–1945. Gados. Polska i Lotwa – bliscy nieznanomi*. Puntak, Krystyna (red.). Baltica Silesia Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 21–56.
12. Mihališina, Monika. 2011. Poļu–latviešu kultūra pēc Pirmā pasaules kara (1918–1928). *Vēsture: avoti un cilvēki. XXI zinātniskie lasījumi. Vēsture XV*. Atb. red. I. Saleniece. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 246–252.
13. Sikora, Ireneusz. 1993. Modernizm w badaniach Stanisława Kolbuszewskiego. *Stanisław Kolbuszewski (1901–1965)*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 67–84.
14. Stradiņš, Jānis, Grosvalds Ilgars. 1994. Nauka polska a Łotwa. *Polska kultura na Lotwie: wersja polska. Poļu kultūra Latvijā*. J. Sozański, R. Szklennik (red.). Ryga: Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Rydze, 31–44.
15. Świdwińska-Krzyżanowa, Zofia. 1964. Bibliografia prac Juliana Krzyżanowskiego. *Z dziejów polonistyki warszawskiej: profesorowi doktorowi Julianowi Krzyżanowskiemu w dwudziestą piątą rocznicę objęcia Katedry Historii Literatury Polskiej na Uniwersytecie Warszawskim 1934–1959*. Kulczycka-Saloni, Janina et al. (red.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 23–56.

Kopsavilkums

Raksts ir inovatīvs pētījums par Polijas un poļu attēlojumu „Latviešu konversācijas vārdnīcā” (LKV) un par Polijas ekspertu piedalīšanos šķirkļu rakstīšanā. Galvenie šķirkļu autori ir izcili poļu inteliģences pārstāvji, kas turpmākajos LKV izdošanos gados uzturējušies Latvijā. Visvairāk šķirkļu uzrakstījuši poļu literatūras vēsturnieki, toreizējie Latvijas Universitātes pasniedzēji – profesori Juliāns Kšiżanovskis un Staņislavs Kolbuševskis. No LKV ietvertās informācijas, kas veltīta poļu tematikai, var secināt, ka enciklopēdijas redaktori augstu vērtējuši poļu autoru darbu. To apliecina lielais šķirkļu skaits, kas veltīts Polijas tematikai, kā arī fakts, ka poļu autoriem tika uzticēta arī šķirkļu gatavošana par vispārpieņemtiem kultūras faktiem, piem., romantismu vai pasaku. Šķirkļu kvalitatīvā analīze apliecina, ka poļu profesoru sagatavotajos šķirkļos atspoguļojas viņu literārā gaume un pētnieciskā prasme.

Īpašas ievēribas cienīgs ir LKV 17. sējums, kas lielākoties ir veltīts poļu tematikai. Blakus jau minētajiem pētniekiem šī sējuma autori ir izcili Polijas akadēmiskās vides pārstāvji, kā arī izcili latviešu pētnieki. LKV ietvertās informācijas par Poliju un citām Eiropas un pasaules valstīm salīdzinošā analīze parādīja, ka Polijai ticis veltīts visvairāk lapušu, tas pierāda, cik svarīgs latviešiem bijis viņu dienviņu kaimiņš, kā arī to, cik lieliska bija poļu un latviešu zinātnieku sadarbība. LKV 17. sējumā ietvertās informācijas augstā kvalitāte sekmējusi atsevišķas publikācijas izdošanu, kurā apkopoti šķirkļi par Poliju. Tas liecina par to, cik populāra Latvijā starptaru periodā bija Polija.

**Alīses Lauas kolekcija Rakstniecības un
mūzikas muzejā**
*Alise Laua's collection at the Museum of Literature
and Music*

Ilona Miezīte

Rakstniecības un mūzikas muzejs

Pils laukums 2, Rīga, LV-1050

E-pasts: ilona.mieziite@inbox.lv

Rakstniecības un mūzikas muzejā glabājas samērā plaša Alīses Lauas materiālu kolekcija, kas atspoguļo galvenokārt viņas profesionālo darbību. Muzeja krājumā ir A. Lauas dokumenti un fotoattēli, kuros viņa redzama kopā ar studentiem gan izbraukumos, gan mācību darbā. Starp rokrakstiem ir diplomdarbs un zinātņu kandidāta disertācija, kā arī viņas pētniecisko darbu manuskripti, kas parāda grāmatu tapšanas procesu. Rakstā aplūkotos un vēl citus materiālus interesenti var pasūtīt muzeja lasītavā.

Atslēgvārdi: valodniecība, dokumenti, fotoattēli, rokraksti.

Rakstniecības un mūzikas muzejā glabājas samērā plaša Alīses Lauas materiālu kolekcija. Atšķirībā, piem., no Artura Ozola, tā atspoguļo galvenokārt viņas profesionālo darbību, bet maz ir liecību, kas parāda cilvēcisko personību. Tomēr tieši tas varbūt raksturo viņu kā cilvēku, kam darbs bijis dzīvē pirmajā vietā. Rakstā aplūkotos un vēl citus materiālus interesenti var pasūtīt muzeja lasītavā, lai ar tiem tuvāk iepazītos vai izmantotu tos pētniecības darbā.

Muzeja krājumā ir attēls, kurā redzami A. Lauas vecāki Heinrihs un Līze 1913. gadā, tātad nepilnu gadu pirms viņas nākšanas pasaulē (RTMM p-99551 A. Lau. F4/1). Alīse mācījusies Luda Bērziņa dibinātajā Rīgas Skolotāju institūtā, kas tolaik ir mācību iestāde ar labu prestižu, un beigusi to ar labām un teicamām sekmēm. Muzejā glabājas apliecība par institūta beigšanu (RTMM 688858 A. Lau. D1/1), kā arī Alīses fotoportrets, kas uzņemts pēc šīs mācību iestādes absolvēšanas, 1934. gada 5. maijā, tātad 20 gadu vecumā (RTMM 688874 A. Lau. F1/1). Strādājot par skolotāju, viņa turpina papildināt un pilnveidot savu izglītību, apmeklējuma dažādus kursus, kuri dod tiesības mācīt arvien jaunus priekšmetus. Saglabātas pēc kursu beigšanas izsniegtās apliecības. Piem., vairākas no tām liecina, ka A. Laua mācījusies nesen Latvijā ienākušo angļu valodu, kas tolaik vēl ne tuvu nav tik populāra kā mūsdienās (RTMM 688865 A. Lau. D1/3; RTMM 688866 A. Lau. D1/5; RTMM 688867

A. Lau. D1/6). Interesanti, ka viņa saņēmusi tiesības mācīt arī ticības mācību (RTMM 688861 A. Lau. D1/8). Savukārt vācu okupācijas laikā papildinājusies vācu valodas mācīšanās (RTMM 688863 A. Lau. D1/9; RTMM 688864 A. Lau. D1/10; RTMM 688862 A. Lau. D1/11).

Pēc 2. pasaules kara tiek īpaši uzsvērts, ka tagad darba jaunatne var par velti iegūt augstāko izglītību. Arī Alīse Laua, izmantojot šo iespēju, iesniedz lūgumu uzņemt viņu Latvijas Universitātē (RTMM 688870 A. Lau. D1/12). Viņa raksta, ka jau pēc institūta beigšanas bijusi vēlēšanās studēt, bet trūcis līdzekļu, tādēļ bijusi spiesta sākt maizes pelnīšanas darbu. Kaut gan nostrādājusi par skolotāju 12 gadus, tomēr vēlēšanās iegūt plašāku izglītību nav zudusi. Jāpiebilst, ka arī 20. gs. 30. gadu Latvijā mazturīgajiem ir bijušas iespējas dabūt atbrīvojumu no studiju maksas, kā arī savienot darbu ar studijām, tādēļ grūti pateikt, kādēļ A. Laua toreiz necentās šīs iespējas izmantot. Tā studiju gadi sākas 1946. gadā 32 gadu vecumā.

Arī pēckara grūtajos laikos studijas jāsavieno ar darbu. Muzejā glabājas literatūrzinātnieka Jāņa Alberta Jansona rekomendācija, kurā viņš iesaka studenti Alīsi Lauu pieņemt par latviešu valodas skolotāju Kultūrizglītības darbinieku tehnikumā (RTMM 688869 A. Lau. D1/13). J. A. Jansons raksta, ka atzīmes viņai tikai teicamas un labas un viņš pazīst viņu kā nopietnu un darbīgu skolotāju.

A. Laua beigusi studijas 1951. gadā. Muzejā var aplūkot viņas augstskolas diploma pielikumu ar sekmju izrakstu (RTMM 688871 A. Lau. 1/14). Redzams, ka atzīmes bijušas labas un teicamas, izņemot politekonomiju, kurā saņemts vērtējums „viduvēji”. Dzirdēts, ka tolaik visās fakultātēs obligāti apgūstamā politekonomija, kas tikusi prasīta ļoti stingri, bijusi klupšanas akmens ne vienam vien apdāvinātam humanitāro zinātņu studentam. Vērtējums „viduvēji” kādā priekšmetā liedzis iespēju vienu semestri saņemt valsts stipendiju, kas daudziem izvērties par īstu ekonomisku traģēdiju. Redzams, ka A. Laua bijusi spiesta arī kārtot ieskaiti studiju kursā „Staļina mācība par valodu pamatiem”. Filoloģijas studiju programmā toreiz iekļautas latīņu, grieķu, krievu, lietuviešu un pat senslāvu valoda, toties nav bijusi jāamācās ne vācu, ne angļu valoda.

Ar vērtējumu „teicami” A. Laua aizstāvējusi diplomdarbu „Latviešu valodas formu sistēma”, kuru iespējams iepazīt muzeja krājumā (RTMM 691029 A. Lau. R5/5). Diplomdarba pozitīvais vērtējums dod iespēju turpināt mācības aspirantūrā. 1954. gadā Arturs Ozols aspirantes Alīses Lauas raksturojumā, kas arī atrodas viņas muzeja kolekcijā (RTMM 689000 A. Lau. R13/6), atzīst: „Jau kā LVU Filoloģijas fakultātes studente Alīse Laua uzrādīja izcilas spējas strādāt zinātnisku darbu latviešu valodniecības laukā. Pēc studiju beigšanas atstāta aspirantūrā, izraudzījās eksperimentālo fonētiku. Izcēlusies ar nopietnu, sistematisku darbu, pirmā pabeidza un aizstāvēja disertāciju jau aspirantūras laikā.”

Aspirantūrā Alīse Laua izstrādā zinātņu kandidāta disertāciju „Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētiski fonoloģiskā sistēma”, kas aizstāvēta

1954. gada nogalē. Pēc mūsdienu kritērijiem tā atbilst doktora darba prasībām. Arī šis vērtīgais manuskripts ir Rakstniecības un Mūzikas muzeja krājumā (RTMM 688984 A. Lau. R6/1). Disertācijas titullapā ar zīmuli ierakstīts: „Zelta vērtā”. Iespējams, tas varētu būt Artura Ozola ieraksts.

Muzejā ir arī vairāki materiāli, kas atspoguļo disertācijas aizstāvēšanas procesu. Vispirms izvērsta Artura Ozola kā recenzenta atsauksme par šo darbu (RTMM 688999 A. Lau. R13/7). A. Ozols to augstu novērtējis un rūpīgi analizējis. Disertācijas pirmā daļa ar atskatu fonētikas vēsturē ir vērtīga kā pirmais sistemātiskais latviešu fonētikas vēstures apskats. Īpaši nozīmīga A. Ozolam šķitusi darba sadaļa par līdzskaņu fonēmām: „Te doti pētījumi, kas ir pilnīgi patstāvīgi un nav citur pieejami.” Viņš secina, ka autore labi apguvusi zinātniskā darba metodoloģiju valodniecībā, uz rūpīgu eksperimentālu pētījumu pamata izdara motivētus secinājumus, kritiski novērtē latviešu valodniecībā pieļautās kļūdas fonētikas jautājumu traktējumā, novērš tās ar jaunos pētījumos gūtiem atzinumiem un noteiktas sistēmas izveidi. Līdz ar to darbs iegūst vērtību un nozīmi kā zinātnisks pamats skolas mācību grāmatām, kurās pašreiz daudzos fonētikas jautājumos valda juceklis. Tādēļ darbam ne tikai teorētiska, bet arī praktiska nozīme. Darba vērtību ceļ skaidrais, koncentrētais un precīzais stils. A. Ozols tomēr iebilst autorei viedoklim, ka būtu jāizstrādā latviešu literārās valodas intonāciju normas un jāsastāda vārdnīca, kurā katram vārdam norādītas „pareizās” intonācijas. A. Ozols uzskata, ka tādai vārdnīcai varētu būt tikai teorētiska nozīme, jo praktiskai izrunai izvirzīt par normu kādas intonācijas nav jēgas, kamēr pastāvēs dialektu intonāciju lielā ietekme literārās valodas runātajos. Pašreizējā situācijā prasīt intonāciju normēšanu nozīmētu iet pa nevajadzīgu valodas pūrisma ceļu. Šajā polemikā atspoguļojas tā laika nostādne, ka dialekti un izloksnes ir izskaužama parādība, kas ar laiku pilnīgi izzudīs. Mūsdienās valodnieciskā doma arvien vairāk atgriežas pie atziņas, ka dialekti un izloksnes ir literārās valodas bagātinātāji. Tādēļ no mūsdienu viedokļa var tikai piekrist Arturam Ozolam.

Pavisam pretēji A. Lauas darbu vērtējis Jānis Endzelīns (RTMM p-99555 A. Lau. R13/1). Viņš sāk ar to, ka pašu disertāciju vispār nav lasījis, bet spriež tikai pēc autoreferāta. J. Endzelīnam nav pieņemams, ka autore ņēmusi par pamatu tās vidus dialekta izloksnes, kurās ir divas intonācijas, nevis tās, kur saglabājušās trīs intonācijas, no kā būtu jāsāk intonāciju apguve. Par A. Lauas autoreferātu viņš nepasaka nevienu vienīgu atzinīgu vārdu, tikai visu nokritizē un beidz ar secinājumu: „Vazhnyh novyh polozhenij v avtoreferate ne nahozhu.” Tātad: „Nozīmīgus jaunus atzinumus autoreferātā neatrodu.” Rodas jautājums, kādēļ tik negatīva attieksme. Vai A. Laua savā autoreferātā nebūtu pietiekami atspoguļojusi disertācijā ietvertās inovācijas? Autoreferāta muzeja krājumā nav. Drīzāk gan šķiet, ka te bijusi saasināta nepatika pret ikvienu atšķirīgu redzējumu, kas mūža beigās bieži vien raksturīga J. Endzelīnam.

Tomēr viņa atzinums nav kavējis sekmīgu disertācijas aizstāvēšanu. Muzeja krājumā ir attēls, kurā A. Laua redzama 1954. gada 25. oktobrī ar apsveicēju

dāvinātajiem ziediem pēc zinātņu kandidāta grāda iegūšanas (RTMM 688875 A. Lau. F1/2). Arturs Ozols sniedzis rekomendāciju, ka viņa pēc aspirantūras beigšanas atstājama darbā Latviešu valodas katedrā (RTMM 689000 A. Lau. R13/6).

Tā sākas pasniedzējas darba gadi, kas ilgst līdz 1981. gadam. A. Laua tā arī nav ieguvusi doktora grādu un kļuvusi par profesori, lai gan viņas pētījumu kvalitāte un zināšanu apjoms tam būtu vairāk nekā atbilstoši. Tomēr 12 gadus viņa bijusi LU Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas katedras vadītāja. Muzeja krājumā ir fotogrāfijas, kas atspoguļo Alīses Lauas darbību Latvijas Universitātē. Tā 1962. gada aprīlī docente ar saviem studentiem pieredzes apmaiņas braucienā apmeklējusi Viļņas Universitāti. Fotoattēlos viņa Latvijas delegācijas vidū redzama gan pie minētās universitātes, gan Ģedimīna kalnā Viļņā (RTMM 688884 A. Lau. F2/6; RTMM 688885 A. Lau. F2/7; RTMM 688886 A. Lau. F2/8). Izbraukāta arī Latvija. Tā paša gada rudenī A. Laua ar studentiem uzkāpusi toreiz vēl neapbudinātajā Staburaga klintī (RTMM 688891 A. Lau. F2/13). Citā attēlā pasniedzējas Marta Rudzīte, Silvija Veinberga un Alīse Laua ar filologu meitenēm stāv uz kāpnēm pie vienas no vecākajām Nītaures mājām 1975. gada vasarā (RTMM 688911 A. Lau. F2/40). A. Laua devusies arī dialektoloģijas ekspedīcijās. Muzeja krājumā ir attēls (arī no 20. gs. 70. gadiem), kurā viņa kopā ar Martu Rudzīti runājas ar teicēju (RTMM 688919 A. Lau. F2/48). Vairākos fotoattēlos docente redzama arī savā darba vietā LU Filoloģijas fakultātē. A. Laua vadījusi daudzus kursa darbus un diplomdarbus valodniecībā. 20. gs. 70. gadu fotogrāfijā pasniedzēja ar studentēm pie valodas piemēru kartotēkas skapja gatavojas zinātniskajiem darbiem (RTMM 688920 A. Lau. F2/49). Laua piedalījies un lasījusi lekcijas arī Jauno filologu skolas nodarbībās, kas izveidota pie Latvijas Universitātes. Ir fotoattēls no šīs nodarbības 1971. gadā (RTMM 688901 A. Lau. F2/30). Alīse Laua te sēž kopā ar citiem lektoriem, galvenokārt literatūrzinātniekiem: Ilgoni Bērsonu, Mirdzu Gaili, 3. – Saulcerīti Viesi, Veru Vāveri, Mirdzu Briģi un Kārli Krauliņu.

Muzeja krājumā glabājas divas piemiņas lietas. Iespaidīgākais ir Alīses Lauas portfelis, ar kuru viņa daudzus gadus devusies uz lekcijām (RTMM 691030 A. Lau. P11/1). Daļa lasītāju noteikti atcerēsies viņu ar šo portfeli rokās. Ir arī galda lampa, pie kuras vakaros gatavotas lekcijas un zinātniskie darbi (RTMM p-99592 A. Lau. P12/1).

Krājumā ir LU Filoloģijas fakultātes vadības sniegtais Latviešu valodas katedras vadītājas Alīses Lauas raksturojums 1976. gadā (RTMM 691027 A. Lau. R13/5). Tajā sacīts, ka A. Lauas lasītajām lekcijām ir augsts teorētiskais līmenis un teicama metodiskā apdare. Viņa veic lielu, nopietnu un sistemātisku studentu audzināšanas darbu, ar lielu atbildību pilda katru sabiedrisku pienākumu. Jāpiebilst, ka studenti parasti atceras Lauu kā stingru un prasīgu, bet vienlaikus korektu pasniedzēju.

Muzeja materiālos plaši atspoguļots Alīses Lauas zinātniskais darbs – ne tikai tā rezultāti, bet arī rūpīgais tapšanas process. Parasti viņa rakstījusi vispirms ar vienkāršo zīmuli. Pēc tam teksts pārrakstīts mašīnrakstā vai ar tinti, vēlāk ar lodīšu pildspalvu. Kā zināms, A. Lauas grāmata „Latviešu leksikoloģija” 2. izdevumā (1981) iznākusi pārstrādātā un papildinātā veidā. Muzejā ir vairāki pirmizdevuma (1969) eksemplāri, kas pilni ar labojumiem un papildinājumiem, kā arī pievienotiem avižu izgriezumiem (RTMM 688961 A. Lau. R9/1; RTMM 688962 A. Lau. R9/2; RTMM 688963 A. Lau. R10/1). Tas atspoguļo grāmatas 2. izdevuma tapšanu.

Grāmatas „Latviešu valodas frazeoloģija” (1992) manuskripts ar daudzām piezīmēm un labojumiem, kas tapuši no 20. gs. 60. gadu beigām līdz 90. gadu sākumam, muzeja krājumā ir vairākos variantos (RTMM 691016 A. Lau. R1/1-2; RTMM 688986 A. Lau. R1/3). Vēl detalizētāk iespējams izsekot ilgajam un apjomīgajam darbam pie „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcas” (1996) – muzejā ir gan savāktās kartotēkas fragmenti, gan dažādas piezīmes un uzmetumi, autore izstrādātās vadlīnijas šīs vārdnīcas veidošanai, kā arī vairāki priekšvārda varianti (RTMM 691015 A. Lau. R3/1-9; RTMM 691023 A. Lau. R4/1; RTMM 691017 A. Lau. R4/4; RTMM 688993 A. Lau. R4/8 u. c.). Te redzams, kā A. Laua strādājusi pie izdevuma redaktora labotā teksta, lai izveidotu galīgo redakciju publicēšanai (RTMM 688995 A. Lau. R4/10). A. Lauas kolekcijā glabājas arī viņas gatavotie mācību līdzekļi, referāti, lekciju konспекти, zinātnisko publikāciju saraksts. 20. gs. 90. gadu sākumā A. Laua veikusi leksikas un frazeoloģijas materiālu izrakstus no Vecās un Jaunās Derības latviešu tulkojuma (RTMM 691024 A. Lau. R11/1; RTMM 691025 A. Lau. R11/2). Acīmredzot par to bijis iecerēts kāds pētījums, kuru viņa tomēr nav paguvusi īstenot.

Latvijas Universitātes Senāts, godinot ievērojamās valodnieces mūža veikumu, 1994. gada 30. maijā piešķīris viņai goda doktora nosaukumu. Muzeja krājumā ir goda doktora diploma kopija (RTMM p-99545/1-2 A. Lau. D1/18-19). Diemžēl Alīse Laua tā parakstīšanas brīdī bija jau aizgājusi mūžībā. Taču viņa vēl mūža pēdējās dienās saņēmusi ziņu par to, kas ļoti iepriecinājis. Mēs to varam uztvert kā cienīgu piemiņas zīmi.

Summary

The Museum of Literature and Music has preserved a comparatively broad collection of works by Alise Laua evidencing her professional activities. The collection includes documents and photographs of Alise Laua with students in expeditions, as well as in studies. Among the manuscripts there is her diploma paper and the dissertation of the candidate of science, as well as her research manuscripts which reveal the process of writing a book. The materials discussed in the article, as well as other documents of interest can be ordered in the reading room of the Museum.

Frazēmu aktualizācija latviešu valodas korpusos – sakāmvārdi Zdeņeka Jirotkas romānā „Saturņins”¹

Actualization of idioms in Latvian corpora – proverbs in Zdeněk Jirotká's novel “Saturnin”

Mihals Škrabals (*Michal Škrabal*)

Kārļa Universitāte, Filozofijas fakultāte
Čehu Nacionālā korpusa institūts, Prāga
E-pasts: michal.skrabal@tiscali.cz

Rakstā mēģināts sastātī divas nacionālās paremioloģijas – latviešu un čehu. Šim nolūkam izmantots vairāk nekā piecdesmit sakāmvārdu korpusi, kas iekļauti Zdeņeka Jirotkas (*Zdeněk Jirotká*) romānā „Saturņins” (*Saturnin*). Uzmanība pievērsta savstarpējām paralēlēm un atšķirībām starp izvēlēto sakāmvārdu oriģinālo veidolu čehu valodā un tā latviskajiem ekvivalentiem tulkojumā. Sakāmvārdi pēc tam meklēti latviešu valodas korpusos *LVK2013* un *timeklis-1.0*, kā arī latviešu interneta vietnēs. Pētījumā aplūkota sakāmvārdu iespējamā aktualizācija un variācija, jo sakāmvārdu pamatvariants, kas parasti norādīts frazeoloģismu vārdnīcās, minētajos datu avotos ir mazākumā.

Atslēgvārdi: sakāmvārdi, parēmiijas, aktualizācija, korpusi, internets, Zdeņeks Jirotká, „Saturņins”.

Reti kurā čehu literatūras darbā tik lielā apjomā pārstāvēti sakāmvārdi kā čehu humorista Zdeņeka Jirotkas grāmatā „Saturņins”,² turklāt tiem šeit ir specifiska loma, un čehu lasītājs šo grāmatu saista tieši ar sakāmvārdiem (respektīvi, ar to, ka tos pārlietu daudz mēdz lietot viena no romāna personām – krustmāte Kateržina). Par lielu „Saturņina” popularitāti Čehijā līdztekus daudziem atkārtotiem izdevumiem³ liecina arī tas, ka visas tautas aptaujā

¹ Šis pētījums tapis Kārļa Universitātes Zinātnes jomu attīstības programmas Nr. 11 „Čehu nacionālais korpusi” apakšprogrammā „Čehu nacionālais korpusi”.

² Pamatojoties uz korpusu datiem, līdz šim iznākušas divas čehu rakstnieku autoru vārdnīcas – Karela Čapeka (*Karel Čapek*) un Bohumila Hrabala (*Bogumil Hrabal*). Čapeka darbu korpusā kopā ir 2 542 014 vārdlietojumi, tajā automātiski atrasti 93 sakāmvārdu lietojumi (tostarp 72 dažādi), t. i., 1 sakāmvārds uz 27 333 vārdiem. B. Hrabala darbu korpusā kopā ir 1 695 442 vārdlietojumi, tajā automātiski atrasti 38 sakāmvārdu lietojumi (tostarp 27 dažādi), t. i., 1 sakāmvārds uz 44 616 (!) vārdiem. Salīdzinot ar šiem autoriem, pašā Z. Jirotkas romāna „Saturņins” korpusā ir vien 55 787 vārdlietojumi, no kuriem, balstoties uz manuālu atlasu un automātiskā meklētāja kontroli, kopumā atrasti 59 sakāmvārdu gadījumi (no tiem 54 dažādi), t. i., 1 sakāmvārds uz 945 vārdiem.

³ 1. izdevums 1942., 23. papildiespiedums 2012. gadā.

„Manas sirds grāmata” 2009. gadā no 322 881 lasītāja kopuma par „Saturņinu” balsoja 38 430 respondenti, un šī grāmata tādējādi apsteidza, piem., pat Boženas Ņemcovas (*Božena Němcová*) „Vecmāmiņu” (2. vieta, 29 935 balsis) vai Jaroslava Hašeķa (*Jaroslav Hašek*) „Šveiku” (10. vieta, 10 362 balsis).⁴ Taču „Saturņins” ir populārs arī aiz Čehijas robežām, jo tulkots jau kopš 20. gs. 50. gadiem: pašlaik pieejamas versijas angļu, vācu, itāliešu, spāņu, franču, slovēņu, serbu-horvātu, poļu, krievu, turku un igauņu valodā⁵ (vēl citi tulkojumi tiek gatavoti); latviešu tulkojums iznācis, pateicoties tulkotājam Jānim Krastiņam, 2010. gadā izdevniecībā „Mansards”.

Lai ilustrētu iepriekš minēto sakāmvārdu izmantošanu romānā „Saturņins”, piedāvāts īss fragments:

„Krustmātes vaigs saskāba, un viņa pasniedza mums sakāmvārdu: **priekā ar draugiem, bēdās viens pats**. Tad spītīgi paraudzījās uz mani, it kā gribēdama teikt, ka lietos tik daudz sakāmvārdu, cik viņai patiks, un teica, ka **draugu iepazīstot bēdās** un viņa lūdzot mūs, lai mēs nekavējoties darot visu, kas nepieciešams Milouša atbrīvošanai. Vectētiņš teica, ka viņš savukārt ievērojot sakāmvārdu: **ne mana cūka, ne mana druva** un krustmāte taču negribēšot, lai viņš uzlauztu durvis vai aicinātu Miloušu lēkt ārā pa logu un tad ķertu viņu palagā. Beidzot viņš deva padomu, lai krustmāte palūdzot talkā Saturņinu, kas esot ļoti spējīgs vīrs.”

Vēl viens ilustratīvais fragments ir no slavenā doktora Vlaha ironiskā monologa, kurā izsmieti krustmātes Kateržinas tipa cilvēki, kuri pārlieku izmanto sakāmvārdus:

„Nepieciešams apbrīnot, cik nevaldāma iztēle bijusi cilvēkiem, kuri ierosinājuši sakāmvārdus. Ņemiet, piemēram, sakāmvārdu, ka **govs zaķi nepa-nāks**. Tas gan ir tiesa, taču es nespēju iztēloties, ka govs dzītos pakaļ zaķim un kāpēc tas viņai vispār būtu jādara. Tādas govs nemaz nav, to man lai neviens pat nestāsta.

Taču ir arī līdz šim nenovērtētas parunas. Pietiek, ja norādīsim tikai uz parunu, ka **tīrība ir puse no veselības** un **jautra oma arī ir puse no veselības**. Gluži jābrīnās, ka šos abus vienādojumus, kurus apvienojot iznāk viena vesela veselība, līdz šim nav ievērojuši ārsti. Izmantojot tos, varētu īstenot masveida ārstēšanu.”

Raksta autora *ad hoc* izveidotajā grāmatas sakāmvārdu korpusā ietilpst 54⁶ dažādi sakāmvārdi (to saraksts ir atrodams raksta beigās), 5 no tiem tekstā atkārtojas (vienmēr 2 reizes). Latviešu tulkojumā tiem tika meklētas latviskās paralēles; jau iepriekš minētajos fragmentos redzams, kuros gadījumos tulkotājs izlēmis par labu citam sakāmvārdam, kas nozīmes ziņā līdzīgs latviešu

⁴ Detalizēti rezultāti atrodami Čehijas televīzijas interneta vietnē: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10214215895-kniha-meho-srdce/>

⁵ Avots: ČR Nacionālās bibliotēkas katalogs un datubāze Worldcat (www.worldcat.org).

⁶ Latviešu tulkojumā par vienu mazāk (*pozdě bycha honiti*) izlaista rindkopas dēļ.

parunai (lai gan burtiski neatbilst čehu ekvivalentam), un kuros izmantojis aprakstošu (nefrazoloģisku, netradicionālu), taču semantiski precīzu tulkojumu. No visiem sakāmvārdiem latviešu tulkojumā formāli un pēc satura identiska ir gandrīz puse, taču pārsvarā tie ir burtiski tulkojumi, kas zaudē frazeoloģiskumu, respektīvi, kam nepiemīt izplatīta sakāmvārda raksturs. Tomēr to nevar vērtēt kā tulkotāja kļūdu, jo frazēmu atveidē nākas sastapties ar patiesi grūtu uzdevumu: frazēmu kā vairākvārdu leksēmu (sakāmvārdu tādējādi saprotot kā teikuma frazēmu)⁷ nevar atveidot kā atsevišķu tās komponentu parastu tulkojumu, drīzāk šeit jārunā nevis par tulkojumu, bet par „attiecīgajā situācijā attiecīgajā valodā runātā aizstāšanu”, par „frazoloģiskas vienības aizstāšanu ar citu vienību” (Straková 2003, 85–86) – runa ir par t. s. *situācijas ekvivalenti*, kam jāskan ar mērķvalodas normu. Tulkotājam uz šādu risinājumu ir pilnas tiesības; īpaši radītie, nefrazoloģiskie ekvivalenti ir drīzāk translatoģu intereses objekts, bet šajā rakstā uzmanība pievērsta ekvivalentiem, kuriem arī mērķvalodā (t. i., latviešu valodā) ir frazeoloģisks raksturs. Šajā rakstā čehu valodas piemēri sastatīti ar latviešu korpusiem *LVK2013* (~ 4,5 milj. vārdlietojumu) un *timeklis-1.0* (~ 97 milj. vārdlietojumu) un, visbeidzot, arī ar internetu, un visos šajos avotos meklēts sakāmvārdu biežums, kā arī to iespējamais aktualizējums.⁸

Jāņem vērā, ka ikviena nacionālā frazeoloģija ir specifiska, un sakāmvārdi nav izņēmums. Lai gan situācijas, kuras devušas iespēju rasties sakāmvārdiem, „principā ir identiskas, [...] tas nenozīmē, ka individuālās valodās frazēmas tipam vai konkrētās valodas formai vajadzētu būt vienmēr identiskiem” (Straková 2003, 87).

⁷ Pietiek ar šādu šī raksta galvenā termina definējumu, jo raksta autora izpratne par sakāmvārdiem un parunām neatšķiras no tradicionālās. Lai uzsvērtu referāta lingvistiski literāro raksturu, var izmantot Karela Čapeka viedokli, viņš sakāmvārdiem veltījis veselu nodaļu savā eseju grāmatā „Marsijs jeb Literatūras perifērijā” (*Marsyas čili na okraji literatury*, 1931), kas gan latviski diemžēl līdz šim nav tulkota. K. Čapeka izpratne par sakāmvārdiem ģeniāli apvieno zinātnisko erudīciju, parasta cilvēka skatījumu, kas paceļas pāri personiskajam līmenim, un, visbeidzot, nenoliedzamas estētiskās un literārās kvalitātes:

„Kad lasāt tautas sakāmvārdus, jūs ik brīdi pakļūpat pret teikumu, kas jūs pat sabaida, zibenīgi un baismīgi apgaismojot vistuvākās cilvēciskās lietas; tas ir lauciniecisks teikums, kaut kas par cūku, par kaimiņu, par nabadzību vai ko citu, taču piepeši aiz tā jūs ieraugāt sabiedrisko dzīvi, valstis, vēstures problēmas un pasaules lietas spilgtā un groteskā izgaismojumā. Un citkārt sajūtat: nu kā tad – es taču to zinu, es to esmu neskaitāmas reizes izbaudījis, bet nebūtu spējis to pateikt tik īsi un skaidri. Un še nu jūs apstājaties pie cilvēces gudrības pēdējās problēmas:

Vai nu tā no gadījuma uz gadījumu ir tik dīvaini un visnotaļ necilvēciski gudra, tik baismīgi pieredzējusi, vai gaišredzīga, vai velns zina, kāda –

Jeb vai mūsu pasaule ar savu politiku un sabiedrību, un valstīm, un vēsturiskajām personībām ir tik maza, tik stipri pakļauta parastās pieredzes noteikumiem, tik nepārgrozāma un groteski cilvēciska – viens vai otrs?

Bet uz šo jautājumu man atbildes pietrūkst.” (Čapek 1984, 65)

⁸ Pretēji sākotnējiem plāniem diemžēl nebija iespējams izmantot paralēlo čehu/latviešu korpusu *InterCorp* (<http://ucnk.ff.cuni.cz/intercorp/>), jo tā apjoms ir mazs – pašlaik tā galveno daļu veido 33 prozas teksti, galvenokārt čehu darbu tulkojumi latviski, un tajā ir vairāk par 1,3 miljoniem vārdu.

Arī tik tuvi sakāmvārdi kā

(26)⁹ *Každý je svého štěstí strůjcem* ('Katrs ir savas laimes gatavotājs') / *Katrs pats ir savas laimes kalējs*

rāda specifisku, atšķirīgu elementu; sal. angļu *Every man is the architect* ('radītājs') *of his own misfortune* ('nelaime'); vācu *Jeder ist seines Glückes Schmied* ('kalējs'); fr. *Chacun est l'artisan* ('radītājs') *de sa fortune / de son bonheur*; krievu *Vsjak (chelovek) svoego schast'ja kuznec* ('kalējs'); lietuv. *Kiekvienas yra savo laimės kalvis* ('kalējs'); latīņu *Faber* ('radītājs, izveidotājs') *est suae quisque fortunae*.

Vēl labāk tas redzams kāda cita čehu sakāmvārda gadījumā:

(42) *Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše* ('Labāk zvirbulis sauja nekā balodis uz jumta') / *Labāk zile rokā nekā mednis kokā*.

Šim frazeoloģismam tuvs vācu (*Lieber den Spatz in der Hand als die Taube auf dem Dach* ('Labāk zvirbulis rokā nekā balodis uz jumta')) vai krievu (*Luchshe sinica v rukah chem zhurav' v nebe* ('Labāk zilīte rokās nekā dzērve debesīs')) variants, taču ekvivalenti citās valodās jau ir ļoti atšķirīgi: sal. angļu *A bird in the hand is worth two in the bush* ('Putns rokā ir vērts divu krūmā'); fr. *Un tiens vaut mieux que deux tu l'auras* ('Viens ņem ir labāks nekā divi saņēmsi'); lat. *Capta avis est melior quam mille in gramine ruris* ('Noķerts putns ir labāks nekā tūkstotis laukos') u. c. Turklāt mēs runājam tikai par pamata, tātad visizplatītāko sakāmvārda veidolu attiecīgajā valodā, un līdztekus tam parasti pastāv arī vesela virkne vairāk vai mazāk atšķirīgu (paradigmatiski, sintagmatiski, kā arī pēc biežuma vai teritoriālā lietojuma) variantu – parēmiņu vārdnīcās tie parasti tiek apkopoti īpašās grupās: sk., piem., retākos vai vecākos viena un tā paša čehu sakāmvārda variantus (SČFI 2009; Bachmannová–Suksov 2007) *Lepší vrabec v hrsti nežli zajíc v chrástí* ('.. nekā zaķis žagaros'), *Lepší pták na talíři pečený než dva v povětrí vznešení* ('Labāk cepts putns uz šķīvja nekā divi, kuri lido pa gaisu'), *Lepší bažant na míse, než když lítá po dvoře* ('Labāk fazāns bļodā nekā pagalmā laidelējoties'), *Lepší vrabec v rukou než jeřábek v lese* (vai .. *než orel v povětrí*) ('Labāk zvirbulis rokās nekā mežzirbe mežā / ērglis gaisos'), *Lepší pták v ruce než dva letíce* ('Labāk putns rokā nekā divi lidojoši') vai vispārīgākus variantus *Lepší hrst jistoty* (vai *pravdy*) *než pytel naděje* ('Labāk riekšava drošības / patiesības nekā maiss cerību'), *Lepší jedno dnes než dvoje zítra* ('Labāk viens šodien nekā divi rīt'), *Lepší starý talíř plný než nový prázdný* ('Labāk vecs šķīvis pilns nekā jauns tukšs') u. c. Līdzīgi arī

⁹ Visi piemēri ņemti no romāna „Saturņins” sakāmvārdu korpusa (sk. raksta pielikumu) tāda secībā, kādā tie parādās grāmatā. Čehu sakāmvārds papildināts ar burtisku tulkojumu (iekavās, vienpēdīgās), aiz slīpsvītras (/) seko latviešu tulkojumā izmantotais risinājums. Ja sakāmvārds parādās divreiz, doti abi tulkojumi. Raksta autora nodoms nav bijis izvērtēt tulkojuma risinājumu pareizību, par ko grūti spriest, nepārzinot plašāku kontekstu.

latviešu parēmiņu vārdnīcās, piem., Elzas Kokares „Latviešu un vācu sakām-vārdu paralēlēs” (1988, 185), kur kopējā tipā *Labāk kaut kas nekā nekas* blakus pamata (visizplatītākajam) variantam *Labāk zīle rokā nekā mednis kokā* tiek doti vēl 8 citi varianti un vēl 15 (!) vāciskas un 3 latīniskas paralēles.

Vispārīnnot iepriekš minētos variantus, var veidot šāda tipa shēmu:

LABĀK <putns> *adverbium locale* NEKĀ
<cits putns / lielāks daudzums> *adverbium locale vai cits apstākļis*

vai vēl vispārīgāku shēmu:

LABĀK <fakts> NEKĀ <cits fakts>

Shēmas pamatā ir E. Kokares ierosinātā nozīme, savukārt atsevišķos variantus, tostarp starpvalodu, var izprast kā „vispārīgā, universālā modeļa variantus” (Straková 2003, 87).¹⁰

Līdzīgi arī korpusos un internetā neatrodam frazēmas un sakāmvārdus tikai to pamatvariantā,¹¹ tie, gluži otrādi, ir mazākumā, un nākas sastapties ar dažādām variācijām un pārfrāzējumiem (sk. arī Smiltēna 2014), kuri tipiski dzīvajai valodai, t. i., valodai, kura nemitīgi attīstās. Valodas lietotāji attīsta sakāmvārdus tālāk, arī modificē, turklāt pat mūsdienās rodas jauni – nebūt nav runa par kaut kādu senlaicīgu valodas reliktu. Šķiet, ka dzīvā, dinamiskā interneta vide sakāmvārdiem ir kā radīta – ļoti bieži tos var redzēt sociālajos tīklos, blogos vai diskusiju forumos, rakstu komentāros u. tml. Bieži tie tiek aktualizēti virsrakstos, lai piesaistītu lasītāju uzmanību, un aktualizācija ir pamatprincips, uz kura balstās reklāma – arī tā sakāmvārdus labprāt izmanto. Dažādu tekstu rakstītāji vēlas objektivizēt pasniegto informāciju, piešķirt tai ticamību, patiesīgumu, autoritatīvumu (Nováková 1998, 256) – un to darīt viņiem ļauj sakāmvārdu izmantošana, vienalga, vai tiešā citējumā, vai arī netiešā norādē.

Sakāmvārdu dzīvotspēju var pierādīt ar dažiem piemēriem:

(8) *Ranní ptáče dál doskáče* (‘Agrs putniņš tālāk aizlec’) / *Kurš putniņš agri ceļas, agri slauka deguntiņu*.

Korpusā *LVK2013* diemžēl ne šis sakāmvārds, ne tā aktualizācija neparādās ne reizi, savukārt korpusā *timeklis-1.0* var novērot lielisku tautas jaunrades paraugu, jo no 15 gadījumiem tikai 3 ir ar tipisko nobeigumu .. *agri slauka deguntiņu*, pārējie ir ironiskas aktualizācijas: .. *agri visus izbesī* (3 reizes), .. *agri atraujas / noraujas pa knābi*, .. *agri sāk knābāt*, .. *agri lāpa paģiras*, .. *tas vakar*

¹⁰ Sal. arī E. Kokares (1988 10, 13) semantisko modeli divos invariantos: 1. *Nedari Z, kamēr X vēl ir / nav Y. 2. X vēl nav / ir Y, bet [Q] jau dara Z.*

¹¹ Par pamatvariantu uzskatāms frazeoloģisma variants, kam ir fiksēts biežākais lietojums.

nepiekodās kā cūka, vienā reizē sakāmvārds kombinēts ar citu (*.. agri citam bedri rok*), divos lietojumos sastopamas ievērojamākas strukturālas modifikācijas:

*.. suudos iekriūt TBunny kaa es suudumeitu braucu luukoties SickBoy **Kurs suuds agri celjas**, atduras kaa miets jons plunts suudgalviite un vilx Dinamo 80 dienas ..*

*.. putnam ir knābis, neois deguns Tā tad jautājumi Kāpēc neliels **putns agri ceļas** un slauka kādam nelielu degunu Kāpēc nelielu degunu slauka tikai neliels ..*

Internetā lielā skaitā var atrast arī citus piemērus:

.. agri krīt uz nerviem (amigos.lv 8/2010), *.. agri tiek buljonā* (blogspot 5/2009), *.. agri tiek pie dāvanām* (facebook.com 4/2013), *.. agri satiek mūs Stokholmā* (blogspot.com 9/2011), *.. pirmais tiek pie savām sapņu biksēm!* (burusports.lv 2/2013), *.. pirmais atraujas pa knābi* (airsoftclub.lv 8/2009), *.. tam visu dienu nāk miegs* (twitter.com 7/2014), *.. ir muļķis, nesaprot absolūti neko, ir zaudējis valodas prasmes, bet varbūt nenokavē darbu* (blogspot.com 9/2012) un daudzi citi.

Līdzīga tautas jaunrade vērojama citā sakāmvārdā:

(53) *Co mūžēš učitini dnes, neodklādej na zítřek / Ko vari padarīt šodien, neatliec uz rītu.*

Neatliec uz rītu – iesaka interneta vietnes –, *ko .. vari izdzert šodien, var neizdarīt šodien, var atlikt uz paritu, vari nedarīt vispār* (visi staburags.diena.lv 2/2003), *var apēst šodien!, tavs kolēģis var izdarīt šodien* (abi ass.lv 8/2009), *atliki vakar uz šodienu* (tejaspauze 3/2013), *vajadzēja izdarīt vakar* (sportacentrs.com 7/2011), *.. kas padarāms šovakar* (katedrale.lv 11/2008) u. c.

Dažus no šiem piemēriem var atrast arī korpusā *timeklis-1.0* (forma *neatliec* šeit parādās 30 reižu, no tām 10 reižu kā sakāmvārda aktualizācija, tikai vienu reizi šeit ir oriģinālais variants; no citiem lietojumiem, kuri atkārtojas, vēl pieminēsim *neatliec [neko] uz vēlāku laiku* (kopumā 3 reizes) un *neatliec visu / pieteikšanos uz pēdējo brīdi* (arī 3 reizes). Interesants aktualizācijas piemērs ir arī šis:

*.. neatgādina par mani Esmu izlēmusi mēs nesaderam, **nav ko atlikt uz rītu to, ko var padarīt šodien**. Jūs tā pati esat teikusi Kad pāries spītība, vai pāri nepalikns nožēla Vai tad ..*

Korpusā LVK nav fiksēts ne šis sakāmvārds, ne tā aktualizācija.

(52) *Všechno zlé je pro něco dobré* ('Viss sliktais kādai lietai labs') / [Nav] *ļauņuma bez labuma*.

Ja kā meklēšanas jautājums tiek dots vārdu savienojums *bez labuma*, tad no rezultātiem korpusā *timeklis-1.0* ir acīmredzami, ka vairumā gadījumu (konkrēti 31 no 33 gadījumiem) tā ir sakāmvārda sastāvdaļa, turklāt redzami divi iespējamie varianti, no kuriem viens ir gandrīz piecreiz biežāk sastopams nekā otrs (*nav ļaunuma* 26 reizes, no tiem 1 reizi variants *ļaunums*, *nav sliktuma* 5 reizes). Izmantojot piemērotu papildjautājumu *nav [l].* bez*, respektīvi, *nav s..* bez*, atrodami vēl 3 citi interesanti piemēri:

.. *tur jau viņai ir vienalga kaadas tautiibas, cilveeks ir ļaunums, bet nav ļaunaa bez labaa*, Nostradams teica ka buus liela dabas katastrofa, bet visi neies ..

.. *mēs nekad neiepažītu laimi Šo sentenci pārfrāzējot, var teikt nav labuma bez ļaunuma* Rons 2002 9 16 21 19 J. Gustavs Vaits Rons 2002 9 13 16 14 Robert ..

.. *čempionātu Žēl, ka tikai uz īsu brīdi Precīzāki komentāri būs vēlāk Nav sliktā bez laba*, beidzot ar pilnām tiesībām varu reklamēt arī sevi kopā ar ..

Rezultātā iegūta neliela statistika, kura ļauj secināt, ņemot vērā korpusa nelielo apjomu. Pirmo variantu var uzskatīt par pamatvariantu, otro – par tā alternatīvu, retāku, bet pārējie četri ir perifēra parādība – tomēr valodā tie ir, un par to var pārliecināties, ievadot vārdu savienojumus interneta meklētājā:

<i>nav ļaunuma bez labuma</i>	26
<i>nav sliktuma bez labuma</i>	5
<i>nav ļaunums bez labuma</i>	1
<i>nav ļaunā bez labā</i>	1
<i>nav labuma bez ļaunuma</i>	1
<i>nav sliktā bez laba</i>	1

Interneta materiālā atrodama vēl viena interesanta aktualizācija: *Kā sacīt jāsaka – bez labuma ir arī sliktums* (wordpress.com 7/2010).

Nākamais analizējamais piemērs ir:

(18) *Častá krůpěj i kámen proráží* ('Biežs piliens arī akmeni caursit') / *Piliens pie piliena akmeni izdobina*.

Korpusā *LVK2013* lemma *piliens* uzrāda 87 piemērus, visbiežākā vārdkopa ir *sirds piliens* (7 reizes), atrodamas arī divas no trim frazēmām, kuras ir minētas „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcā” (Laua, Ezeriņa, Veinberga 2000, 918–919): *piliens jūrā* (*LVK2013* 4, *timeklis-1.0* 14) un *pēdējais piliens* (*LVK2013* 4, *timeklis-1.0* 36), bet vārdu savienojums *rūgts piliens* – tikai korpusā *timeklis-1.0* (4 reizes, kā arī 1 reizi lietojums *rūgtuma piliens*). Vārds *piliens* te parādās vairāk nekā 1200 reižu, taču precīzi citētajā sakāmvārdā sastopams tikai divas reizes:

.. saka Sveiki Solīts nekrīt makā **Piliens pie piliena** un akmeņi sāk plaisāt Pilsēta mostas ..

.. uzlabojams Tikai kopīgā darbā, liekot **pilienu pie piliena**, darbu pie darba, mēs varēsim nopietni ..

Tas ir atrodams arī internetā:

*Un tomēr, vadoties pēc principa, ka **piliens pie piliena** reiz spēj pat akmeni sadrupināt, padome nolēma aizsūtīt savus ieteikumus valdībai, lai mudinātu to izstrādāt vienotu autoceļu attīstības programmu.* (ludzaszeme.lv)

Nākamajos piemēros var runāt par sekundāru modifikāciju, jo šeit joprojām tiek izteikta ilgi gaidīta stāvokļa maiņa, ko var izraisīt pacietīga gaidīšana:

*Taču informācija ir sākusi plūst, vien **piliens pie piliena**, bet pamazām pieredze krājas, interese rodas.* (kvestnesis.lv 1/2008)

.. cik tas ir noderīgi nācijas talakam uzplaukumam un tada gara. sabiedriba ir jainforme, jastasta, jaruna – japilina. **piliens pie piliena** – juŗa (gay.lv 7/2008)

*Taču negribam to darīt mākslīgi, tāpēc ir labi, ka pasākums notiek gadu no gada, un ar laiku – kā **piliens pie piliena** – tas kaut ko maina cilvēku apziņā.* (riga2014.org 8/2013)

(46) *Psí štěkot na měšiček neplatí* ('Suņū rejas uz mēnestiņū nav spēkā') / *Suņū rej, bet karavāna iet tālāk.*

Šim maz izplatītajam čehu sakāmvārdam nav tieša latviešu ekvivalenta, tāpēc tulkotājs nolēmis to aizstāt ar citu frazēmu, kurā figurē kopīgs elements – suns. Uzdodot jautājumu *su[nn].* r[eēj].**, korpusā *LVK2013* iegūstam 17 gadījumus, no kuriem tikai vienā tiek citēts meklējamais sakāmvārds:

.. *VID) reformu plānu. No vienas puses, var aplaudēt: kāds malacis! **Suņū rej**, bet karavāna iet uz priekšu! bet, ja koalīcijas partneri un paši dienesti ..*

Tas pats jautājums korpusā *timeklis-1.0* dod 128 rezultātus, taču te jāsvītro piemēri, kuros šis teiciens nav izmantots tēlainā nozīmē (*dzird suni rejam, aizsmakušas suņa rejas* u. tml.) vai ir cita sakāmvārda sastāvdaļa (*suns rej to, ko nepazīst; kurā mājā kūķu vakarā stipri suņi rej, tur nākošā gadā būs kāzas; no kuras puses suņi rej, no tās puses nāks precinieki* u. c.). Meklētais sakāmvārds šeit atrodams 32 reizes, visbiežāk kā *Suņi rej, bet karavāna iet tālāk* (18 reizes, ar vienu lietojumu pagātnes formā: *suņi rēja, bet karavāna gāja tālāk*), dažu komponentu var trūkt (variants bez saikļa *bet* 3 reizes, bez adverba *tālāk*

2 reizes), vai tie ir aizstāti ar citu vārdu, kam tāds pats teikuma locekļa spēks (uz priekšu – tālāk vietā 2 reizes, dodas – iet vietā 2 reizes, sunīši – suņi vietā 1 reizi), un ir sastopama arī šāda interesanta aktualizācija:

.. studejoša kredīts *Substantive and procedural principles of administrative law*
Suņi rej, bet tiesneši iet tālāk pārdomas par tiesu varu un cilvēktiesībām ..

.. vēlēšanām, kā vienmēr, ne viens vien ilens mēģina izlīst no maisa **Suņi rej**, bet ko karavāna Lai uzlabotu cīņu pret nelegālu alkohola un cigarešu ..

.. iekaartas mainjas tikai pozitīva negatīva akcenti mainiijas, bet **sunju rejas** karavaanu vienalga neietekmee, radot vilshanos Lietas gruuti iekustinaat ..

.. dīrsu, koa Pļavniece, normāls zaķis, kura teātrī ir savā vietā **Suņi rej** un lai rej
Es par Pļavnieci A. Zoltāne, 29 Jūn 2005 13 36 Meitene ..

Un piemēri no interneta: *Suņi rej*, .. karavāna soļo tālāk (spoki.tvnet.lv 1/2012), .. karavāna atgriežas (sportaavize.lv 4/3013), .. bet Dombrovskis iet tālāk (delfi.lv 10/2012), .. bet Džonatans Livingstons lido augšup! (electric.lv 3/2012), .. bet karavānai vienalga. Karavāna iet tālāk savu ceļu (meeting.oho.lv 8/2007), .. bet tie tik būvē. Par spīti Rīgas būvinspekcijas prasībai, Krievijas oligarhu projekta Z-torņi būvniecību nepārtrauc (diena.lv 5/2008), Kolektīva atbildība jeb suņi rej un karavāna neiet tālāk (db.lv 7/2009).

Savukārt cits sakāmvārds, kurā ir minēts suns, „Saturņina” latviešu tulkojumā atveidots precīzi.

(38) *Pes, který štěká, nekouše / Suns, kurš rej, nekož.*

Korpusā *LVK2013* ilustratīvo piemēru nav, korpusā *timeklis-1.0* var meklēt pēc atslēgvārda *nekož* (118 gadījumu, visbiežākā kolokācija: *odi nekož* 15 reizes) vai pēc teiciena *kas / kurš rej*. Kopumā var atrast tikai četrus šā sakāmvārda piemērus:

.. sarga pienākumi Rezumējot var teikt, ka populārais teiciens *Suns, kas rej, nekož* balstās uz patiesām atziņām par suņiem *Suns, kas rej, parasti* ..

.. ka nekaunās 793 79 Ko strīdās, kad neplēšās 625 608 *Suns, kas rej, nekož* 1900 3620 Ko tu spiedies virsū ka suns bez kauna 72 8513 Ja dūri esi ..

.. tas aizgaajis wink.gif Kaa arii, cik iz dziives zinu, tad tie, kas rej, **nekozh**, un otraadi Parasti, tie, kas tieshaam ir savas asinis leejushi ..

.. prokuratūrā 2004 12 1 8 0 Domes juridiskā nespēja jeb *Tas suns, kas rej, nekož* 2004 11 30 8 0 Nopērc no mums savu automašīnu 2004 11 29 8 0 Motociklistu ..

Pēdējais sakāmvārds, kas ir aplūkots šajā rakstā:

(21) *Kdo se směje naposled, ten se směje nejlépe* ('Kurš smejas pēdējoreiz, tas smejas vislabāk') / *Visgardāk smeja[as] tas, kurš smeja[as] pēdējais*.

Šoreiz nepieciešams izmantot vairāku jautājumu kombināciju, jo, piem., atslēgvārds *visgardāk* korpusā *LVK2013* dod vienu relevantu lietojumu:

.. (*pēc brīža no kukaiņiem miera nebija. **Visgardāk** par Čūskeņa izskatu smējās trīspirkstis, jo saprata, ka mēdz būt ..*

Taču, kā redzams no nākamā piemēra, to var arī izlaist:

.. *Artis. lēnāk par tiltu, māmiņ. Smejas tas, kurš **smejas pēdējais**. Laura. Zinu, zinu Reiz es mēģināju ..*

Ieskats korpusā *timeklis-1.0* labi parāda pētītā sakāmvārda dažādus iespējamus modifikāciju veidus:

.. *mazs cinītis gāž pa purnu vezumam, **visgardāk** smejas pēdējais Bin Ladens Žogāver ..*

.. *tapēc pie tualetēm bija izveidojusies rinda **visgardāk** smējās tas, kam rīkle platāka Viņas ..*

.. *taču pēdējie jau smīn, kā zināms, **visgardāk** februāris 2002 Operation Flashpoint speciāla ..*

.. *papildus braukšanas komfortu Tā, lūk, **visgardāk** smejas tas, kam ir auto ar sešiem riteņiem ..*

.. *International Meeting Of Skoda Users In Poland **Visgardāk** smejas tas, kurš to dara pēdējais papildināts ..*

.. *Meerkjis attaisno kontraceptīvos līdzekļus **Visgardaak** smejaas tas, kurjs shauj peedeejais Sievai ..*

Papildinošais jautājums *sm.* p[ee]e?d[ee]e?j.*¹²* un tā apgrieztais variants sniedz nākamās 15 relevantos rezultātus, kuros visbiežāk pārstāvēta jau pieminētā komiskā vai ironiskā aktualizācija: *kas (kurš) smejas pēdējais, .. tam vienkārši lēni pielec* (3 reizes), .. *ir ar lēnāku uztveri* (2 reizes), .. *tas nedzer šņabi*. Citos lietojumos izmantota tikai daļa no sakāmvārda:

.. *Skaidrs tik viens Emsis nebūs tas, kurš **smiesies pēdējais** Avots www.apollo.lv Datums Ceturtdiena ..*

¹² *sm.** atradīs formas: *smieties, smiesies, smējās*, kā arī *smīn, smīnēs* u. c., savukārt diezgan sarežģīts jautājums *p[ee]e?d[ee]e?j.** atradīs visus korpusā sastopamos pareizrakstības variantus: *pēdējais, peedeejais, peedejais*.

.. galvenais ir, nevis, kaa smieties, bet gan **smieties peedeejam** Balsot 2 1 0 1 2
ingryda, ingyda one ..

.. taču viņiem nebija ne jausmas, kas **smiesies pēdējais** Jūlijs 2 27 Martens apavi
kļūst klasiski ..

.. smejas, bet viss saldāk smejas tas, kurš **smejas pēdējais** un mēs smiesimies
pēdējie fuck you all ..

.. negribt teikt hahah, paskatiisim kurss **smiesies peedeejais** skiltavas 24 9 2004
14 7 ccekotaajs pastaasti ..

.. mani unfriendly zini ne tu buusi tas kas **smiesies peedeejais** CannibalSmith to,
ka man nav oratora talanta ..

Interneta vietņu vietā šoreiz kāds izraksts no žurnāla – Egīla Zirņa redak-
cijas slejas žurnālā „Sestdiena” (laikraksta „Diena” nedēļas nogales pielikums
31.01.2014.) atrodams šāds piemērs:

.. *Tak izrādījās, ka ziņā aprakstītie fakti ir notikuši janvāra sākumā, kad mēs
vēl priecājāmies par ziedošām mārpuķītēm un smējāmies par mīnusiem Floridā.
Visgardāk smejas tas, kurš nosalst pēdējais – ..*

Pēc vairāku piemēru meklējumiem ir labi redzams, ka ar 4,5 miljonus
plašo *LVK2013* nepietiek, sakāmvārdi valodā tomēr ir perifēra parādība,¹³
un mazā korpusā tie nav pietiekami pārstāvēti. Tas liecina, cik nepieciešami
valodniekiem ir objektīvi dati, kurus mūsdienās nodrošina galvenokārt valodu
korpusi. Ar gandarījumu iespējams sekot augošajam latviešu valodas korpu-
sam, kas tiek veidots Mākslīgā intelekta laboratorijas (<http://ailab.lv/>) aiz-
bildniecībā (sākot 2007. gadā ar pirmo versiju *miljons-1.0*); tomēr aktuālajai
versijai joprojām ir ārkārtīgi mazs datu apjoms, kur retākas un specifiskākas
parādības vai leksēmas parādās tikai pāris reižu, taču viens no korpusa ling-
vistikas principiem ir tāds, ka nevar izdarīt vispārīnājumus, balstoties tikai uz
nedaudziem piemēriem. Tiesa, korpusā *timeklis-1.0* ir gandrīz simts miljonu
vārdlietojumu, bet tie diemžēl nav morfoloģiski anotēti, un tāpēc tā izmanto-
šana ir ievērojami ierobežota (nav iespējas uzdot komplicētākus jautājumus),
turklāt tajā ir daudz lieku materiālu – svešvalodu teikumi un pat rindkopas,
diakritisko zīmju trūkums, atkārtoti teksti u. tml.

Tomēr salīdzinājumā ar neizmērojamo un nepārtraukti mainīgo inter-
netu, korpusam ir nepārprotama priekšrocība stabilitātes, žanra sabalansētības
un reprezentativitātes dēļ. Pirmkārt, ir iespēja meklēt arī pēc morfoloģiskiem

¹³ Sal. datus, kas minēti 2. piezīmē, ar datiem no čehu valodas sinhroniskā korpusa SYN2010
(<http://korpus.cz/>). Tas ietver 101 219 603 vārdlietojumu, un tajā automātiski tika atrasts 2591
sakāmvārdu gadījums (no tiem 360 dažādi), t. i., viens sakāmvārds uz 39 065 vārdiem.

kritērijiem. Otrkārt, no korpusu datiem iegūtos rezultātus var precīzi saskaitīt un jebkurā brīdī vēlāk pārbaudīt atšķirībā no interneta meklētājiem, kur skaitliskie dati mēdz būt pārspīlēti un sākotnējie rezultāti no galīgā skaita var atšķirties pat vairākkārtīgi (!), kas arī apstiprinājies, meklējot sakāmvārdus internetā.

Čehu Nacionālā korpusa institūtā pašlaik norit darbs pie frazēmu un idiomu marķēšanas projekta (Hnátková 2002, 2011), jo to daudzvārdība nav problēma tikai tulkotājiem vien, kā minēts jau iepriekš, bet arī automatiskajām datoru iekārtām, t. s. lemmatizētājiem, kuri katram teksta vārdam piesaista attiecīgo lemmu kā reprezentatīvu sistēmisku formu. Frazeoloģisku savienojumu gadījumā šis iekārtas pieviļ, jo frazēmu mainīgums ir pārāk liels. Darba mērķis ir „atrast programmatiskus līdzekļus frazēmu un idiomu meklēšanai Čehu nacionālā korpusa tekstos ar Čehu frazeoloģijas un idiomu vārdnīcas palīdzību” (Hnátková 2002, 118). Esmu pārliecināts, ka to pašu varētu izdarīt ar latviešu valodas korpusiem, izmantojot „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcu” un parēmiņu vārdnīcas. Lielais darba ieguldījums būtu ļoti vērtīgs, jo dotu lielu labumu latviešu frazeologu darbam.

Izpētot tikai dažus izvēlētos sakāmvārdus latviešu korpusos, kā arī internetā, var redzēt, ka to iespējamā aktualizācija ir ļoti plaša – biežāk atrodamas to dažādas variācijas un pārfrāzējumi nekā parēmiņu vārdnīcās minētie pamata veidoli. Runātāji un rakstītāji sakāmvārdus lieto kreatīvā veidā, kas pierāda to dzīvotspēju mūsdienu valodā.

Avoti

1. Čapek, Karel. 1984. *Marsyas – Jak se co dělá*. Praha: Československý spisovatel.
2. Jirotko, Zdeněk. 1990. *Saturnin*. Praha: Československý spisovatel [11. izdevums].
3. Jirotko, Zdeņeks. 2010. *Saturnīns*. Rīga: Mansards.
4. *Līdzsvarsots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus LVK2013*. www.korpus.lv
5. *timeklis-1.0*

Literatūra

1. Bachmannová, Jarmila, Suksov, Valentin. 2007. *Jak se to řekne jinde. Česká přísloví a jejich jinojazyčné protějšky*. Praha: Universum.
2. Hnátková, Milena. 2002. Značkování frazémů a idiomů v Českém národním korpusu s pomocí Slovníku české frazeologie a idiomatiky. *Slovo a slovesnost*, 63, nr. 2, 117–126.
3. Hnátková, Milena. 2011. Výsledky automatického vyhledávání frazémů v autorských korpusech. *Korpusová lingvistika Praha 2011. 3. Gramatika a značkování korpusů*. Petkevič, V., Rosen, A. (eds.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Ústav Českého národního korpusu, 171–185.
4. Kokare, Elza. 1988. *Latviešu un vācu sakāmvārdu paralēles*. Rīga: Zinātne.
5. Laua, Alīse, Ezeriņa, Aija, Veinberga, Silvija. 2000. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots.

6. Nováková, Marie. 1998. All That Glitters in the Newspapers Is Not Proverb. *Phraseology and Paremiology*. Ďurčo, P. (ed.). Bratislava: Akadémia PZ, 250–256.
7. SČFI – *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 4. *Výrazy větné*. 2009. Praha: Leda.
8. Smiltena, Mudīte. 2014. Skaitļi aktuālās latviešu un vācu parēmijās. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi* 9. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 80–96.
9. Straková, Vlasta. 2003. Frazeologie v mezijazykovém pohledu. *Překládání a čeština*. Jinočany: H & H, 85–89.

Summary

This paper tries to confront two national paremiologies: Latvian and Czech, using the corpus of more than 50 proverbs contained in Zdeněk Jirotka's novel "Saturnin". The author registers the mutual parallels and differences between the original form of selected proverbs and their Latvian translation equivalents, and tries to find these equivalents in Latvian language corpora *LVK2013* and *timeklis-1.0* as well as on Latvian websites. The author is particularly interested in their modifications and variations in current use, as they are far from being static, petrified structures – on the contrary, it is revealed that the basic, the most frequent forms of proverbs, as known from phraseological dictionaries, are a minority in the examined data sources.

**Sakāmvārdi Z. Jirotkas romānā „Saturņins” un
to tulkojums latviešu valodā**

- (1) *Nešťestí nechodí po horách, ale po lidech* ('Nelaiمة nestaigā pa kalniem, bet pa cilvēkiem') / *Kas laimi meklē, tas nelaimei atrod.*
- (2) *Nešťestí nechodí nikdy samo / Nelaiمة nekad nenāk viena.*
- (3) *Host do domu, Bůh do domu* ('Viesis mājās – Dievs mājās') / *Viesa slava – mūsu gods.*
- (4) *Více děr, více systlů, více hlav, více smyslů a víc očí víc vidí* ('Vairāk alu, vairāk susliku, vairāk galvu, vairāk prāta un vairāk acu vairāk redz') / *Zirgā jādams, zirgu meklē, mežā būdams – meža meklē.*
- (5) *Mnoho psů – zajícova smrt* ('Daudz suņu – zaķa nāve') / *Kam nav suņa, tam jārida kaķis.*
- (6) *Všude dobře, doma nejlépe* / *Visur labi, bet mājās – vislabāk.*
- (7) *Ranní ptáče dál doskáče* ('Agra putniņš tālāk aizlec') / *Kurš putniņš agri ceļas, agri slauka deguntiņu.*
- (8) *Mladí ležáci, starí žebráci* ('Jauni gulētāji – veci ubagi') / *Kas gul, tas negrēko.*
- (9) *Nechval dne před večerem* ('Neslavē dienu pirms vakara') / *Slavē ritu dienā, bet dienu vakarā!*
- (10) *Nevíme dne ani hodiny* ('Nezinām ne dienu, ne stundu') / *Šodien vesels, rītā trūd.*
- (11) *Kam čert nemůže, nastrčí bábu* ('Kur velns netiek, tur iestūkē sievišķi') / *Kur vells galā netiek, tur aizsūta sievišķi.*
- (12) *Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá* / *Kas citam bedri rok, pats tajā iekrīt.*
- (13) *Čiň čertu dobře, peklem se ti odmění* / *Velnam labu darīsi, pekli par atlīdzību dabūsi.*
- (14) *Kůň je jednou hříbětem a člověk dvakrát dítětem* / *Zirgs ir vienreiz kumeļš, bet cilvēks divreiz bērna prātā.*
- (15) *Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne* ('Tik ilgi staigā ar krūzi pēc ūdens, kamēr osa notrūkst') / [Krustmāte klāstīja ..] *ja pats nerūpēšoties, tad arī Dievs nepalīdzēsot // Kad vadzis pilns, tas lūst.*
- (16) *Komu není rady, tomu není pomoci* ('Kam nav padoma, tam nav palīdzības') / *Muļķim arī padoms nelīdz.*
- (17) *Kdo pozdě chodí, sám sobě škodí* ('Kas vēlu nāk, pats sev kaitē') / *Kas par vēlu, tas par skādi // Kas nokavēts, tas pazaudēts.*
- (18) *Častá krůpěj i kámen proráží* ('Biežs piliens arī akmeni caursit') / *Piliens pie piliena akmeni izdabina.*
- (19) *Dočkej času jako husa klasu* ('Sagaidi laiku kā zoss vārpu') / *Maize nestaigā pēc vēdera, bet gan vēders pēc maizes.*
- (20) *Všeho moc škodí* ('Ja visa par daudz, tas nāk par sliktu') / *Kas par daudz, tas par skādi.*
- (21) *Kdo se směje naposled, ten se směje nejlépe* ('Kurš smejas pēdējoreiz, tas smejas vislabāk') / *Visgardāk sme[as] tas, kurš sme[as] pēdējais.*
- (22) *Máš-li škodu, o posměch se nestarej* ('Ja tev zaudējumi, par izsmieklu nerūpējies') / *Priekā ar draugiem, bēdās viens pats.*
- (23) *V nouzi poznáš přítele* ('Trūkumā iepazīsi draugu') / *Draugu iepazīs[i] bēdās.*
- (24) *Co tě nepálí, nehas* ('Kas tevi nededzina, to nedzēs') / *Ne mana čūka, ne mana druva // Nedzēs to, kas nededzina tevi.*

- (25) *Každý je svého štěstí strůjcem* ('Katrš ir savas laimes radītājs') / *Katrš pats ir savas laimes kalējs.*
- (26) *Koho Bůh miluje, toho křížem navštěvuje* ('Ko Dievs mīl, to ar krustu apmeklē') / *Ko Dievs mīl, to viņš piemeklē.*
- (27) *Trpělivost přináší růže* ('Pacietība atnes rozēs') / *Kas laimi meklē, tas nelaimi atrod.*
- (28) *Mladý může, starý musí* ('Jauns – var, vecam – vajag') / *Divās nāvēs nemirsi, no vienas neizbēgsi* // *Jaunībā prieki, vecumā – atmiņas.*
- (29) *Musíme tam všichni* ('Tur mums visiem vajadzēs') / *No nāves neviens neaizbēgs.*
- (30) *Kdo chce kam, pomozme mu tam* ('Ja kāds kaut kur grib, palīdzēsim viņam') / *Ne tā vien pasaule, kas logā – ārā iesi, vēl vairāk redzēsi.*
- (31) *S počtvoostí nejdál dojdeš* ('Ar krietnumu vistālāk aiziesi') / *Pliks, bet ne zaglis, nabags, bet godīgs.*
- (32) *Není šprochu, aby na něm nebylo pravdy trochu* ('Nav tādu valodu, kurās nebūtu mazliet patiesības') / *Nav dūmu bez uguns.*
- (33) *Kdo lže, ten i krade* / *Tas, kurš melo, tas arī zog.*
- (34) *Kdo do tebe kamenem, ty do něho chlebem* / *Tam, kurš met tev ar akmeni, tu met atpakaļ ar maizi* // *Kas tev met ar akmeni, tam tu met ar maizi.*
- (35) *Není všechno zlato, co se třpytí* / *Ne viss ir zelts, kas spīd.*
- (36) *Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá* / *Kā mežā sauc, tā atskan.*
- (37) *Kdo za pecí sedá, jiného tam hledá* / *Tas, kurš sēd aizkrāsnē, meklē tur citu.*
- (38) *Pes, který štěká, nekouše* / *Suns, kurš rej, nekož.*
- (39) *Kráva zajíce nedohoní* / *Govs zaķi nepanāks.*
- (40) *Čistota je půl zdraví* / *Tīrība ir puse no veselības.*
- (41) *Veselá mysl je půl zdraví* / *Jautra oma arī ir puse no veselības.*
- (42) *Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše* ('Labāk zvirbulis sauģā, nekā balodis uz jumta') / grāmātā: *Vārda tiešā nozīmē no zīles rokā ir tikpat maz jēgas kā no medņa kokā.*
- (43) *Každá liška chová svůj ocas* / *Katra lapsa slavē savu asti.*
- (44) *Sytý hladovému nevěří* / *Paēdušais netic izsalkušajam.*
- (45) *Pozdě bycha honiti* ('Par vēlu dzenāt to, kas varētu būt') / 0
- (46) *Psí štěkot na měsíček neplatí* ('Suņū rejas uz mēnessiņū nav spēkā') / *Suņi rej, bet karavāna iet tālāk.*
- (47) *Štěstí je vrtkavé, nemá žádného stání* ('Laieme ir nepastāvīga, tai nav nekādas stāvvietas') / *Nedz rozēs ir bez ērkšķiem, nedz prieki bez bēdām.*
- (48) *Kdo jsi bez viny, udeř* ('Kas esi bez vainas, iesīt') / *Kas ir bez vainas, lai pirmais met ar akmeni.*
- (49) *Jednou není vždycky* / *Viena reize vēl nav uz mūžiem.*
- (50) *Vzduch – Boží duch* / *Gaiss – Dieva gars.*
- (51) *Řemeslo má zlaté dno* ('Amatam ir zelta dibens') / grāmātā: *Bandīta amats sen vairs nav nekāda zelta bedre.*
- (52) *Všechno zlé je pro něco dobré* ('Viss sliktais kādai lietai labs') / [Nav] *Jaunuma bez labuma.*
- (53) *Co můžeš učiniti dnes, neodkládej na zítřek* / *Ko vari padarīt šodien, neatliec uz rītu.*
- (54) *Sliby – chyby* ('Solījumi ir kļūdas') / *Solīts makā nekrīt.*

Alīses Lauas devums latviešu frazeoloģijas attīstībā¹

Alise Laua's contribution to the development of Latvian phraseology

Inta Urbanoviča

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra

Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050

E-pasts: inta.urbanovica@lu.lv

Rakstā ir aplūkots Alīses Lauas ieguldījums latviešu frazeoloģijas kā zinātnes attīstībā. Savas darbības laikā A. Laua ir pievērsusies frazeoloģijas teorijai, kā arī aktīvi darbojusies frazeoloģijas vārdnīcas izstrādē. Par latviešu frazeoloģijas zinātnes dibinātāju tiek uzskatīts Arturs Ozols, bet A. Laua precīzē frazeoloģijas terminoloģiju, izstrādā frazeoloģijas teorijas pamatnostādnes un nostiprina savas atziņas monogrāfijā, kas ir viens no nozīmīgākajiem pētījumiem latviešu frazeoloģijā. Vairākus gadu desmitus A. Laua ir organizējusi un vadījusi skaidrojošās latviešu frazeoloģijas vārdnīcas izstrādi, sadarbojoties ar vārdnīcas līdzautorēm, studentiem un citiem latviešu valodniekiem. Šajā vārdnīcā ir atrodams līdz šim apjomīgākais frazeoloģismu skaits un to skaidrojums, kas papildināts ar bagātīgu ilustratīvo materiālu no stilistiski dažādiem latviešu rakstu valodas materiāliem. A. Laua arī aktīvi ir iesaistījies skolu mācību grāmatu izveidē, un kopš 20. gs. 60. gadiem skolu mācību grāmatās ir iekļauta A. Lauas izstrādātā nodaļa par frazeoloģiju, kas arī mūsdienās ir pamats frazeoloģijas jautājumu skaidrojumam mācību grāmatās.

Atslēgvārdi: Alīse Laua, frazeoloģisms, frazeoloģijas teorija, latviešu frazeoloģija, skaidrojošā latviešu frazeoloģijas vārdnīca.

Alīse Laua ir viena no zināmākajām 20. gs. personībām latviešu valodniecībā, un viņas devums latviešu valodas izpētē un valodniecības attīstībā ir ļoti nozīmīgs. Enciklopēdijā „Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas” (Bankavs, Jansone 2010) A. Laua ir raksturota kā letoniste, fonētiķe, leksikoloģe, frazeoloģe, pedagoģe (Bankavs, Jansone 2010, 173). A. Laua strādājusi vairākās valodniecības nozarēs, īpaši nozīmīgs ir viņas ieguldījums fonētikā,

¹ Raksta autore izsaka pateicību Silvijai Veinbergai par atmiņu stāstījumu un materiāliem no personiskā krājuma, kas izmantoti raksta tapšanā.

leksikoloģijā un frazeoloģijā (Paegle 2000, 223). Latviešu frazeoloģijā valodnieces devums iezīmējas trīs virzienos:

- 1) frazeoloģijas teorijas pamatnostādņu izstrāde,
- 2) skaidrojošās latviešu frazeoloģijas vārdnīcas izveide,
- 3) frazeoloģijas pamatjautājumu iestrāde skolu mācību grāmatās.

A. Lauas biogrāfijā ir norādīts, ka frazeoloģijas jautājumiem viņa aktīvāk pievērsās pēc aiziešanas pensijā 1982. gadā (Paegle 2000, 223; Bankavs, Jansone 2010, 173). Tomēr 20. gs. 80.–90. gadus var uzskatīt par laiku, kad A. Laua aktīvi apkopoja un sistematizēja savus frazeoloģijas materiālus, jo frazeoloģijas nozarē viņa, kā pati norāda „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcas” priekšvārdā, darbojās jau kopš 1954. gada, kad sāka strādāt Latvijas Universitātē (sk. Laua [1996]). Par svarīgāko A. Lauas devumu frazeoloģijas nozarē tiek uzskatīta grāmata „Latviešu valodas frazeoloģija” (sk. Laua 1992), kā arī „Latviešu frazeoloģijas vārdnīca” (sk. Latviešu frazeoloģijas vārdnīca 1. sēj. A–M [1996]; Latviešu frazeoloģijas vārdnīca 2. sēj. N–Ž [1996]), kas izstrādāta kopā ar Aiju Ezeriņu un Silviju Veinbergu.

1. Frazeoloģijas teorijas pamatnostādņu izstrāde

Latviešu valodniecībā par frazeoloģijas zinātnes pamatlicēju tiek uzskatīts Arturs Ozols. A. Laua raksta: „A. Ozols ir latviešu frazeoloģijas zinātnes nodibinātājs, frazeoloģijas pētišanas rosinātājs gan ar savu zinātnisko, gan pedagoģisko darbību. Viņš ir vadījis frazeoloģijas seminārus, studentu kursa darbus un diplomdarbus par latviešu autoru daiļradē lietoto frazeoloģiju.” (Laua 1992, 19) A. Ozols pirmais aktualizēja frazeoloģijas teorijas jautājumus, veidoja frazeoloģijas terminoloģiju, pētīja frazeoloģismu semantikas specifiku, kā arī pievērsās frazeoloģijas un citu valodniecības nozaru saskarjautājumiem. Viņš ir devis ierosmi frazeoloģijas kā zinātnes attīstībai, tomēr par frazeoloģijas teorijas pamatjautājumu izstrādātāju un nostiprinātāju latviešu valodniecībā var uzskatīt A. Lauu.

Līdz 20. gs. 50. gadiem latviešu valodnieciskajā literatūrā nav vēl noskaidroti latviešu frazeoloģijas pamatjēdzieni, un līdz ar to frazeoloģismu pētišana latviešu valodniecībā nav ieņēmusi tai pienācīgo vietu (Ozols 1959, 201), savukārt līdz ar padziļinātu pieeju gramatikas, konkrēti, sintakses, izpētē saistībā ar vārdkopu un salikto teikuma locekļu jautājumu ir aktualizējies stabilo vārdkopu jeb frazeoloģismu jautājums (Ozols 1959, 202–203). „1955. gadā, jau strādājot pie doktora disertācijas, A. Ozols uzraksta plašu apcerējumu „Par dažiem latviešu valodas frazeoloģijas pētišanas jautājumiem”, kā arī izstrādā „Latviešu valodas frazeoloģismu klasifikācijas shēmu”. [...] Pirmajā no minētajiem apcerējumiem dota latviešu frazeoloģijas pētišanas vēsture, izvirzīta problēma par frazeoloģijas pamatjēdzieniem un frazeoloģijas robežām, kā arī sniegts dažu frazeoloģismu tipu (liedējumu un vienojumu) izlietojuma apskats mūsdienu latviešu literārajā valodā. Šis A. Ozola apcerējums īsti ir pirmais

frazeoloģijas problēmu teorētiskais risinājums latviešu valodniecībā.” (Kārklīņš 1967, 86) Taču šie ir nepublicēti materiāli. Plašāks A. Ozola ideju izklāsts par frazeoloģijas pamatjēdzieniem un frazeoloģismu pētīšanas problēmām, kas ir arī publicēts, atrodams rakstā „Latviešu tautasdziesmu frazeoloģijas pamatjautājumi” (sk. Ozols 1959), kurā autors aplūkojis frazeoloģijas nozares pamatnostādnes, balstoties uz tajā laikā aktuālajām Viktora Vinogradova (*Viktor Vinogradov*) teorētiskajām atziņām. Tomēr A. Ozola darbos frazeoloģijas jautājumi tiek pētīti galvenokārt no tautasdziesmu frazeoloģijas aspekta, resp., tie neaptver visas latviešu valodas frazeoloģijas jomas un potences.

20. gs. 50. gados frazeoloģijas teorijas pamatjautājumi tiek iekļauti arī Latvijas Universitātes studiju programmā. 1954. gadā A. Laua aizstāv filoloģijas zinātņu kandidāta disertāciju „Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētiski fonoloģiskā sistēma” (Bankavs, Jansone 2010, 173) un pēc zinātniskā grāda iegūšanas sāk strādāt LU Latviešu valodas katedrā, ko tolaik vadīja docents A. Ozols (Paegle 2000, 223). Viens no kursiem, ko docē A. Laua, ir „Latviešu leksikoloģija un frazeoloģija”, kurā viņa iestrādā savas atziņas par latviešu frazeoloģijas teoriju. 1959. gadā A. Laua izstrādā lekciju konspektu „Latviešu leksikoloģija un frazeoloģija. Konspekts mūsdienu latviešu valodas kursam” (sk. Laua 1959), kurā, kā viņa norāda, fiksēti galvenie lekcijās docētie materiāli no 1954. līdz 1958. gadam (Laua 1959, 2). Šajos materiālos jau iezīmējas A. Lauas koncepcija par latviešu frazeoloģijas jautājumiem, kas vēlākajos gados tiek nostiprināta un pilnīgota. Pēc tiem A. Ozola un A. Lauas materiāliem, kas par frazeoloģijas jautājumiem ir publicēti 20. gs. 50. gados, var secināt, ka abi pētnieki par pamatu ir izmantojuši tajā laikā populārās krievu valodnieku atziņas, abi ir pievērsušies svarīgākajiem frazeoloģijas teorijas pamatjautājumiem, tomēr ir vērojamas arī atšķirības A. Ozola un A. Lauas uzskatos.

Pirmkārt, atšķirība ir termina *frazeoloģisms* izpratnē. A. Ozols pieņem plašāku termina skaidrojumu, norādot, ka par frazeoloģismu ir uzskatāma jebkura sintaktiska vienība, kas valodā eksistē jau gatavā veidā: „[P]ar frazeoloģismiem saucam vārdkopas, vārdrindas, salīdzinājumus, kondominantes un saikļu konvariantus, kuri lietojami kā tradicionāls teikumu konstruktīvs elements ar semantisku rezultatīvu nozīmi. Par tradicionālu teikumu konstruktīvu elementu saucam visas sintaktiskās vienības, kas netiek radītas no jauna runas plūsmā, bet kuras eksistē jau gatavā veidā un tiek izmantotas ikreizējām sazināšanās vajadzībām līdzīgi vārdiem kā leksiskām vienībām.” (Ozols 1959, 208–209) Savukārt A. Laua ierobežo termina izpratni, norādot, ka frazeoloģisms ir vārdu savienojums, kura galvenās pazīmes ir stabilitāte un frazeoloģiski saistīta nozīme (Laua 1959, 59–60). A. Ozola izpratne bija populāra 20. gs. 60.–70. gados, tomēr mūsdienās tieši A. Lauas termina skaidrojums ir stabilizējies latviešu valodniecībā (sk. Skujiņa 2007, 123–124).

Otrkārt, abos apcerējumos atšķiras viedoklis par frazeoloģismu klasifikāciju. A. Ozols pieņem V. Vinogradova klasifikāciju, kurā ir minētas trīs frazeoloģismu grupas: 1) frazeoloģiskie saaugumi (*frazeologicheskie srashhenija*),

2) frazeoloģiskie vienojumi (*frazeologicheskie edinstva*), 3) frazeoloģiskie kopojumi (*frazeologicheskie sochetanija*) (Ozols 1959, 204–205). Arī A. Laua pieņem šo klasifikāciju, bet izmanto citus latviskos terminu ekvivalentus: 1) frazeoloģiskie saaugumi (*srashhenija*), 2) frazeoloģiskie saaugumi (*edinstva*), 3) frazeoloģiskie savienojumi (*sochetanija*) (Laua 1959, 64). Turklāt A. Laua kritizē V. Vinogradova klasifikāciju un piedāvā šķirt tikai divas frazeoloģismu grupas – idiomas un frazeoloģiskos savienojumus (Laua 1959, 67), kas vēlāk arī nostiprinās frazeoloģijas teorijā (sk. Laua 1992; Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca 2007; Veisbergs 2013).

Treškārt, abos apcerējumos atšķiras skatījums uz frazeoloģismiem kā valodas vienībām. A. Ozols raksturo frazeoloģismus no sintakses viedokļa, aplūkojot tos no sintaktisko struktūru un semantisko savdabību – atsevišķi tiek aprakstīti vārdkopu frazeoloģismi, frazeoloģiski blīvējumi, predikatīvi frazeoloģismi, kā arī salīdzinājumu frazeoloģismi (sk. Ozols 1959, 208–212). A. Ozola pētījumu ierobežo arī materiāls – latviešu tautasdziesmu frazeoloģismi, kas liek secināt, ka tautasdziesmu frazeoloģismi ir relatīvi, jo to nozīme nav pilnībā atbrīvojusies no konteksta un attiecīgie frazeoloģismi nav pilnīgi patstāvīgas vienības kā vārdu ekvivalenti (Ozols 1959, 235). Savukārt A. Laua frazeoloģismu analizē kā leksikas parādības, jo frazeoloģismu raksturojums vispirms ir raksturojums nozīmes ziņā (Laua 1959, 58). Vēlākos gados A. Laua šo domu formulē šādi: „Frazeoloģisms, tāpat kā vārds, ir noteikta nojēguma izteicējs, nozīmes ziņā tas ir tuvs vārdam, par ko viegli pārliecināties, ieskatoties skaidrojošās vārdnīcās – dažs vārda skaidrojums ir sarežģītāks par frazeoloģisma skaidrojumu, un otrādi. Frazeoloģisms, nebūdam valodas pamatelements, sazināšanās procesā veido vārdam līdzīgas funkcijas, reizē poētiski papildinot leksikas iespējas, piešķirot izteiksmei spilgtumu.” (Laua 1992, 37–38)

Pēc abu valodnieku apcerējumu analīzes var secināt, ka latviešu valodniecībā galvenie frazeoloģijas teorijas jautājumi tika ieskicēti 20. gs. 50. gadu beigās, un jau šajā laikā var redzēt atšķirības starp A. Ozola un A. Lauas teorētiskajām nostādnēm. Tas latviešu frazeoloģijas teorētiskais pamats, ko A. Laua publicē grāmatā „Latviešu frazeoloģija” (sk. Laua 1992) 20. gs. 90. gados, ir izveidojies jau krietni agrāk, resp., laika posmā, kad A. Laua vēl tikai sāk pievērsties frazeoloģijas jautājumiem, un jau šajā laikā ir vērojams, ka viņa nevis izmanto gatavas A. Ozola idejas, bet veido savu frazeoloģijas teorijas koncepciju, kurā kritiski izturas pret tajā laikā populārām atziņām.

A. Laua ir darbojusies dažādās valodniecības nozarēs, un vairākās no tām viņa ir atstājusi vērtīgus zinātniskos pētījumus, kurus raksturo pārdomāta darba struktūra, atbilstošs zinātniskais pamatojums, kā arī saprotams un viegli uztverams zinātnisko atziņu skaidrojums. Latviešu frazeoloģijas nozarē tā ir mācību grāmata latviešu valodas specialitātes studentiem „Latviešu valodas frazeoloģija” (sk. Laua 1992). Grāmata tika izdota 1992. gadā, un tā tapusi autore 25 gadu pedagoģiskajā darbā, docējot frazeoloģijas kursu LU Filoloģijas fakultātē, vadot speciālseminārus, speciālkursus, kursa darbus un

diplomdarbus, kā arī strādājot pie latviešu frazeoloģijas vārdnīcas. Šī mācību grāmata ir vērtīgs devums latviešu valodniecības attīstībā, jo iezīmē svarīgākos virzienus frazeoloģijas zinātnes attīstībā.

Grāmatas pirmajā nodaļā „Frazeoloģijas zinātnes attīstības vēsture” (sk. Laua 1992, 6–19) ir ietverta informācija par frazeoloģijas zinātnes vēsturi, koncentrējot uzmanību uz tām lingvistiskajām skolām un pētniekiem, kas ietekmējuši frazeoloģijas ideju attīstību Latvijā. A. Laua dod hronoloģiski sistematizētu pārskatu par frazeoloģijas zinātnes attīstību Eiropā: 1) aplūko Šarla Balī (*Charles Bally*) devumu frazeoloģisko vārdu savienojumu aprakstā franču stilistikas aspektā; 2) iztirzā valodnieku, īpaši V. Vinogradova, atziņas frazeoloģijas jomā; 3) ieskicē frazeoloģijas zinātnes attīstību latviešu valodniecībā, akcentējot A. Ozola devumu. Otrajā nodaļā „Frazeoloģijas pētīšanas objekts” (sk. Laua 1992, 20–47) ir ietverta informācija par frazeoloģisma izpratni – frazeoloģisma pazīmes, frazeoloģismu motivācija, frazeoloģismu klasifikācija un variēšanās u. c. Šajā nodaļā A. Laua ir iekļāvusi tās idejas, kas ir iezīmētas jau 1959. gadā publicētajā leksikoloģijas un frazeoloģijas materiālu konceptā (sk. Laua 1959). Te ir atrodamas svarīgākās frazeoloģijas teorijas atziņas, kas ir kļuvušas par pamatu mūsdienu frazeoloģijā un kas ir iestrādātas arī skolu mācību grāmatās. Trešā nodaļa „Frazeoloģismu funkcionēšana valodas sistēmā” (sk. Laua 1992, 48–69) ir veltīta frazeoloģismu apkaimes jautājumiem, kas ļoti aktīvi tika pētīti kopš 20. gs. 70. gadiem. Savukārt ceturtajā nodaļā „Frazeogrāfija” (sk. Laua 1992, 70–72) un piektajā nodaļā „Frazeoloģismu kārtošanas principi” (sk. Laua 1992, 73–77) ir aprakstīti jautājumi par frazeoloģijas vārdnīcām un to izveides principiem.

No mūsdienu viedokļa raugoties, var secināt, ka A. Lauas izstrādātais mācību līdzeklis par latviešu frazeoloģijas jautājumiem ietver konceptuālu teorētisko jautājumu pamatu, kas ir aktuāls 20. gs. otrās puses latviešu valodniecībā. To var uzskatīt par nozīmīgu materiālu, uz kura bāzes var veidot modernāku padziļinātu izpratni par frazeoloģijas teorijas jautājumiem.

Izstrādājot latviešu frazeoloģijas teoriju, A. Laua ir fiksējusi arī informāciju par latviešu frazeoloģijas vēsturi. Viņas monogrāfijā „Latviešu valodas frazeoloģija” ir iekļauta nodaļa „Frazeoloģijas zinātne latviešu valodniecībā” (sk. Laua 1992, 17–19), tomēr tā ir diezgan nepilnīga, jo autore ir aprakstījusi A. Ozola devumu latviešu frazeoloģijas attīstībā, bet ļoti skopi ir pieminējusi savu un kolēģu darbību frazeoloģijas jomā 20. gs. otrajā pusē. Rakstniecības un mūzikas vēstures muzeja arhīvos ir saglabāti A. Lauas rokrakstu materiāli, kuros ir atrodami vairāki fakti par latviešu frazeoloģijas attīstību 20. gs. otrajā pusē. Šie materiāli nav pārāk izvērsti un zinātniski apstrādāti, tomēr tajos iekļautā informācija līdz šim nav bijusi atrodama aprakstos par latviešu frazeoloģijas vēsturi.

A. Lauas rokrakstu materiālos ir saglabājusies informācija, ka 20. gs. latviešu frazeoloģijas zinātnes attīstība ir periodizējama četros posmos:

- 1) frazeoloģisma koncepcijas meklējumi;

- 2) frazeoloģismu funkcionēšanas izpēte,
- 3) intensīva praktiskā materiāla uzkrāšana un kārtošanas principu izveide,
- 4) vārdnīcas rakstīšana (Laua [b. g.], 40).

Pirmais posms ir saistāms ar 20. gs. 50. un 60. gadiem, kad parādās pirmie teorētiskie apcerējumi par latviešu frazeoloģijas jautājumiem: tiek mēģināts definēt frazeoloģisma jēdzienu, tiek analizēta frazeoloģismu semantikas savdabība, tiek domāts par frazeoloģismu klasifikāciju. Šo laiku raksturo A. Ozola un A. Lauas pētījumi frazeoloģijas teorijas jomā. Kā jau tika minēts, A. Ozols izmantoja V. Vinogradova atziņas, savukārt A. Laua, kā viņa pati norāda, atkāpās no V. Vinogradova koncepcijas un, izmantojot citu ārzemju autoru publicētās teorētiskās nostādnes, izveidoja savu uzskatu kopumu (Laua [b. g.], 41). 20. gs. 60. gados turpinās darbs latviešu frazeoloģijas teorētisko jautājumu izstrādē. Šajā laikā A. Laua papildina un nostiprina savu latviešu frazeoloģijas teorētisko koncepciju (Laua [b. g.], 41). Nozīmīgi pētījumi ir arī docentei Ļubovai Orlovskai, kas ir pievērsusies latviešu un angļu valodas frazeoloģismiem sastatāmā aspektā. Šajā laikā frazeoloģismus sāk pētīt arī Aija Balčuna (vēlāk Aija Ezeriņa). Kopš 1968. gada studentiem tiek lasīts arī speciālkurss par latviešu frazeoloģijas jautājumiem, kas rosina gan frazeoloģijas pulciņa izveidi, gan arī studentu semestra darbu izstrādi frazeoloģijas jomā (Laua [b. g.] 41–42; Laua [1992], 2).

Otrais posms A. Lauas izveidotajā frazeoloģijas zinātnes periodizācijā ir 20. gs. 70. gadi. Šajā laikā ar frazeoloģijas jautājumiem nodarbojās A. Laua, A. Ezeriņa, kā arī citi Latvijas Universitātes Latvиеšu valodas katedras kolēģi. Darbam pievienojās Silvija Veinberga, katedrā stažēties bija ieradusies arī aspirante no Viļņas Lilija Kudirkienē (*Lilija Kudirkienē*) (Laua [b. g.], 42). Šajā laikā uzmanības centrā ir jautājums par frazeoloģismu apkaimi, kas plašāk ir atspoguļots mācību līdzeklī „Verbu un frazeoloģismu saistāmība” (sk. Verbu un frazeoloģismu saistāmība: Mācību līdzeklis 1975) un vēlāk iekļauts grāmatā „Latviešu valodas frazeoloģija” (sk. Laua 1992). Aktīvi notiek arī frazeoloģismu piemēru ekscerpēšana un analīze, darbojoties kopā ar studentiem. A. Lauas rokrakstu materiālos ir fiksēts, ka šajā laikā Ābrams Gūtmanis, izdevniecības „Liesma” Vārdnīcu redakcijas vadītājs, ierosina veidot frazeoloģijas vārdnīcu (Laua [b. g.], 42–43). 1976. gada novembrī tiek apstiprināts „Projekts. Instrukcija latviešu valodas skaidrojošās frazeoloģiskās vārdnīcas izstrādāšanai” (sk. Laua 1976), kurā ir iestrādāti svarīgākie frazeoloģijas teorijas jautājumi, kas ir aktuāli vārdnīcas izveidē. Projekta ievaddaļā A. Laua raksta: „Bez minimālas frazeoloģijas teorijas nav iespējams frazeogrāfiskais darbs, un bez frazeogrāfiskas frazeoloģismu izpētes nav iespējams attīstīt frazeoloģijas teoriju. Tāpēc arī Latviešu valodas katedrā paralēli ir strādāts abos virzienos.” (Laua 1976, 1)

Trešo un ceturto posmu latviešu frazeoloģijas attīstībā, kas atbilst 20. gs. 80. gadiem un 90. gadu pirmajai pusei, iezīmē frazeoloģijas vārdnīcas piemēru ekscerpēšana, klasificēšana, kā arī vārdnīcas manuskriptā rakstīšana un apspriešana. Frazeoloģismu ekscerpēšanā aktīvi piedalījās studenti, kas savos

zinātniskajos darbos pētīja gan konkrētu autoru, gan konkrētu stilu, gan noteiktas tematikas frazeoloģismus. Perspektīvā domājot par vārdnīcas izveidi, tika meklēti risinājumi frazeoloģismu kārtošanas principiem gan no formālā, gan no semantiskā viedokļa (Laua [b. g.], 43).

2. Skaidrojošās latviešu frazeoloģijas vārdnīcas izveide

Kā jau tika minēts, 20. gs. 70. gados radās ideja izveidot pirmo skaidrojošo latviešu frazeoloģijas vārdnīcu, kurā apkopots plašākais latviešu frazeoloģismu klāsts. Vārdnīca tika kārtota, ekscerpējot latviešu folkloras, daiļliteratūras, populārzinātnisko un zinātnisko literatūru, periodiku un izlokšņu materiālus, kā arī salīdzinot tos ar materiāliem, kas pieejami līdz tam publicētajās latviešu leksikas vārdnīcās (Laua [1996]). A. Laua vadīja vārdnīcas izstrādes gaitu, turklāt, kā liecina izstrādāto šķirkļu skaits, bija arī galvenā vārdnīcas autore.

Latviešu valodā frazeoloģismi līdz tam tika fiksēti skaidrojošajās un tulkojošajās leksikas vārdnīcās, tomēr šis materiāls nebija pietiekams nedz kvalitatīvā, nedz kvantitatīvā aspektā, tāpēc jaunās vārdnīcas tapšanai bija nepieciešams vākt frazeoloģismu piemērus. Vārdnīcas izstrādes gaitā vispirms tika ekscerpēti piemēri no latviešu daiļliteratūras, kā arī periodikas. Atceroties kartotēkas tapšanas laiku, vārdnīcas līdzautore S. Veinberga stāstīja, ka A. Laua rūpējusies par to, lai pēc iespējas plašāk tiktu aptverti frazeoloģismi no latviešu daiļliteratūras, tāpēc šos avotus paralēli ekscerpēja gan studenti, gan vārdnīcas veidotājas. Sākotnēji tika lasīts teksts un identificēti piemēri: ar kāsi tika atzīmēti skaidrie piemēri, savukārt ar jautājuma zīmi – neskaidrie gadījumi. Pēc tam notika atlasīto piemēru salīdzināšana un diskusijas par neskaidrajiem gadījumiem. Tad piemēri tika izrakstīti uz noteikta izmēra kartītēm, kurās tika fiksēts konkrētais teksta fragments ar frazeoloģismu un bibliogrāfisko atsauci. Šīs kartītes tika kārtotas pēc atslēgvārdiem alfabētiskā secībā vienā lielā kartotēkā. Laika gaitā līdz vārdnīcas publicēšanas laikam kopējais ekscerptu skaits bija sasniedzis aptuveni 120 000 vienību (Laua [1996]).

Lai varētu izvēlēties šķirkļa galvu, tika veikti kvantitatīvi aprēķini, resp., tika fiksēts frazeoloģismu lietojuma biežums. Tā, piem., „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcā” minētā frazeoloģisma *turēt acis [un ausis] vaļā* kvantitatīvais apraksts vārdnīcas manuskriptā ir fiksēts šādi:

<i>turēt acis vaļā</i> (45 piemēri + 1 piemērs)	} 45+6+3 = 54 + 13 =
<i>turēt acis un ausis vaļā</i> (6 piemēri + 3 piemēri)	
<i>turēt acis platas</i> (1 piemērs)	} 67 piemēri
<i>turēt acis plaši vaļā</i> (2 piemēri)	
<i>turēt abas acis vaļā</i> (1 piemērs) (Laua [1960–1970], 61)	

Ar plus zīmi pievienotais piemēru skaits ir rakstīts ar citas krāsas rakstāmo, tātad tas ir pierakstīts vēlāk un papildina ekscerptu kvantitatīvos rādītājus,

1. attēlā redzama A4 formāta lapa, kurā ir fiksēts atslēgvārds *ķieģelis* (rakstīts ar sarkanās tintes pildspalvu), frazeoloģiskais salīdzinājums *kā ķieģelis*, kā arī divi salīdzinājuma nozīmes skaidrojumi (ar labojumiem). 2. attēlā var redzēt šo pašu A4 formāta lapu, tikai šoreiz tai ir pievienotas sagrupētas ekscerpēto piemēru lapiņas.

S. Veinberga norāda, ka lielā daļā gadījumu ekscerpēto piemēru skaits liecināja par frazeoloģismu variēšanas, tāpēc vārdnīcas autore ir centusās to saglabāt un rādīt vārdnīcas šķirkli, izvēloties daudzveidīgu ilustratīvo materiālu. Īpaši labi tas ir redzams polisēmiskajos šķirkļos. Tā, piem., ļoti plaša frazeoloģismu daudzveidība ir atslēgvārdam *acs* – vārdnīcā ir fiksēti 96 frazeoloģismi ar šo atslēgvārdu. Papētot rūpīgāk tikai vienu šķirkli, var redzēt piemēru nozīmi frazeoloģisma struktūras un funkciju atklāsmē. Ilustrācijai izmantots šķirklis *acu (acis) nepacēlis (nepaceldams)*:²

ACU (acis) NEPACĒLIS (nepaceldams). *Pilnīgi iegrimis darbā, ne mirkli nenovērsdamies no darāmā.*

Māte Lība, acu nepacēlusi, kustējās savās ikdienas gaitās sētā, laukā, muižas klaušās .. Dorbe H. Brāļi, piecelieties. R. 1978, 89.

Ar visu spēku un abām rokām viņa [Nate] iekrita darbos, līdz vakaram nepaceldama acu. Dziļums A. Saplēstā krūze. R. 1942, 32.

Pārnācis no pilsētas, Kalvāns vis tūlīt nebrauca prom, bet iegāja pie šuvējiņām, kas tur rāva savu akordu, acis nepaceldamas. Stankevičs A. Šuvējiņa. R. 1976, 151.

.. atslēdznieki, traktoristi, kombainieri un šoferi reizē uz mēģinājumiem netiek. Sevišķi rudenos un pavasaros, kad melnajiem vīriem neiznāk laika acis uz augšu pacelt. Ķuzāne L. Esmu uzticīgs. R. 1977, 77.

(Latviešu frazeoloģijas vārdnīca 1. sēj. A–M [1996], 19)

Šķirkļa galvā ir fiksēta lietvārda *acs* locījuma gramatiskās formas variēšanās (*acu // acis*), kā arī darbības vārda divdabja formu izvēles iespēja (*nepacēlis // nepaceldams*). Tomēr šķirkļa ilustratīvais materiāls uzrāda lielāku variēšanās iespēju – ir fiksēti četri frazeoloģisma varianti: *acu nepacēlusi*, *nepaceldama acu*, *acis nepaceldamas*, *neiznāk laika acis uz augšu pacelt*. Minētie piemēri liecina par frazeoloģisma gramatiskās un arī fonētiskās struktūras iespējamo variēšanos. Vārdnīcā šis jautājums tieši nav aplūkots, tomēr fiksētais materiāls varētu būt ierosme un pamats turpmākiem pētījumiem par latviešu frazeoloģiju fonētiski fonoloģiskā, sintaktiski strukturālā, kontekstuālā aspektā u. tml.

Vārdnīcas manuskripta materiāls tika regulāri apspriests gan kopā ar studentiem, gan kopā ar kolēģiem Latviešu valodas katedras sēdēs, un pēc

² Frazeoloģisma šķirkļa ilustrācijā izmantoto saīsinājumu skaidrojums ir atrodams „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcas” saīsinājumu sarakstā.

intensīva vairāku gadu desmitu darba 1996. gadā tiek publicēta pirmā skaidrojošā latviešu valodas frazeoloģijas vārdnīca. A. Laua vārdnīcas ievadā norāda: „Zinātniekiem tā dod iespēju detalizēti pētīt atsevišķus jautājumus – frazeoloģismu variantus, sinonīmus, tematiskās grupas, gramatisko aspektu, cilmi. Vārdnīca var noderēt arī tulkojošo vārdnīcu veidotājiem, rakstniekiem, žurnālistiem, jebkuram cilvēkam, kam tuva un mīļa ir latviešu valoda. Turklāt tā var būt interesanta lasāmviela.” (Laua [1996], 5) Kaut arī šajā vārdnīcā ir daudz literatūras avotos sastopamas frazeoloģijas, no kuras liela daļa mūsdienās ir reti lietota, daudz frazeoloģismu trūkst, tai skaitā aizguvumu (Veisbergs 2013, 172), tomēr tā ir ļoti nozīmīgs devums ne tikai latviešu leksikogrāfijā, bet kopumā visas latviešu valodas attīstībā.

3. Frazeoloģijas pamatjautājumu iestrāde skolu mācību grāmatās

A. Laua arī aktīvi iesaistījās skolu mācību grāmatu izveidē. Visās mācību grāmatās, kuru izstrādē viņa piedalījās, ir iekļauta frazeoloģijas nodaļa. Pirmā mācību grāmata, kurā ir ietverti frazeoloģijas teorijas jautājumi, ir publicēta 1962. gadā – „Latviešu valodas mācība. Palīglīdzeklis vidusskolu skolotājiem” (sk. Latviešu valodas mācība: Palīglīdzeklis vidusskolu skolotājiem 1962). Tās veidotāji ir Ilmārs Freidenfelds, Alfrēds Jankevics, Jūlijs Kārklīņš, Alīse Laua, Irma Martinsons, Emīlija Soida. 1963. gadā iznāk šo pašu autoru skolēniem adresētā „Latviešu valoda 9.–11. klasei” (sk. Latviešu valoda 9.–11. klasei 1963), kam ir vairāki atkārtoti izdevumi līdz pat 1975. gadam (sk. Langrāte, Paegle 2000, 226). Frazeoloģijas nodaļa šajā grāmatā ir ļoti īsa – tajā ir iekļauta konspektīva informācija par frazeoloģisma jēdzienu, nozīmes pārnēsumu un frazeoloģismu tipiem (idiomām un brīvākiem frazeoloģismiem), kā arī divi praktiski vingrinājumi (sk. Latviešu valoda 9.–11. klasei 1963, 22–24). Skolu mācību grāmatās iekļautā nodaļa par frazeoloģismiem paliek gandrīz nemainīga līdz pat pēdējai mācību grāmatai, kuras tapšanā piedalījās A. Laua, resp., arī 1998. gada apgādā „Zvaigzne ABC” izdotajā mācību grāmatā „Latviešu valoda 10.–12. klasei”, kuras autori ir Jānis Kušķis, Alīse Laua, Ilze Lokmane, Dzintra Paegle, Marta Rudzīte, nodaļā par frazeoloģiju ir iekļauts konspektīvs pārskats par frazeoloģisma jēdzienu, nozīmes pārnēsumu un frazeoloģismu tipiem, kā arī dots jēdziena *frazeoloģija* skaidrojums un zināšanu nostiprināšanai pievienoti četri praktiski uzdevumi (Latviešu valoda 10.–12. klasei 1998, 116–119). Šī grāmata tika publicēta 1998. gadā, tomēr A. Laua paspēja savu daļu izskatīt un papildināt nepilnu pusgadu pirms savas aiziešanas (Paegle 2000, 225).

Arī 21. gs. skolu mācību grāmatās nodaļa par frazeoloģiju tiek veidota, pamatojoties uz A. Lauas iestrādēm (sk. piem., Lāce 2005, 88–90; Urbanoviča, Šūpola, Vanaga 2010, 98–101).

Secinājumi

1. A. Laua ir uzskatāma par frazeoloģijas teorijas pamatjautājumu izstrādātāju un nostiprinātāju latviešu valodniecībā. Tradicionāli par latviešu frazeoloģijas zinātnes dibinātāju tiek uzskatīts A. Ozols, tomēr tieši A. Lauas frazeoloģijas koncepcija, kas tika izstrādāta 20. gs. 50. gados, vēlāk papildināta un publicēta 1992. gadā grāmatā „Latviešu valodas frazeoloģija”, kļūst par pamatu latviešu frazeoloģijas zinātnes attīstībā.
2. Liels ir A. Lauas devums pirmās skaidrojošās latviešu frazeoloģijas vārdnīcas izstrādē, jo viņa izveidoja teorētisko bāzi vārdnīcas izstrādei, organizēja piemēru ekscerpēšanas un klasificēšanas darbu, iesaistot studentus, kolēģus un citu nozaru speciālistus, kā arī izstrādāja lielāko daļu vārdnīcas manuskripta un sagatavoja vārdnīcu publicēšanai. „Latviešu frazeoloģijas vārdnīca” 2 sējumos tika publicēta 1996. gadā.
3. A. Laua aktīvi iesaistījās skolu mācību grāmatu izveidē, un kopš 20. gs. 60. gadiem tajās ir atrodama konspektīva nodaļa par frazeoloģiju, kuras autore ir A. Laua. Arī mūsdienās skolu mācību grāmatās informācija par frazeoloģiju tiek veidota pēc tās teorijas, ko savā laikā izstrādāja A. Laua.
4. A. Lauas zinātniskie pētījumi frazeoloģijas jomā ir ne tikai vērtīgs devums frazeoloģijas kā zinātnes attīstībā, bet arī nozīmīgs ieguldījums latviešu valodas attīstībā. A. Lauas darbos ir atrodamas daudzas ierosmes jauniem pētījumiem frazeoloģijas jomā.

Sāsinājumi un apzīmējumi

b. g. – bez gada

// – paralēls ar

Literatūra

1. Bankavs, Andrejs, Jansone, Ilga. 2010. Laua Alīse. *Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 173–174.
2. Kārklīņš, Jūlijs. 1967. Artura Ozola darbi valodniecībā. Ozols Arturs. *Raksti valodniecībā*. Rīga: Zinātne, 35–94.
3. Langrāte, Liāna, Paegle, Dzintra. 2000. Alīses Lauas darbu bibliogrāfija. *Baltu filoloģija IX*. LU Zinātniskie raksti. 625. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 226–228.
4. *Latviešu valoda 10.–12. klasei*. 1998. Kušķis J., Laua A., Lokmane I., Paegle Dz., Rudzīte M. (aut.). Rīga: Zvaigzne ABC.
5. Laua, Alīse. 1959. *Latviešu leksikoloģija un frazeoloģija: Konspekts mūsdienu latviešu valodas kursam*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, Latviešu valodas katedra.
6. Laua, Alīse. 1992. *Latviešu valodas frazeoloģija*. Rīga: Zvaigzne.
7. Laua, Alīse. [1996]. Priekšvārds. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*: 1. sēj. A–M. Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. (aut.), Pārupe, A. (red.). Rīga: Avots, 5.
8. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*: 1. sēj. A–M. [1996]. Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. (aut.), Pārupe, A. (red.). Rīga: Avots.
9. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*: 2. sēj. N–Ž. [1996]. Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. (aut.), Pārupe, A. (red.). Rīga: Avots.

10. *Latviešu valodas mācība: Palīglīdzeklis vidusskolu skolotājiem*. 1962. Freidenfelds, I., Jankevics, A., Kārklīšs, J., Laua, A., Martinsone, J., Soida, E. (aut.). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
11. *Latviešu valoda 9.–11. klasei*. 1963. Freidenfelds, I., Jankevics, A., Kārklīšs, J., Laua, A., Martinsone, J., Soida, E. (aut.). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
12. Lāce, Rita. 2005. *Mūsu valoda. Latviešu valoda 10.–12. klasei*. Rīga: Zvaigzne ABC.
13. Ozols, Arturs. 1959. Latviešu tautasdziesmu frazeoloģijas pamatjautājumi. *Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti*. X. sēj. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 201–238.
14. Paegle, Dzintra. 2000. Alīses Lauas (1914–1994) devums skolai. *Baltu filoloģija IX*. LU Zinātniskie raksti. 625. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 223–225.
15. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Valsts valodas aģentūra, LU Latviešu valodas institūts.
16. Urbanoviča, Inta, Šūpola, Raita, Vanaga, Anita. 2010. *Latviešu valoda 10. klasei*. Rīga: Zvaigzne ABC.
17. Veisbergs, Andrejs. 2013. Latviešu valodas frazeoloģija. *Latviešu valoda*. Veisbergs, A. (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 157–174.
18. *Verbu un frazeoloģismu saistāmība: Mācību līdzeklis*. 1975. Freimane, I., Laua, A., Riņķe, G., Kudirkene, L. (aut.) Rīga: Latvijas Valsts universitāte.

Nepublicētie materiāli

1. Laua, Alīse. [b. g.]. Rokraksti. Alīses Lauas piezīmes „Latviešu frazeoloģiskai vārdnīcai” Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs, RTMM 691017, topogr. apz. A.Lau R4/4.
2. Laua, Alīse. [1960–1970]. Rokraksti. „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcas” (aut. A. Laua, S. Veinberga, A. Ezeriņa) melnraksta fragmenti. Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs, RTMM 691023, topogr. apz. A.Lau R4/1.
3. Laua, Alīse. 1976. Rokraksti. Projekts. Instrukcija latviešu valodas skaidrojošās frazeoloģiskās vārdnīcas izstrādāšanai. [Galīgais variants], 1976. XI. Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs, RTMM 688991, topogr. apz. A.Lau R4/3.
4. Laua, Alīse. [1992]. Rokraksti. A. Lauas, S. Veinberga un A. Ezeriņas „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcas” titullapa un A. Lauas priekšvārds. Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs, RTMM 688994, topogr. apz. A.Lau R4/9.

Summary

Alīse Laua is one of the best known linguists of the 20th century in Latvia. During her scientific activities A. Laua focused on the theory of phraseology, as well as took part in the formation of phraseological dictionary. A. Laua can be considered as a founder and developer of phraseology theory in Latvian linguistics, because she specified phraseology terminology, improved theoretical base of phraseology and recorded these findings in the monograph “Latviešu valodas frazeoloģija” (*Latvian Phraseology*, 1992). The monograph has become one of the most important researches in Latvian phraseology. She led and organized work with Latvian idioms at the University of Latvia at the second half of 20th century. For decades, A. Laua took part in the formation of phraseological dictionary “Latviešu frazeoloģijas vārdnīca” (*Dictionary of Latvian Phraseology*, 1996). A. Laua also actively took part in writing of school textbooks. She is the author or inspirer of phraseology chapters in all school textbooks.

Alīses Lauas ieguldījums latviešu leksikogrāfijas attīstībā

Alīse Laua's contributions to the development of Latvian lexicography

Ieva Zuicena

Latvijas Universitāte, Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
E-pasts: ieva.zuicena@inbox.lv

Alīse Laua ir viena no spilgtākajām personībām latviešu valodniecībā. Viņas devums latviešu leksikogrāfijā rakstā skatīts pedagoģiskajā, teorētiskajā un praktiskajā aspektā.

A. Laua studentu vidū bija ļoti cienīta pasniedzēja. Savos 27 darba gados LU Filoloģijas fakultātē viņa ir izaudzinājusi veselu paaudzi latviešu valodnieku, tostarp virkni leksikogrāfu, kuri strādājuši pie nozīmīgākajām latviešu valodas skaidrojošajām vārdnīcām.

Ievērojams ir A. Lauas ieguldījums latviešu leksikoloģijas un frazeoloģijas teorētisko pamatjautājumu risināšanā. Viņas monogrāfijas „Latviešu leksikoloģija” (1969, 2. izd. 1986), „Latviešu valodas frazeoloģija” (1992) tiek izmantotas par mācību līdzekļiem vēl šodien. Minētajās grāmatās izklāstītie problēmjautājumi un piedāvātie risinājumi joprojām kalpo par nozīmīgu teorētisko bāzi ikvienam latviešu leksikogrāfam.

A. Laua ir darbojusies leksikogrāfijā arī praktiski. Viņa ir bijusi līdzautore 1987. gadā izdevniecībā „Avots” iznākušajai „Latviešu valodas vārdnīcai” (šķirkļi *sa – saistība, tā – tvirts*), bijusi „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” redakcijas kolēģijas locekle. Jau pēc autores nāves klajā nāca A. Lauas mūža darbs – „Latviešu frazeoloģijas vārdnīca” (1996), pirmā skaidrojošā latviešu frazeoloģijas vārdnīca, pie kuras viņa bija sākusi strādāt jau kopš savu darba gaitu sākuma LU Filoloģijas fakultātē 1954. gadā.

Ar savu pedagoģisko, teorētisko un praktisko darbību A. Laua ir ierakstījusi nozīmīgu un paliekošu vietu latviešu leksikogrāfijā.

Atslēgvārdi: Alīse Laua, latviešu leksikoloģija, leksikogrāfija, frazeoloģija, skaidrojošā vārdnīca.

Alīses Lauas devums latviešu leksikogrāfijas attīstībā vispirms būtu aplūkojams pedagoģiskajā aspektā. Studentu ļoti cienītā pasniedzēja Latvijas Universitātē (tolaik Latvijas Valsts universitāte) nostrādāja 27 gadus – no 1954. līdz 1981. gadam, docējot leksikoloģijas, fonētikas un vispārīgās valodniecības akadēmiskos kursus. Garajos darba gados izaudzināta vesela latviešu valodnieku paaudze, starp kuriem liela daļa kļuva tieši par leksikogrāfiem. Piem., virkne „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” (LLVV) autoru un redaktoru

latviešu leksikoloģijas kursu ir mācījušies pie docentes Alīses Lauas. Viņu vidū var minēt Līgu Baltiņu, Inesi Ēdelmani, Gunu Eglīti, Guntu Lejnīci, Silviju Miezi, Laimdotu Olderi, Gunu Pencī, Beatrisi Reidzāni, Imantu Šmidebergu, Dorisu Šnē, Jāni Valdmani, šī raksta autori un citus. Daļa no šeit pieminētajiem Alīses Lauas bijušajiem studentiem pēc LLVV pabeigšanas iesaistījās darbā pie elektroniskās „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas”, kas tagad pilnībā no A līdz Ž burtam ir pieejama vietnē www.tezaurs.lv/mlvv. Profesionālas leksikogrāfa gaitas turpināja arī D. Šnē, iesaistoties viensējuma „Latviešu valodas vārdnīcas” otrā izdevuma sagatavošanā.

Tik daudz cilvēku kļūšanai par leksikogrāfiem, manuprāt, ir divi iemesli. Pirmkārt, liela nozīme te ir docentes Alīses Lauas pedagoģiskajam talantam, viņas mācai skaidri un saprotami izklāstīt docējamo priekšmetu, spējai ieinteresēt studentus par vārda semantikas sarežģīto pasauli. Ne velti Alīses Lauas sākotnējā profesija ir skolotāja, pēc Rīgas Skolotāju institūta beigšanas 1934. gadā viņa 12 gadus nostrādā par skolotāju dažādās Latvijas skolās.

Otrais iemesls ir apstākļu laimīga sakritība. Laikā, kad universitātes Filoloģijas fakultātē leksikoloģijas kursu docē Alīse Laua, Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā (tagad LU Latviešu valodas institūts) tiek strādāts pie pirmās latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas astoņos sējumos. Jaunajai, apjomīgajai vārdnīcai ir vajadzīgas papildu darbarokas, tādēļ spējīgākos studentus pēc augstskolas beigšanas docente A. Laua var piedāvāt institūtam. Arī šo rindu autorei pēc kursadarba uzrakstīšanas par frazeoloģismiem rakstnieces Dagnijas Zigmontes darbos docente A. Laua uzdeva delikātu jautājumu, vai man nav vēlēšanās turpināt darbu valodniecības jomā, uz ko viņa saņēma negatīvu atbildi. Tolaik biju ļoti aizrāvusies ar teātri un klusībā saņņoju par teātra kritiķes karjeru. 1976. gada vasarā mēs satikāmies LZA augustcēlnes vienā no 14. stāva istabām, kur bija izvietojies Valodas un literatūras institūta Zinātnisko vārdnīcu sektors. Ieraugot mani strādājam pie vārdnīcas, bijusī pasniedzēja laida vaļā savus leģendāros smieklus: „Ha, ha, ha! Te nu mēs esam!” Savulaik iedoto kurvīti viņa nebija aizmirsusi...

Docente Alīse Laua studentu vidū bija ļoti cienīta pasniedzēja. Stingra, prasīga, taču taisnīga un godīga. Viņas cieņas pilno attieksmi pret studentiem un viņu padarīto darbu raksturo fakts, ka grāmatā „Latviešu leksikoloģija” ir atrodamas atsauces ne tikai uz ievērojamu valodnieku monogrāfijām, bet arī uz studentu diplomdarbiem vai kursadarbiem. Grāmatas beigās literatūras sarakstā ir uzrādīti 28 diplomdarbi un kursadarbi, bet pavisam atsaucēs ir pieminēti 59 studentu darbi. Ar šādu rīcību docente Alīse Laua apliecināja, ka studenta veikums diplomdarba vai kursadarba formā ir līdzvērtīgs jebkura cita autora darbam un pret to ir jāievēro tādas pašas autortiesības kā visos citos gadījumos.

Alīses Lauas zinātniskā darba jomas valodniecībā ir diezgan atšķirīgas. Viņa ir bijusi gan fonētiķe, gan latviešu leksikoloģijas un frazeoloģijas teorijas izstrādātāja. Savās pētījumos jomās viņa ir publicējusi monogrāfijas, kuras ilgus gadus tikušas izmantotas par mācību līdzekļiem filoloģijas studentiem un

izdotas atkārtoti. Piem., A. Lauas darbs „Latviešu literārās valodas fonētika” izdots 1961., 1969., 1980. un 1997. gadā. Grāmatas „Latviešu leksikoloģija” pirmais izdevums publicēts 1969. gadā, bet 1981. gadā iznāk otrs, papildinātais izdevums. Par šo monogrāfiju un pētījumiem fonētikā A. Laua 1970. gadā pirmā no valodniekiem saņem Jāņa Endzelīna prēmiju. Mūža nogalē iznāk vēl viens A. Lauas darbs „Latviešu valodas frazeoloģija” (Laua 1992), kurā apkopoti frazeoloģijas teorijas jautājumi.

Ja A. Lauas pētījumi latviešu fonētikā šodien tiek sekmīgi turpināti un tālāk attīstīti ar mūsdienu moderno tehnoloģiju iespējām, tad citādi ir ar A. Lauas paveikto latviešu leksikoloģijas jomā. Monogrāfija „Latviešu leksikoloģija” joprojām ir vienīgais darbs latviešu valodā, kurā visaptveroši un uz latviešu valodas bāzes izklāstīti leksikoloģijas teorētiskie jautājumi. Turklāt šos teorētiskos jautājumus A. Laua apraksta ciešā saistībā ar valodas praksi, leksisko vienību atspoguļojumu dažādās vārdnīcās un konkrētām rekomendācijām vārdnīcu veidotājiem. Tādēļ šī monogrāfija kalpo vēl šodien ne tikai latviešu filoloģijas studentiem, bet arī leksikogrāfiem, jo tajā skarti ja ne visi, tad ļoti daudzi būtiski leksikogrāfijas prakses jautājumi.

Monogrāfiju „Latviešu leksikoloģija” A. Laua sāk ar vārda leksiskās nozīmes iztirzājumu. Grāmatas autore atzīst: „Leksiskā nozīme ir viena no sarežģītākajām parādībām valodā un viena no visgrūtākajām problēmām valodniecībā.” (Laua 1981, 14) Leksikogrāfijā, īpaši skaidrojošo vārdnīcu veidošanā, leksisko nozīmju nošķiršana, to definēšana ieņem centrālo vietu. Tas ir ļoti grūts darbs, kas prasa labu valodas izjūtu, lielu intelektuālu piepūli un spēju savu domu loģiski formulēt īsā un koncentrētā izteikumā. Diemžēl jāsaka, ka leksikogrāfa darbs visai bieži netiek pienācīgi novērtēts. A. Laua pieder pie tiem valodniekiem, kas apzinājas un izprata leksikogrāfa darba specifiku, jo viņa bija darbojusies leksikogrāfijā arī praktiski gan kā līdzautore 1987. gadā izdevniecībā „Avots” iznākušajai viensējuma „Latviešu valodas vārdnīcai” (LVV 1987), uzrakstot daļas *sa – saistība*, *tā – tvirts*, gan arī kā „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” redakcijas kolēģijas locekle.

Tālāk rakstā tiks aplūkoti daži izvilkumi no grāmatas „Latviešu leksikoloģija”, kurā autore pievēršas ar praktisko leksikogrāfiju saistītiem jautājumiem. Viens no tādiem ir **jautājums par polisēmijas un homonīmijas nošķiršanu**. Grāmatas autore A. Laua atgādina tradicionāli pastāvošo kritēriju – ja starp vārda sēmām pastāv semantiska saistība, vārds uzskatāms par polisēmisku, ja semantiskas saistības nav, attiecīgais vārds dalāms homonīmos. Taču turpat tālāk autore piemetina, ka praksē to ir ļoti grūti noteikt un liela nozīme te ir leksikogrāfa subjektīvajai valodas izjūtai: „Bieži ir tā, ka vārdi, kas vienam valodniekam šķiet nozīmes ziņā saistīti, otram liekas nesaistīti, kur viens saskata polisēmiju, otrs – homonīmiju.” (Laua 1981, 30)

Homonīmijas un polisēmijas nošķiršanā latviešu valodā ir palicis neatrisināts jautājums par vienādu, bet pie dažādām vārdšķirām piederošu vārdu pāriem. Tie ir konversijas rezultātā radušies vārdu pāri, piem., *ideāls (cilvēka ideāls* un

ideāls cilvēks), *sanitārs* (*slimnīcas sanitārs* un *sanitārais mežgls*). No homonīmiem tiek atšķiras ar to, ka starp abiem vārdiem pastāv semantiska saistība. Savukārt uzskatīt tos par vienu polisēmisku vārdu neļauj tas, ka tie ir dažādu vārdšķiru vārdi, kam katram latviešu valodā ir sava paradigma. A. Laua atzīst, ka vienādi skanošu vārdu semantiskajā grupējumā var būt gadījumi, kas neiekļaujas ne homonīmijā, ne polisēmijā, un šādus vārdu pārus uzskatīt par homonīmiem var tikai nosacīti (Laua 1981, 60). Tomēr latviešu vārdnīcās šādi vārdu pāri tradicionāli tiek interpretēti kā homonīmi un dalīti atsevišķos šķirkļos.

Angļu valodas vārdnīcās šādi vārdi netiek traktēti kā homonīmi. Kā zināms, angļu valodā vārdi nav lokāmi, un konversija ir ļoti plaši izplatīta. Iespējams, tādēļ angļu leksikogrāfiem nav problēmu apvienot vienā šķirkli dažādu vārdšķiru vārdus. Piem., „Jaunajā Oksfordas angļu valodas vārdnīcā” šķirkli *material* (*materiāls*) šim vārdam kā lietvārdam ir dotas trīs nozīmes un divas kā adjektīvam (Oxford 1998, 1141).

Grāmatā „Latviešu leksikoloģija” A. Laua apskata vēl vienu leksikogrāfijā svarīgu jautājumu, proti, par vārdu **pārnesto nozīmju noteikšanu**. Pārnestās nozīmes atšķiras no tiešajām ar savu ekspresivitāti (tēlainību), un vārdnīcās tās tiek apzīmētas ar norādi *pārn.* A. Laua raksta: „Raksturojums *pārnesta nozīme* dod papildinformāciju par vārdu, un šim raksturojumam ir sava vieta vārdnīcās.” (Laua 1981, 38) Jautājumu sarežģī tas, ka valoda ir mainīga parādība. Jaunajai, pārnestajai nozīmei nostiprinoties valodā, to bieži lietojot, nozīme zaudē tēlainību un tā no pārnestas kļūst par nominatīvu nozīmi. Tādos gadījumos norāde *pārn.* kļūst lieka. Turklāt starp šīm divām nozīmju grupām ir iespējamās arī pārejas pakāpes, kas leksikogrāfa darbu padara vēl grūtāku.

Pārnesto nozīmju nošķiršanai no tiešajām objektīvi kritēriji vēl joprojām nav izstrādāti, tāpēc, izšķiroties par norādes *pārn.* pievienošanu vai nepievienošanu, noteicošā loma atkal ir leksikogrāfa subjektīvajai valodas izjūtai. Tomēr daži vispārīgi principi ir izvirzīti, arī A. Laua min vienu no tiem:

„No pārnestām nozīmēm šķirami nosaukumu pārnesumi, kas kalpo par tiešiem parādību apzīmējumiem – veic nominatīvo funkciju un kopš savas rašanās ir vienīgie attiecīgo parādību nosaukumi, piem.: *galva* (kāpostiem, naglai), *kakls* (pudelei), *mugura* (grāmatai, nazim, kalnam), *kāja* (galdam), *papēdis* (kurpei), *mēle* (zvanam). Nosaukumu pārnesumi nerada tēlainību, tie ir neekspresīvi un nav uzlūkojami par pārnestām nozīmēm ..” (Laua 1981, 40)

Ja salīdzinām „Latviešu literārās valodas vārdnīcu” (LLVV) ar viensējuma „Latviešu valodas vārdnīcu” (LVV), tad redzam, ka starp abām vārdnīcām pastāv konceptuālas atšķirības norādes *pārn.* lietošanā. LVV norāde *pārn.* dota ne tikai pie atsevišķiem piemēriem vārdkopu formā, bet arī pie nozīmes, tūlīt aiz nozīmes numura, marķējot šo nozīmi kā pārnestu: SĀPES [...] 2. *pārn.* *Lielī, nomācoši pārdzīvojumi; psihiskas ciešanas.* (LVV 2006, 953)

LLVV veidotāji ir pieturējušies pie principa norādi *pārn.* pie vārda nozīmes nelikt un ar šo norādi vajadzības gadījumā marķēt tikai nozīmes niansi aiz paralēlu zīmes vai atsevišķu pārnestu piemēru, uzskatot, ja pārnestais lietojums

ir tik biežs un parasts, ka nodalāms atsevišķā nozīmē, tas ir pierādījums tam, ka tur vairs tēlainības nav un norāde *pār.* ir lieka. Tāpēc šajā vārdnīcā norādes *pār.* pie vārdu nozīmēm nav liktas un, piem., leksēmas **sāpes** otrā nozīme 'Dziļš, nomācošs emocionāls stāvoklis, ko izraisa kas nevēlams (piem., nelaime, vilšanās, aizvainojums)' (LLVV 7/1, 220) pretēji LVV nav kvalificēta par pārnestu.

Leksikogrāfiem nereti grūtības sagādā arī stilistisko norāžu (*sar.*, *vienk.*, *poēt.* u. c.) adekvāta pievienošana. Grāmatā „Latviešu leksikoloģija” nodaļā par **sarunvalodas vārdiem** A. Laua dod konkrētus norādījumus, kā noteikt, vai attiecīgais vārds ir sarunvalodas vārds vai nav. Viņa raksta: „Sarunvalodas vārdus visvieglāk noteikt ar nozīmes ekvivalences kritēriju, ar kuru saprot vārda resp. nozīmes salīdzinājumu ar atbilstošu stilistiski neitrālu vārdu.” (Laua 1981, 77) Tātad, ja kādu vārdu vai vārda nozīmi var aizstāt ar citu tādas pašas nozīmes, bet stilistiski neitrālu vārdu, tad var domāt par norādes *sar.* (sarunvalodas vārds vai nozīme) pievienošanu.

Turpat tālāk A. Laua atzīst: „Tomēr ir gadījumi, kad nozīmes ekvivalences kritēriju nevar izmantot, jo vārdam nav stilistiski neitrāla sinonīma. Tad jānoskaidro tipiskā situācija, kādā vārdu lieto.” (Laua 1981, 78) Ja vārds tiek lietots, piem., oficiālajā saziņā, tas ir rādītājs, ka tam nepiemīt sarunvalodai raksturīgais semantiskais ekspresivitātes papildkomponents. Tā A. Laua secina, ka, piem., vārds *kandža* nav sarunvalodas, bet neitrāla stila vārds, jo tas tiek lietots pat valdības dokumentos. No savas puses gribētu piebilst, ka ar šo kritēriju leksikogrāfam būtu jāpārbauda visi potenciālie sarunvalodas vārdi, arī tie, kuriem pastāv atbilstošie stilistiski neitrālie vārdi. Piem., vārdam *bilde* atbilstošie stilistiski neitrālie vārdi būtu *attēls*, *fotogrāfija* un *glezna*, taču vārdu savienojumam *bilžu grāmata* nav šāda ekvivalenta, tas ir stilistiski neitrāls. Ari jaunvārds *pašbilde*, ar ko mēģina aizstāt anglicismu *selfijs*, liecina par to, vārdam *bilde* (vismaz ar nozīmi 'attēls, fotogrāfija') sarunvalodas stilistiskā nokrāsa ir zudusi. Tādējādi leksikogrāfam ir jābūt ļoti uzmanīgam stilistisko norāžu marķējumā, jo valoda nemitīgi mainās un pārveidojas un tai līdzī arī mūsu valodas uztvere.

Raksta nobeigumā gribētos nedaudz pakavēties pie A. Lauas mūža darba – „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcas” (Laua 1996), kas iznāca jau pēc autorens nāves. Šī vārdnīca ir pirmā skaidrojošā latviešu **frazeoloģismu vārdnīca** ar ļoti bagātīgu materiālu klāstu, ko A. Laua kopā ar LU Filoloģijas fakultātes studentiem bija vākusi jau kopš savu darba gaitu sākuma universitātē 1954. gadā. Kā zināms, A. Laua ir latviešu frazeoloģijas teorijas izstrādātāja, un šajā vārdnīcā šīs teorētiskās atziņas ir iestrādātas praktiskā veidā. Frazeoloģijas teorijā pastāv dažādi viedokļi par to, kas ir frazeoloģisms. „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcas” ievadā A. Laua definē savu frazeoloģismu izpratni: „Par frazeoloģismu šai vārdnīcā ir atzīts tradicionāls vārdu savienojums ar semantisku uzslāņojumu, ar kopnozīmi, kura izsaka ko citu nekā to, kas izriet no savienojuma komponentu nozīmēm. Ari tradicionālie salīdzinājumi ir uzskatīti par

frazeoloģismiem, kaut arī daudzos gadījumos tie robežojas ar latviešu tautas parunām.” (Laua 1996, 6) Turpat tālāk autore piemetina: „... lai arī kādi kritēriji frazeoloģismu noteikšanā tiktu izvirzīti, pilnīgi izvairīties no subjektivisma materiāla atlasē nav iespējams, jo vārda leksiskā nozīme ir sarežģīta valodas parādība un starp brīviem vārdu savienojumiem un frazeoloģismiem ir daudz pārejas pakāpju.” (Laua 1996, 6) Pilnīgi piekrītot šim apgalvojumam, piebilstīšu, ka, piem., „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” tradicionālie salīdzinājumi (*kā lode, kā kaķis* u. tml.) nav atzīti par frazeoloģismiem.

Praksē nav viegli noteikt arī frazeoloģisma robežas. Kā zināms, frazeoloģismiem mēdz būt dažādi varianti, okazionāli pārveidojumi, papildinājumi utt. Te lieti noder A. Lauas izstrādātā frazeoloģijas apkaimes teorija, pēc kuras var noteikt tās leksēmas, kas ir nepieciešamas, lai frazeoloģisms varētu funkcionēt kā valodas vienība.

Frazeoloģismus vārdnīcās var kārtot dažādi. Piem., LLVV frazeoloģisms ir ievietots un skaidrots pie katra frazeoloģismu veidojošā pilnnozīmes vārda. Tas šajā gadījumā ir pareizais risinājums, jo šī vārdnīca iznāca pa atsevišķiem sējumiem ilgā laika posmā (no 1972. līdz 1996. gadam). Savukārt elektroniskajā „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (pieejama: www.tezaurs.lv/mlvv) frazeoloģismi ievietoti un skaidroti tikai pie pirmā pilnnozīmes vārda. A. Laua savā vārdnīcā frazeoloģismu kārtošanai izmantojusi īpašu divpakāpju sistēmu. Pamatkārtojums veidots alfabētā pēc atslēgas vārda, frazeoloģismus ar kopīgu atslēgas vārdu apvienojot vienā frazeoloģismu līgzdā. Savukārt līgzdā frazeoloģismi ir sakārtoti alfabētiskā secībā pēc frazeoloģisma pirmā komponenta. Šāds kārtojuma princips ir diezgan sarežģīts, tādēļ vārdnīcas beigās ir dots „Atslēgas vārdu rādītājs”, lai atvieglotu attiecīgā frazeoloģisma sameklēšanu vārdnīcā.

Alīsei Lauai leksikogrāfijā palika nepiepildīts sapnis par Raiņa valodas vārdnīcas izveidi. Kopīgi ar studentiem bija jau sākti priekšdarbi šādas vārdnīcas izstrādāšanai, taču šis projekts tika noraidīts, pamatojoties uz to, ka vispirms vajadzētu sagatavot visu Raiņa tekstu akadēmisko izdevumu. Tagad, kad mums ir pieejami akadēmiskie Raiņa kopotie raksti un lielu daļu no vārdnīcas sagatavošanas darbiem ir iespējams paveikt ar moderno tehnoloģiju palīdzību, šādu Raiņa valodas vārdnīcu varētu sākt veidot. Katrā ziņā Alīse Laua ir pelnījusi, lai viņas sāktais darbs latviešu leksikogrāfijā tiktu turpināts un attīstīts tālāk.

Avoti

1. LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Rīga: Zinātne, 1972–1996.
2. LVV 1987 – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.
3. LVV 2006 – *Latviešu valodas vārdnīca*. (2. papild. izd.). Rīga: Avots.
4. Oxford 1998 – *The New Oxford Dictionary of English*. Oxford University Press.

Literatūra

1. Laua, Alīse. 1981. *Latviešu leksikoloģija* (2. papild. izd.). Rīga: Zvaigzne.
2. Laua, Alīse. 1992. *Latviešu valodas frazeoloģija*. Rīga: Zvaigzne.

3. Laua, Alīse. 1996. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. 1.–2. sēj. Rīga: Avots (kopā ar Aiju Ezeriņu, Silviju Veinbergu).
4. Laua, Alīse. 1997. *Latviešu literārās valodas fonētika* (4. pārstrād. un papild. izd.). Rīga: Zvaigzne ABC.

Summary

Alīse Laua is an exceptional figure in the field of Latvian linguistics. This article discusses her contributions to the development of Latvian lexicography from three different aspects – pedagogical, theoretical, and practical.

During her 27 years as a professor at the Department of Philology at the University of Latvia, she educated a whole generation of Latvian linguists who went on to make important contributions in the compiling, writing and editing Latvian dictionaries.

Laua's contributions to the theories of Latvian lexicology and phraseology are also significant. Her books "Latviešu leksikoloģija" (*Lexicology of Latvian*, 1969, 1986) and "Latviešu valodas frazeoloģija" (*Phraseology of Latvian*, 1992) are still used as text books for students. Topics discussed and analysed in these books continue to form the theoretical foundation for the Latvian lexicographers today.

During her career Laua also played an important role in practical lexicography. She was the co-author of the "Latviešu valodas vārdnīca" (*Dictionary of Latvian*) published by Avots Publishing House in 1987 as well as the member of editorial board of the "Latviešu literārās valodas vārdnīca" (*Dictionary of Standard Latvian*). Perhaps Laua's most important work was "Latviešu frazeoloģijas vārdnīca" (*Dictionary of Latvian Phraseology*) published in 1996 after her death. It was the first explanatory dictionary of Latvian phraseology. She started working on this project in 1954 and dedicated her life to its completion.

Laua's work in the development of Latvian lexicography, as well as in education and in theoretical lexicology, has earned her a lasting place in the field of Latvian linguistics.

ALĪSE LAUA (1914–1994). IN HONOREM

Proceedings of conference

The proceedings “ALĪSE LAUA (1914–1994). IN HONOREM” are a part of the publication series “Res Latvienses” by the Department of Latvian and Baltic Studies of the Faculty of Humanities at the University of Latvia (UL).

The proceedings are the collected materials from the section of Latvian and general linguistics section “Lexical system of language: theory and praxis” of the 72nd conference of the UL (31.01.2014.).

Latvian and general linguistics section of the 2014 UL conference was a special occasion as it was dedicated to Alise Laua’s (1914–1994) 100th anniversary. Laua was a long-time lecturer at the Faculty of Philology, UL, and the Head of the Chair of Latvian Language, UL. The topics of the 72nd UL conference section “Lexical system of language: theory and praxis” were related to various fields of Laua’s scholarly activity – vocabulary of a language, analysis of the meaning of a word, lexicography, phraseology, the standardization of language, respectively, the vocabulary.

The proceedings “ALĪSE LAUA (1914–1994). IN HONOREM” consist of eleven articles, which are thematically related to the personality of Laua and the analysis of her scholarly works. The proceedings also include papers on the studies of proper names in cultural and historical dimensions, vocabularies of dialects, comparative phraseology and lexicography.

RES LATVIENSES III. ALĪSE LAUA (1914–1994). IN HONOREM

Krājuma sastādītājas un redaktores Andra Kalnača, Ilze Lokmane un Inta Urbanoviča, 2014

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālrunis 67034535

Iespiests SIA «Latgales drukā»